حکومه ت همرینما کوردستانی - عیراق وهزاره تا پهروهردی رینقه به ریا گشتی یا پرو گرام و چاپه مهنییا

ميزوويا شارستانيهتان

بۆ پۆلا دەھى ئامادەيى ويْژەيى

ئامادەكرنا

د. قــادر محمد پشدهری د. محمد صالح طیب زیباری د. زرار صـدیق تـوفیق

هاتييه كرمانجيكرن ژ لايئ

سفر إسماعيل عبدائله كاظم سليمان عبدائله

قیــــس صباح حمید کروان مصطفی مصطفی

پێداچوونا زانستی نشکر حاجی محمد طاهر پێداچوونا زمانی محمد عبدالله أحمد

١٤٣٦ مشهختي

۲۰۱٥ زاييني

۲۷۱۵ کوردی

چاپا چوارێ

سەرپەرشتى زانستى يى چاپى: قىس صباح حميد

سهر پهرشتی هونهری یی چاپی: عثمان پیرداود کواز - سعد محمد شریف صالح

تايپكرن: عدنان أحمد خالد

ديـزاين: هلال عابد رمضان

بــهرگ: زاگروس محمود عرب

جيبهجيكرنا بژارهكرنا هونهرى: هلال عابد رمضان

پشکا ئیکی

أ: شارستانيهت

ناسینا شارستانیهتی: قه کوله رل سه رپیناسه کی بو شارستانیه تی در یکه فتی نینن، هنده ک زاراقی (که لتور-cultur) ب کار دئینن کو رامانا رهوه شه نبیریی د ده ت، هنده کین دی زاراقی (civilization) ب کار دئینن کو رامانا باژیزیبوون د ده ت، د زمانی کوردی دا زاراقی شارستانیه ت بو هه مان رامان ب کار هاتیه، کو رامانا ئاکنجیین باژیزو وشیوازی ژیانا وان قه دگریت. به لی رامانا وی یا به رفره ئاکنجیین باژیز و باژیزکان قه دگریت، ژماره ک ژ قه کوله ران بو ب کار ئینانا زاراقی لایه نی ماددی دکه نه مه به ست. ئه م دشیین (شارستانیه تی) ب زاراقی لایه نی ماددی دکه نه مه به ست. ئه م دشیین (شارستانیه تی) ب ل بیاقین هزر وره و شنبیری و هونه روناقه دانیی ب ده ست قه ئیناین هه روسا ل بیاقین هزر و رهو شنبیری و هونه روناقه دانیی ب ده ست قه ئیناین هه روسا ل بیاقی ئابوری و هو کو چاندن و بازرگانی و پیشه سازی و پیشقه برنا ریکین هاتن و چوونی و هو کارین په یوه ندیکرنی.

ل دەمى خواندنا (مىز وويا شارستانيەتى) دفىت قان خالان ل بەر چاف وەرگرين:-

فیک: شارستانیه تا مروقایه تینی کو نهو دبن سیبه را دهستکه فتین وی دا درین قوناغ بو قوناغی وهیدی هیدی وهرار کریه، ره و ریشالین وی بو هزاران سالان قه دگهریت.

دوو: ههمی گهلین جیهانی ههر ئیك ب ریژهیه کا جودا جودا پشكداری دئافاكرنا شارستانیه تی دا كریه.

سى: گەلىن جىھانى دىاردىن شارستانى ژ ئىكو دوو وەرگرتىنە. چوار: دىاردىن شارستانى دناقبەرا گەلىن جىھانى دا ب لەز بەلاقەبووينه و رەھىن خۆ بۆ دەمەكى درىش داھىلاينە.

پینج: ژینگهها سروشتی رو له کی سهره کی د پهیدابوون و گهشه بوونا شارستانیه تی وجوری دیاردین شارستانی و به لاقه بوونا وانا دا هه بوویه. شهش: گهله ک ژ رههین دیاردین شارستانی ب تایبه ت رهوشت و تیتال و رهنگین سهره ده ریکرنی قه د گهریین بو سهرد مین که قن.

حهفت: هندهك ژ دياردين شارستانى دهينه گوهوّرين يان ژناڤدچن ب ئهگهري گوهوّرينا چڤاكي مروٚڤايهتي.

ههشت: پیدفیه دویرکهفین ژ پیدانا مورکا (خوجهی ونیشتیمانی ونهتهوهیی وههریمی) ب دهسکه فتین شارستانیهتی چونکی شارستانیهت ب گشتگیری وبهلاقهیی دناف گهلین جیهانی دا دهیته نیاسین، لهورا یاباشتر ئهوه مورکا مروقایهتیی پی بدهین وبیی گوهبدهینه دهم وجهی نافی (شارستانیهتا مروقایهتیی) لیدانین.

چونکی بهرههمی سهربوّرا مللهتانه وپتر لسهر بنهماییّن ئایینی دهیّته ناسین لی ئهقه ب مهرهما لبهر چاف وهرنه گرتنا تایبهتمهندییّن ههر شارستانیهته کی نینه کو ژیین دی دهیّته جوداکرن.

شارستانيا كوردستاني

١-شۆرشا چاندنى

مروّف ل چهرخیّن که قن، ئانکو (بهری ۲۰هزار سالان) ل چیاییّن کوردستانی ژیایه، شکه فت کرینه جهی قه حهواندنی، ب نیّچیری و خرقه کرنا بهرهه می داران ورهیّن گیای ژیانا خوّ یاروّژانه بریه سهر. ده مه کی دریّژ ب ژیانه کا ده ستییّکی و کوچه راتی بریه سهر، پشتی فیربوونا چاندنا ده ستییّکی ل دوّریّن هزارا نه هی بهری زاینی، ژیانا مروّقی گوهوّری، د جهه کی دا خوّجه بوون، خانی بو خوّ ل نیّزیك زه قیان ئاقاكرن، وب کومبوونا چه ند خانیكان ل نیزیکی ئیّك، گوند پیّکهات، ل قیره ده ستییّکا شارستانیه تی دامه زرا.

ئێکهمین گوندێ چاندنێ ل دهشتێن کوردستانێ کو ئێکهمین بنگههێ شارستانیهتا جیهانێ (گوندێ چهرمۆ)یه ل نزیك باژێرکێ چهمچهمال یێ نهو ل پارێزگهها کهرکوك، ههڤچهرخ دگهل گوندێ (چهرمۆ)، جۆتیارێن گوندێ (نمریك) ل باشورێ باژێرکێ (فایده)یێ نهو ل پارێزگهها دهۆکێ ب چاندنێ ژیارا خۆ دابین دکر.

ئاكنجيين ئيكهمين گوندين چاندني، گهنم وجهه ونيسك دچاندن، وشينواري گهنمي ل گوندي (چهرموّ) ديتيه.

خانیین خو ژ تهقن وبهران ئاقاکربوون، پویته ب خودانکرنا (میه) و (بزن) و (چیّلان) دا بوو، کهرسته و ئامیرین ناقمالی و چاندنی دروستکربوون، د دویث دا ئامیر پیشئیخستن، و ژبلی بهران ههستی و تهقن و قیر ددروستکرنا وان دا ب کار ئیناینه.

پاشی پیشهسازیا ئامانین ناقمالی و داس وتهشی ژ ته قنا سوّرکری دهستپیّکرن. ب قی رهنگی مروّق چوویه قوناغا پیشهسازیا (گوّزهکاری). ژن مژویلی کاری ناف مالی و پهروهرده کرنا زاروّکان بوون، زهلامان خوارن پهیدادکر، ول زه قیان دگهل هه قکاریّن خو کارد کر وزه قی وگوندی خوّ دیاراست وئیدی مالداری وملکداریا ئهردی پهیدابوو.

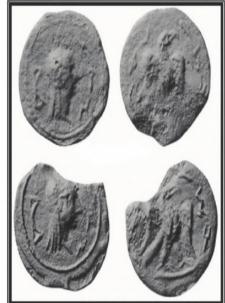
ههر ژبهر پیدفی بهردهوامیا چاندنی ب کهرهست وئامیران بو پیشقهبرنا بهرههمی چاندنی، وپیشقهبرنا کهل وپهلین ناقمالی هنده و ئاکنجیان بسپوراتی ب چیکرنا چهند جوره و ژوان کهرسهت وئامیران پهیدا کر. ب فی رهنگی جوره کی دیار کری ژ (بسپوراتی) یی پهیدا بوو. ئه ف بسپوریه دبیته ئه گهری سهرهلدانا چالاکیا (ئالو گورکرنی)، بهرههمئینانا ئامیرین چاندنی و کهل و پهلین ناقمالی، بهرههمی خو ب دهرامهتی چاندنی پیک د گوهوری جهه یان هری، بوونه هوکاره کی پیگوهارتنا بازرگانی، چونکی مروق ههتا سهد سالیا شهشی ب. ز دراف نهزانی بوو.

ئه گهر دروستکرنا (کهرستی چاندنی وکهل وپهلین ناقمالی) ب جورهکی پیشهسازی ب ههژ میرین، دشیین فیربوونا سهرهتایین چاندنی ب (شورهشهکا ئابووری) ل قهلهم بدهین.

پهیدابوونا چاندنی بوویه ئه گهری پهیدابوونا (پیشهسازی وبازرگانی و چالاکیین پیکگوهارتن وقه گوهاستنا که لوپهلان وبهرهه مان ژده قهره کی بۆ ده قهره کا دیتر قی چهندی ژی وه کر پویته به هؤیین قه گوهاستنی وریکین دی بهیته دان. د ئه نجام دا هزرکرنه کا جدی ژبو

قهدیتنا هر کاره کی کرین و فرو تنی هاته مهیدانی، (زیش) بوویه نهو هو کار بر دهمه کی دریش، پاشی مروقی (دراف) ب کار ئینایه، پاشایی شاهنشینا (لیدیا) ل (ئاسیا بچووك) کو ناقی وی کراسوس (قارون) بوو دناقبه را (۵۲۰-۵۹-۲) دهستهه لاتدار بوویه، شیایه پاره ی ژ زیر و زیقان چیکه ت، ول ده قه رین دی به لاقه بوویه.

پیدفیا مروقی بو پاراستنا گوند وزهقیین چاندنی بوویه ئه گهری پهیدابوونا (پیشهسازیا چهکی) وئاقاکرنا شیرهه وکهلان وههلکولانا خهندهکان وهکو هوکاری بهرهقانیی. وزهلامان ژقی لایقه ههقکاریا ئیکدو دکر و (هیزا ههقکاریا وچهکدار) پیکهات کول قی سهردهمی دبیژنی (لهشکر).

نموونين دراڤين كهڤن

 ب قهله وزاخین کوردستانی، وی دهمی ژی مروّقی دهخل ودان کومدکر، چیدبیت هنده ک ژوی دهخل ودانی ل نزیک جهی ئاکنجیبوونا وان ژ دهستی وان که فتبیته خار وپاش شینبوویه ئهقه ژی سهره نجاوی راکیشایه وشاره زای شینبوونا دهخل ودانی بوویه کو پشتی قی شیایه بو خو بچینیت. هنده ک ژقه کوله ران بو هندی دچن کو ئافره ت ئیکه م که س بیت ههست ب قی شینبوونی کربیت، چونکی ئه و ب قوتان وپاقژ کرن وهیرانا دهخل ودانی رادبوو دا خارنی لی دروستکه ت.

فیربوون وقه دیتنا شیوازین چاندنی گوهو رینه کا بنه ره تی بوو، چونکی پیکا ژیانا مروقاتیی گوهوری، هاریکاریا مروقی کر کو خوجهبیت وگوندان ناقا بکهت... ب بورینا ده می (باژیرك وباژیر) پهیدابوون، وپهیوه ندیین جقاکی دروستبوون، هو کارین شارستانی بوونی هاتنه گوری. ب رامانه کا دیتر چاندن بو به ری بنیاتی بو ناقا کرنا شارستانیه تی، چونکی ریره وا ژیانا مروقایه تی گوهو پی، له ورا نه م دشیین بیژن قه دیتنا چاندنی (کوده تا) یه ک بوول ژیانا مروقایه تیی.

به لاقه بوونا گوندين جاندني:

گوندیّن چاندنی ل باشووری کوردستانی به لاقه بوون، وه کو گوندیّن (حه سوّنه) ل باشووری باژیری (موسل)، هه قچه رخی هه ردو گوندیّن (شه مشاره) ل ده شتا (پانیه) و گوندی (جوخه مامی) نزیکی (مه نده لی) بوو، شونواری چه ندین گوندیّن چاندنی هاتیه دیتن کو دیروّکا وان بو سه رده میّن پشتی (هزارا شه شیّ ب.ز)ژوانا ژی (گری حه له ف) قه د گه پیت ل روّژ ئا قایا کوردستانی ل سه ررووباری خابووری ل سوریی،

وگوندی (ئەرىجه) ل نزیكى (نەينەوا) وگوندی (تەپەسەراب) ل نزیكى كرماشان.

گوندین چاندنی ل نافهند و باشووری عراقی ژی زور بوون وبهر بلاقبوون وهکو گوندی (الصوان) ل نزیکی (سامهرا). ل نیقا دووی یا چهرخی (بهریی کانزایی ۲۰۰۰ - ۳۵۰۰ ب.ز) گوندین چاندنی ل باشووری عیراقی پهیدا بوون وشینوارین وان وهکو (تل العبید وتل الحاج محمد) قهدیتنه قه.

مل بمل دگهل پهیدابوونا گوندین چاندنی، پیشکه فتنا شارستانی ژی بهرچاف دبیت، وه کو ههلکو لانا (جویین ئاقدانی)، ل گوندی (جوخهمامی) توره کا ژقی رهنگی دیتیه.

ل شینواریّن دیّرینیّن قی سهردهمی ژماره کا پهیکهران ژتهقنی دیتینه کو کاماژهنه بو پهیدابوونا دهستپیّکین هزرا ئایینی ل قی سهردهمی، کو ل سهر شیّوی خوداوهندی دایك ویّنه دکهن، وهك ل گوندی (چهرموّ) و (وتهیهسهراب) و (ئهریچه).

ههر ل قان شینواریّن ئاماژه پیّکرین، هنده ک ژوان تشتان دیتینه کو ئافرهتان بوّ جوانکاری ب کار ئیناینه ژبهر و ههستیان دروستکرینه. د داویا (هزارا شهشی ب.ز) دا

ب کار ئینانا (کانزا)ی بهربه لاقه بوو، ل گوندی (حه له ف) و (وته په گۆرا) ئامیری ژ کانزای دروستکری دیتینه.

ههر وهسا مروقان (چهرخی گلکاری) بو دروستکرنا ئامانین ناقمالی یین سورکری ب کارئینان. د داویا چهرخی بهریی کانزایدا، مورا لولهیی ب کار هات.

وپهرستگه ه ل باشووری عیراقی و (ته په گورا) ئاڤاکرینه. ل د هور وبهرین (۳۲۰۰ب.ز) مروّقی نقیسینا.

ویّنه یی قه دیتیه ول دهوروبه ریّ (۲۸۵۰ب.ز) دا بوّ توّ مارکرنا روویدانان مفا ژی دیتیه وب قی چهندی میّژوویا مروّقایه تیی چوویه قوناغا سهرده میّن میّژوویی.

٢- ئاكنجيين (كوردستاني):

تۆمارين (سومهری) و (ئهكهدی) يان ل (هزارا سييني ب.ز) ئاماژه ب ئاكنجيين. كوردستاني كرينه، كوردستان ل وی سهردهمی ناقی (ولاتی سوپارتو) ب ناقكريه، ودگوته ئاكنجيين وي ژی (سوپارتی)، وناڤين ديتر ژی گوتيني وهك (لولی) و (كوتی)، ود چهرخین دويڤ دا داقي (خوری) و (كاشی) و (میتانی) بو ئاكنجیین كوردستانی ب كار هاته.

د (هزارا ئیکی ب.ز) دا توّماریّن ئاشوّریان وبابلیان ئاماژه ب ناقی (ئوّرارتوّ ومیدی ومانی وزگرتو) دکهن.

وهلاتی (کوردستانی) تووشی هیرشین نهتهوین ههقسوی بوویه، وه کو هیرشین سۆمهریان وبابلیان وئاشۆریان، وپاشی هیرشین فارسان وگریکان دووباره دبن، لهورا دیرۆك نقیسی گریکی (زهینه فوّن) ل دهوروبهری سالا (۲۰۱ب.ز) ناقی (کورد) دکتیبا خوّ (Anabasis) دا ئینایه... بمهبهستا شارهزاکرنا خویندکارین مه ب کورتی دی ئاماژه ب هندهك ژ نهتهوین دیرینین مه کوردان کهین:

ئيْك: (لۆلۆبى)

دتومارین سۆمەریاندا ناڤن وان برەنگن (لۆلۆی) و (لۆلۆمی) و (لۆلۆ) ھاتیه.

وده قهرا شاره زور واری رهسه نی وان بوو. وبه ره شبا باشووری به لاف بووینه. لا ده قهرین دهوربه رین رووباری سیروان (دیاله) و پاناتیا روز تافایی چیایین زاگروس و گههشتینه هه رینما (کوردستانی) دگهل گوتیان ل ده قه رین روژ هه لاتا زییی بچویك تیکه ل بوون.

گیلیا سەركفتنا نەرام سین

لوّلوّبی تووشی هیرشا دووله تا ئه که دی بوون، پاشایی ئه که دی (نه رام سین (۲۲۹۱-۲۲۰۰۰.ز) ل ده قه را شاره زوور هیرش کریه سه ر وان و که قره کی هملکوّلایی (النحت) د ته نگایه کا تیه کا چیایی ب نیاک قه ره داغ بجه هیلایه، را به روی خه ندی ئه ق ده ربه نده بوی ناف کریه ول سه روی به وی ناف کریه ول سه روی که قدر که فتنا پاشایی ئه که دی ل سه رکه فتنا پاشایی ئه که دی ل سه ر لوّلوّبیان به رحاف کریه.

وهسا دیاره شهر دنافبهرا وان دا یی بهردهوام بوو، هنده ک بهلگهیین دیرو کی خاماژه ب سهرکه فتنا شاهد (ئانوّبانینی) پاشایی لوّلوّبیان دکهت کا چهوا هیّزین (نهرام سین)ی شکاندن. ئهوژی دکهفره کی ههلکوّلایدا ل ده قهرا (سهربیل زهاب) بجه هیّلایه شاهد (ئانوّبانینی) ب تاجا پاشایه تی ده رکه فتیه وبهرامبهر خوداوهندی (عهشتار) راوستیایه. ئه ش سهرکه فتنه د وی ویّنه ی دا ب رهنگی سوپاسداری بوّ خوداوهندی (عهشتار) دیار دکهت چونکی ل پهی بیروباوهریّن ئهوی دهمی پشته قان بوو بوّ وی سهرکه فتنی سهرکه فتنی .

دوو: گۆتى:

گۆتى د كوردستانا عيراقيدا خۆجهبوون، رۆلىي قان ل داويا (هزارا سيىيى ب.ز) پشتى بلاقبوونا وان ل دەقەرا دەشتين دناقبەرا زيى بچويك ورويبارى سيروان ديار دبيت، باژيرى (ئەرابخا) كەركوكا نهو گرنگترين مەلبەندى وان بوو، پشتى هينگى ھەمى روبەرى عيراقى كونترۆل دكەن ژبەر لاوازبوونا دەولەتا ئەكەدى شيان بۆ دەمىي ١٢٥ سالان حوكمرانيى لى عيراقى بكەن.

ژمارا پاشایین گوتیان کو د وی دهمی دا حوکمرانی کری دگههیته ۲۱ پاشایان. تیکراییا حوکمرانیا ههر پاشایه کی ۲ سال بوون، وهسا یا دیاره ماوی حوکمرانیا پاشایان یی دهست نیشانکری بوو وب ههلبژارتنان یاشا دهاته دامهزراندن.

گوتیان ریّك دایه سوّمهریان شیّواز و ریّورهسمیّن كارگیّری وری هٔهههرنا خوّ بیاریّزن بهرامبهر دانپیدانی ب سهروهریا گوتیان. توّماریّن سوّمهری دكهن كو سوّمهریان ئاماژه ب ههبوونا ژماره كا بنهمالیّن سوّمهری دكهن كو د دهمی حوكمرانیا گوتیان دا ل باشووری عیراقی حوكم كریه. ژوانا بنهمالا (له گهش)یا دووی كوّ ژبهر پاشایی وان (گوتیان)و

چالاکیین ئابووری یین وان دبواری بازرگانی وئاقهدانکرنی دا ناف ودهنگیا وان دهرکه فتیه.

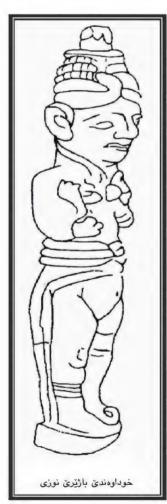
حوكمرانيا گۆتيان بهرەڤ لاوازيى دچيت،ل بن گڤاشتنا لەشكرى سۆمەريان بهرەڤ باكورى قە قەكىشانە قە، ل (ئەرابخا) كەركوكا نهو دوبارە ئاكنجى بوونە قە.

سيّ: خوري:

روّلی (خوّریا) ل کوردستانی ب تایبهتی ول روّژ ههلاتا ناقه واست ب گشتی ل (هزارا دووی ب.ز) ده رکه فت وبتایبهت ل روّژ ئاقا کوردستانی. ئه رابخا (که رکوکا نهو) ونوزی بوونه بنگه هیّن سه ره کی ییّن وان، چهندین میرگه ه ل (نهینه وا) و (ئورفا) و (رأس العین) دامه زراندینه.

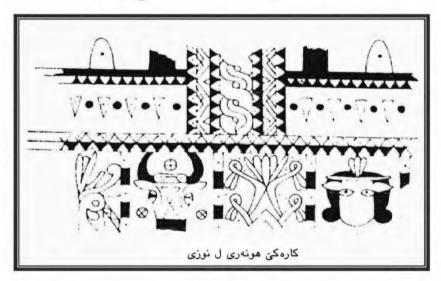
خۆرىيا رۆلەكى بەرچاڤ ل قەگوھاستنا دياردىن شارستانى دناڤ بەرا دەقەرىن رۆژ ھەلاتا ناقەراست دا ھەبوو، ئەوژى ژبەر چالاكىين بازرگانى، چونكى كەمتر حەزا شەرى ھەبوو.

باژیری (نوزی) ل (باشووری روزئاقا کهرکوکی) بنگهههکی سهرهکی یی خور یان بوو، شونواری کوچکهکا پاشایهتی یی وخانی وریکین هاتن وچوونی ودیاردین دی قهدیتیینه...

لقان شیونواران نهخشه یه کی و ینه کری ل سهر تابلویه کی ته قنی دیتینه چیا ورویبار وباژیر و شویرهین وان وریکین سهره کی ل سهر د دیارن، ههر وهسا ب سه دان تابلویین ته قنی ین دی تر قه دیتنه، خه تی بزماری وب زمانی نه که دی نقیسی بوون، کاریگه ریا زمانی خوری ب ته مامی ل سهر قان نقیسینان دیار دبیت.

ئەف نقیسینە بەلگەنە ل سەر گرنکیا چاندنی بۆ ئاكنجیین نوزی

چونکی به حسی خودانیا ئهردی دکهن، ژبهر قه کولینا لسهر وان تابلاّیین ته قنی دهرکه فتیه کو ژماره ک ژ خه لکی ده ستهه لاداری هه بوو، خودانین رویبه ره کی به رفره یمی ئهردی بوون، وه سا بو دچیت کو ل (نوزی) سیسته مه کی به رهه مهینانی هه بیت، ناقی سیسته می ب (ده ره به گایه تی سیسته مه کی به رهه مهینانی هه بیت، ناقی سیسته می به رهه مهینانی هه بیت، ناقی سیسته می به رهه مینانی به رهه مینانی به رهه مینانی به رالعبودیة) ل ناقه ند و با شووری عیراقی یی به ربلاف و پیشکه فتی تره.

(نوزی و (ئەرابخا) دپرانیا چەرخین میژووییدا سەربەخۆییهکا نافخۆیی هەبوو، راسته وخۆ نهکه فتینه بن دەستههلاتا ئاشۆریان، بەلکی بەرامبەرقى چەندى خویك (باج) ژوان را دایه.

سیسته می حوکمرانیی ل (نوزی) وه کی سیسته می حوکمرانی یی باژیرین دی یین عیراقی بوو، پاشای ده ستهه لاته کا مه زن هه بوو و ئه و جیگری خود اوه ندی بوو، بو ب ریشه برنا کارین وی ژماره ک ژ خزم ونیزیکین وی هاریکاریا وی دکر وده ستی خو دانا بوو سه ر کاروبارین ئابووری و دارایی و کارگیری.

پاشایین (نوزی) پویته ب چهسپاندنا (دادوهری)یی دایه، ئیّك ژ دهقیّن دیرین ئاماژه ب ئامادهبوونا پاشای ل ئیّك ژ دادگههان دكهت.

چار: میتانی(۱۵۰۰-۱۲۷۵ ب.ز)

ل هزارا دوو ب. ز مشهختبوونا نهتهوین هیند وئهوروپی بهره شده ده فهرا روز ههلاتا ناقهراست تومارکریه. ئه ش نهتهویین هه ل کوردستانی وئیران وئاسیا بچویك بلاف بووینه، دگهل ئاکنجیین وان تیکهل بوون، ودگهل خودا چهندین دیاردین شارستانی ئیناینه، کو بو چهسپاندنا ده سهلاتا خول وان ده قهران هاریکاریا وان کریه.

ر گرنگترین وان دیاردان وه کو بکار ئینانا ههسپ وخلیشانك وخرخالین بازنهیی وشیرین کفانهیی، لهوراچهندین قهبارین سیاسی پهیدابوون، یا ژهمیان دیارتر دهولهتا میتانی بوو.

ئەف دەولەتە ل رۆژ ئاقا يى كوردستانى ھاتيە دامەزراندن وپايتەختى وى (واشكونى) بوو دھێتە دياركرن كو دكەڤيتە نزيكى باژێرێ (رأس العين) يى نهو ل سوريى. ئەڤ دەولەتە شيا ھەمى سوريى بێختە دبن دەستى خۆ قە.

ههر وهسا ئاشۆرى بۆ دەمهكى كو زىدەتر ژسهدەيهكى كەفتنه بن دەستى وان قە. ل رۆژ ھەلاتىژى دەستھەلاتا وان گەھشتىه پرانيا دەقەرىنن كوردستانى، ژوانە ژى (نوزى وئەرابخا).

يەيوەندىين نىڭ دەولەتى:

میتانیان دگوهورینا پهیوهندیین نیف دهولهتی دنافبهرا هیزین سیاسی د روز ههلاتی دا رووله کی بهرچاف ههبوو ئه فهژی بوویه ئه گهری چهسپاندنا ئارامی یی و ته فایی یی ل جهی شهر و دوژ منکارییی، بهرپهره کی نوی ژپهیوهندیین دبلو ماسی دناف به را وهلاتین روز ههلاتدا هاته مهیدانی.

پاشایین (میتانی) پهیوهندیین باش دگهل پاشایین مسری دا ههبوون نامه ودیاری دناف بهراپاشایین (میتانی) وفیرعهونین مسری دا پیک دگوهو رین، ئهو نامین هه ب زمانی ئهکهدی وبزماری نقیسی بوون وئیک ژوانه ب زمانی خوری بوو.

فیرعهونی مسری ئهمنعوّتبی سیی (۱٤٠٥-۱۳٦٧ب.ز) خانم تیدوّخیبا (مسریا دگوتی – نه فهرتیتی – ب رامانا ئافرهتا جوان دهیّت) یا میتانی ئینایه، پشتی مرنا (ئهمنعوّتبی سیی) شوی ب فیرعهونی ئهمنعوتبی چاری (ئهخناتوّن) کریه.

ئەوى ئەونامە ل گرى (ئەلعەمارنە) پايتەختى (ئەخناتۇن) فىرعەونى مسرى قەدىتىنە وخواندىنە، داكوكى يى ل سەر پىشكەفتنا پەيوەندىيىن سياسى يىن نىڭ دەولەتى يىن وى سەردەمى دكەت كو ژبەرمىتانيان ئەڭ پەيوەندىه ھاتىنە گۆرى، ئەقەۋى ژوان نامەودياريا دەردكەڤىت كو دناڭ بەرا وان دا پىك دگوھۆرىن، ھەر وەسا مەسەلا ژن وژن خوازىيى دناڭ بەرا پاشايىن وى دەمى دا جورەكى دى يى موكمكرنا پەيوەندىيىن نىڭ دەولەتى بوون.

پشتی دووسهدهیا ژ حوکمرانی یی، دهولهتامیتانیان بهره ف لاوازی یی قه چو، ژبهر هیرشکرنی ژلایی ئاشوریان وپاشایین (حیتیان ل ئاسیا بچویك) لهورا روّلی وان یی سیاسی ب داوی دهیت.

يينج: كاشي

(لورستان) واری رهسهنی (کاشیا) نه. روّلی کاشیان ل (هزارا دووی ب.ز) وهرار کر. ژبهر کارکرنا ژماره کا کاشیان ل وه لاتی بابل بهره ش زیده بوونی بوو. زیدهبوونا ژمارا کاشیان ل وی وه لاتی بو ئه گهری زیدهبوونا کارتیکرنا وان ل ژیانا هاولاتیین (بابل) تایبه تی د بیاقی ئابووری دا.

بهلی ده می (مورسلیسی ئیکی) پاشایی حیتیان ل (۱۵۹۵ب.ز) هیرش کریه بابل و حکومرانیا بنه مالا (حه مورابی) ب داوی ئینای، بو ئه گهری پهیدابوونا (قالاتیه کا سیاسی) ل بابل، کاشیان ئه ف ده لیقه ب ده رفه ت زانی حوکمرانیا وه لاتی بابل ئیخسته ژیر ده ستی خو بو ماوی پتر ژ چوار سه ده یان هه رژ ۱۵۹۵ب.ز ۱۱۲۲۰ب.ز حوکمرانیا ولاتی بابل کی.

وهلاتی بابل ل بن سیبه را حوکمرانیا کاشیان ل شهر و ئاژهوان دویرکه فتیه دکه فته بن سیبه را ژیانه کا ئارام وسهقامگیر. کاشیان چهندین دیاردین شارستانی ئینانه (بابل) وه کی بکار هینانا (ههسپ) و (گالیسکان).

ههر وهسا کاشیان رۆله کی گرنك هبوو ل گوهو رینا پهیوهندیین هیزین سیاسی ل وی سهر دهمی ل روز هه لاتا نزیك، مسر بو نافهنده ك بو پهیوهندیین دوبلوماسی، ئهو نامین ل (عهمارنه) ل مسری قهدیتین ئاماژه ب وی دکهن کو کاشیان خه لات و دیاری دگهل وان دا لیک گوهو رینه و ل ناف وان

پهیوهندیان ژی کهلتۆری بابلی (کو پێکهاتبوو ژ ب کارئێنانا زمانێ ئهکهدی ونڤیسینا بزماری) زمانێ دبلوماسیهتێ بوویه ههروهسا بهحسێ شویکرنا خانمێن کاشیان ب مسریان دکهن، ههروهسا شاهێن کاشیان خویشك وکچێن خو داینه فیرعهونێن مسرێ.

کاشیان دگهل ئاشۆریاندا پهیوهندیین ئاشتیانه ههبوون وپهیمانین رینکخستنا سنووری مورکرینه وشاهین کاشیان خانمین ئاشوریان ئینا ینه.

کاشیان پشتی ئارامبوونا رهوشا گشتی یا وهلاتی. باژیره کی نوی ئاقه دانکر دا ببیته پایته ختی وان ناقی وی کره (دورکوریکا لزق) ب ناقی پاشایی وان (کوریکا لزقیی دووی). شینوارین قی پاژیری ئه قرق دکه قنه باشووری رقر ئاقایا پاژیری به غدا ب نزیکی (۲۳کم) دبیژنی (عه قرقوف).

کوچك وپهرستگه ه تى دا ئاقاكرينه كو ب موكميى ب ناڤ ودهنگ بوون وستويراتيا ديوارين وى زيدتر ژ (۲پييان) بوو، تهقن ولبن د ئاقاكرنيدا ب كار ئيناينه. جادين وان ژى ب لبنان چى كرينه.

ژگرنگترین شینوارین قی باژیری، زهقورا (عهقرهقووف)، ههتا نهو هاوهلاتیین خوجهین ل وان دهورو وبهران وی شوینواری ب (باژیری کوردان)ناف دکهن.

کاشیان سیسته مه کی پیشکه فتی یی چاندنی دانا. پاشایان زه قی ل سهر سهرو کین هوزان دابه شکرینه، نیشان وسنوور دنا قبه را زه قین که س وچقاکاندا داناینه، گرنگی ب جویین ئاقدانی دایه.

شیّوازی بهرهم ئینانا چاندنی پیشهٔهبریه وبوویه شیّوازه کی نیف دهرهبگی ئههٔهری بوو ئه گهری زیدهبوونا بهرههم ئینانی وخوّجهبوونا ئاکنجییان وموکم کرنا پهیوهندیا وان ب دهسهه لاتی. لهورا حوکمرانیا کاشیان ماوه کی دریر قه کیشا.

شهش: دمولهتا ئۆرارتۆ

ئە شدە دەولەتە ل سەدى نەھى ب.ز ل دەقەرا دەرياچا (وان) ى ھاتە دامەزراندن. لەورا ھندەك ژديرۆك نقيسان ب دەولەتا (وان) ناڤ دكەن. وھاتە ناڤ كرن ب (دەولەتا ئۆرارتۆ) ژبەر چيايين ئارارات.

ئورارتی شیان هه قپهیمانه کی پیکبینن، هه می نه ته وه و میرنشینین کوردستانی بخوقه بگریت، دگه ل میرنشینا ره واندوز هه قپهیمان بوون، ئه ف میرنشینه د ژیده رین ئاشوریان دا ب ناقی (مهساسیر)ی ناف کریه. هه روه سا دگه ل هوزین میدیا پیکهاتن، ریکین هاتن و چوونا بازرگانی کونترولکرن.

ئورارتیا ب قی شیّوهی گهف ل بهرژوهندیین ئاشوّریان دکر، لهورا ئهوانا ژی چهندین جارا ههلمهتیّن لهشکهری دبرنه سهر.

ژناقدارترین پاشایین ئۆرارتیان وه کی شا (منوا) و شا (سردۆر) و شا (رۆسا) بوون. ئورارتیان شارهزاییه کا باش دئاقهدانکرنی دا ههبوو وشوونوارین وان ل دهوروبهری دهریا چا (وان)ی بهلگین ئهقی راستیی نه. جو کین ئاقدیریی کولابوون، ژبهر شارهزایی وبههرهمهندیا ئورارتیان دئاقهدانکرنیدا پاشایی ئاشوری (ناصر بالی دووی ۱۸۸۳-۸۵۹ب.ز) داخاز ژی کربوو بو ریقهبرنا ههوا ئاقهدانکرنا بهرفرهه ل دهمی نوژهنکرنا یابته ختی خو باژیری که لخو (نهمرود)ی.

حهفت: ئيمراتۆريەتا ميدى (٧٠٠-٥٥٠.ز)

(میدی) ل ده قهرین باشووری رو ژافا ده ریا چا (ورمی) ل سه دی نه هی ب. رخو جهبوون، باژیری ئه کبه تانه (هه مه دانا نهو) کره پایته ختی خو . (هیرودوتس) دیرو ک نقیسی یونانی، ئاماژه ب وی باژیری دکه ت و د بیژت: گه له ک یی جوان وریک وپیک بوو، ب شیرهان ها تبوو دو رپیچ کرن، کا نافه ندا شیرهان شاهد دیوسیس (دیاکو) کوچکا خو ئافا کر بوو. میدیا باری کارگیری ریک خست بوو وپیش ئیخست بوو گرنگی ب پوسته و گالیسکین جه نگی دا بوو. شیری کفانی و کفانین مه زن دروست کرن بو هافیژتنا (تیران) بو ماوه کی دریژ، ژبلی فی چه ندی ژی قه باری تیرین وان مه زنتر بوو وبله ز دگه هشتنه جهی مهره می. هنده ک دیارده ژ تیرین وان مه زنتر بوو وبله ز دگه هشتنه جهی مهره می. هنده ک دیارده ژ به نگی. (ئاشوریین) هه قسنوور وه رگر تبوون وه کی هونه ری جه نگی وپیشه سازیا جه نگی.

رُناڤدارترین پاشایین وان وه کی شا (دیاکو) کو ب دامهزرینه ری دهوله تی دئیته هر مارتن باژیری (ئه کبه تانه) ئاڤاکر، شا فراوریتس (خاشاتریت) وشاه که بخه سره و وشاه ئه ستباکس.

شاه (کهیخسرهو) شیا لهشکره کی ب هیز دامه زرینت وهوزین (ئهسکیس) بیخیته بن دهسه لاتا خو پاشی پهیمان د گهل پاشایی (بابل) شا (نهبوبلاسهر) گریدا، ئه ف پهیوهندییه ژبهر شیپیکرنا کچا (کهیخسرهو) ب ناقی (ئهمیتس) بو کوری شاهی بابل (نبوخه زنه سهر) بهره ف به هیزبوونی بر.

دهولهتا (میدی) گههانده گوپیتکا ب هیزبوونی ژبهر گرتنا باژیرین ئاشوریان وه کی ئاشور و کهلخ ونهینه وا، دناقبه را سالین (۱۱۶-۱۱۲ب.ز) سنور و ده سه لاتا ئیمراتوریه تا میدی ل روز ئاقا گههشته ناقه ندا ئاسیابچووك ول باشوری گههشته باژیری تکریت. له و را میدی د روزهه لاتا نیزیکدا بوونه ئیکهم هیزا سیاسی و سه ربازی و ده ست ب سه ریکین بازرگانی دا گرت.

هه ژی گوتنی یه گهلی کورد سالا دامهزراندنا دهوله تا میدی (مادی) ل دهوروبهری (۷۰۰ب.ز) کره دهسپیکا سالناما (کوردی).

ههشت: (كاردۆخي)

دیرو کنقیسی گریکی (زمینه فون) ناقی (کاردو کی یان کاردو خی) ل ئاکنجیین کوردستانی ناف کریه، ئهوژی دپهرتوکا خودا کو ب ناقی (ئهناباسیس - بهره باکور)، (زمینه فون) دگهل (۱۰) هزار سهربازین گریکی (اغریق) (ژ کریگرتیان - مرتزق) ل سالا ۲۰۱ ب.ز د ناف ولاتی کوردستانی دا بورین.

(زمینه فون) به حسی قه کیشانا ئهوان (۱۰) هزار سه ربازان دکه ت ل ولاتی بابل به ره ف باکوری، مل ب ملی که ناری رووباری (دیجله)، ئاماژه بوی چه ندی دکه ت کو د ناف نه ته وه یه کی دا بورین نافی وان (کاردوخی) بوو.

دبیّرت: ئەقە ل دەشتان وبەتەنیّن چیا دژیان وگوندیّن ئاقەدان ھەبوون خانییّن وان پربوون ژ گەنم وخوارنی وھەمی جوریّن جەرکیّن مەی فەخوارنی ھەر وەسا دبیّریت ئەقان گەلەك ب میرخاسی بەرقانی ژمال وكەل وپەلیّن خوّ دكر.

چهندین سهربازین گریکیان کوشتن، لهشکری گریکی پیدفی ب (۷) روژان بوو کو ل سهر نهردی کاردو خیا را ببورن.

وهدیاره (زهینه فوّن) وله شکری وی چیایین زاخوّ (بیّخیر) بریبوون، وتووشی بهرگریا کوردان ب بوون ب تایبه ت ل ده شتا ههردو قهزایین سیّمیّل وازخوّ...

٣: گرنگترين دياردين شارستاني ل كوردستاني

بهری نهو مهزانی کو کوردستان لاندکا ئیکهمین پهیدابوونا شارستانیهتی وویه.

ومروّقی د قی جهی جوگرافیدا چاندن قهدیتیه کو بوویه ئهگهری گوهوّرین و وهرچهرخانه کی دژیانا مروّقایه تیدا و وهلی کر کو کومبن وینکقه بژین وجقاتا پیکبینن ویشتی هینگی ژی مروّف که فته ریّکخستنا جقاکان وییّشقه برنا نامیر وکهرهستان ونالوگوریا بازرگانی همر وهسا بوویه نه گهری یه یدابوونا سهرهلدانا هزرا نایینی.

بهلی زیدهبوونا ژمارا ئاکنجیان وسهرکه فتنا مروّقی ل وهرارکرنا ریّکیّن بهرههم ئینانی ویشتی هینگی ژی فیربوونا ئاقدیریی وهلی کر کو هزر د دهقه و دهشتین بهرفرهه د دا بکهن وبو ویری مشهخت ببن. ئهوبوو ئاکنجییّن کوردستانی بهره ناقهندو وباشوری عیراقی مشهخت بوون، ل وان دهقهران چهندین مهلبهندیّن مهزن ییّن شارستانی (باژیّر) ئاقاکرن وسیسته می حوکمرانیی دانا ونقیسین قهدیت.

ژماره ك ژ قه كولهران دووى باوه ريى دانه كۆئه و سۆمه ريين ل باشورى عيراقى شارستانيه تا پيشكه فتى ئاقاكرى ئىكن ژ ئاكنجىن دىتر يىن كوردستانى، ئەوانا پشتى كو ژمارا وان زىدەبووى قۆناغ ب قوناغ بەرەف باشورى عيراقى

مشهخت بوون، ئەقى چەندى ماوەكى گەلەك قەكىشابوو، بەلگىن شوونواران راستىا قەگوھاستنا مەلبەندىن شارستانى ل كوردستانى بەرف باشورى عيراقى دسەلمىنن.

ل داویا (هزارا پینجی ب.ز) باشوری عیراقی ببوو مهلبهنده بر (راکیشانا ئاکنجیان) ئه قجا گوندان وهرارکر بوونه باژیرکو باژیر، ول ههر باژیره کی دهوله ته کا تایبه ت تیدا دامه زراند، دگوتنی (دهوله توکین باژیرین باژیرین سومه ریان) دگوتنه ئه وی سهرده می: (بهره بابی بنه مالین سومه ریان) پاشی دهوله تا ناقه ندی ل ناقه ندو باشوری عیراقی دهرکه فت، ژوانا ژی: (دهوله تا ئه که دی ۲۳۷۱ ب.ز) له و پا پشتی هینگی باری وی گوهوری، ئه قی جاری ل ناقه ندو باشوری عیراقی دیاردین شارستانی وه کی نقیسینا یاسا وسیسته می حوکمرانیی، به ره ف ده قه رین هه فسنووری عیراقی هاتنه قه گوهاستن ژوانا ژی (کوردستان).

ئاكنجيين (كوردستاني) گەلەك دياردين شارستاني ل ناڤەند وباشورى ژسۆمەريان وئەكەديان وبابليان وئاشوريان وهرگرتن، ئەڤەژى سروشتى شارستانيەتى يە كو پېكهاتيە ژ وهرگرتن وبەخشىنى.

ئاكنجيين كوردستانى گەلەك ژداھينانين خۆ ھاڤيتنەسەر ئەوان دياردين شارستانى زيدەكرن ئەڤەژى ژبەر دەولەمەنديا ئاخا كوردستانى ب كەرەستين سەرەتايى يين ئاڤاكرنا شارستانيەتى وەكى بەر و دار وكانزا، ب بەروڤاژى قە ژينگەھا (ناڤەند و باشور) كو ژڤى لايى قە ھەتا رادەكى ھەۋارى پيڠەيا ديارە.

ههردهم ئاخا كوردستانى بوويه ژيدهرى كهرهستين سهرهتايى بو ئاقاكرنا شارستانيه تى، لهورا ئاكنجيين ناقهند وباشورى عيراقى، چ ب ريكا بازرگانيى بيت يان ژى ف ريكا داگير كرنى وهيرش برنى بيت ب دهستخو قهدئينا.

ژبهر وهکهه قییا دیاردین شارستانی ژلایی ئاکنجیین کوردستانی ودولا دوو ئاقان وده قهرین هه قسنوور دی به حسی وان دیاردا که ین کو ل پرانیا ده قهرین روز هه لاتا نیزیکدا هه بوون ئه قه ژی ژلایی به حسکرنا دیاردین شارستانی د دولا رافیده ین دا، به لی ژبه رکو ئایینی زهرده شتی بتنی ل کوردستانی و ئیرانی به لا قبوویه وب شیوه کی به رفره ل دولا رافیده ین وده قه رین دی تر به لا قنه بوویه ب کورتی دی بو وه به حس کهین.

ئايينى زەردەشتى:

مللهتین هیندو ئهوروپی، ههر وهك ئاكنجیین دولا میزوبوتامیادولا رافیدهین، دیاردین سروشتی یین كاریگهر دپهرستن وهكی (روژ
وئهرد وههوا... هتد) ژ خوداوهندین وان وه كی خوداوهند (تیشووب)
بهرامبهر خوداوهندی (ئهنلیل) ل دولا رافیدهین. و (شاوشكا) بهرامبهر
(عهشتار)ی بابلی وخوداوهندی روژ (میترا) ئه قی خوداوهندی روله كی
بهرچاف ههبوو ل ناف هزرین هندو ئهوروپیان، ل داویا سهدی شهشی
بهرچاف میدیا كهسهك ب نافی (زهرهدهشت) دهركه فت، داخاز
ژ خهلكی كر بتنی ئیك خودی بیهریسن ئهوژی خوداوهند (ئههورا
مهزدا) یه كو خوداوهندی (روناهیی وباشیی)یه. ئاكنجیین میدیا ل
دهسپیکی باوهری پی نهئینا... لهورا مشهخت كر بو روژههلاتا ئیرانی،

ول پاژیزی (به له خ) و دهوروبه رین وی بانگه وازیا خو به لا فکر. پشتی دامه زراندنا ده و له تا ئه خمینی ل ئیرانی، شا دارایی ئیکی (۵۲۲-۲۸ به و الله بین ده و له تی له و را ۲۸ به و الله به لا قبو و الله تاکنجیین کوردستانی ل ئیرانی و ده قه رین دی تر به لا قبو و .

بیروباوهرین زهرهدهشتیان ل سهر بنهمایین گازیکرنی بو باشیی ودویر که فتن ژخرابیان دامزرابوو.

(ئەھرىمەن) ژلايى وان قە خوداوەندى (شەروخرابيى) يە پىشتەقانىن وى ژى ژمرۆقان يىن ھەيىن. زەردەشت ئەوژى رۆھنكريە كو پىشتەقانىن (ئەھۆرامەزدا) ئانكو خوداوەندى باشيى ورۆناھيى وپىشتەقانىن وى سەركەفتنى دى ب دەستقە ئىنن درى ئەھرىمەن وپىشتەقانىن وى، لەورا زەرادەشتى يىنگاقەكا گرنگ بوو بۆ باوەرئىنانى ب ئىك پەرستنى.

بیروباوهرین زهرهده شتی د تو ماره کیدا هاتنه نقیسین ب ناقی (ئاقیستا) زهلامین ئایینی زهرهده شتی چهندین راقه و شروقه کرن بو دانان. ل پهرستگه هین وان دوعا دخواندن و نقیر دکرن و ئاگر بهرده وام یی ههلبوو.. چونکی ئه و ئاگر توخمه کی پیروز بوو دئایینی وان دا. ئه ف ئایینه پتر ئایینی ته خا ده سه لاتداران بوو، له ورا د ناف پرانیا خه لکیدا به لاقنه بو وه کی ئایینی (بوذا)ی له ورا پشته قانین وی دکیم بوون، دگه له دهرکه فتنا ئایینی پیروزی ئیسلامی پرانیا لایه نگرین زهره ده شتی هاتنه سه رئایینی ئیسلامی و نهو ژی ژماره کا کیم ل ئیرانی (کو ل باژیری یه زد کومبینه) و هندستانی ل سه رئه قی ئایینی ماینه ول پله کا بلند یا گوهداریی و پاقریی دانه. هه ژی گوتنی یه کو ئایینی وان ژ ئایینین گرتی ده ی ته مارتن.

ژێدەر

ئیک: ژیدهرین کوردی

۱-محمد امین زکی: خلاصهیه کی تاریخی کورد وکوردستان، بهغدا ۱۹۳۱.

۲-جمال رشید احمد: لی کوّلینهوهیه کی زمانهوانی دهرباری میّرووی ولاتی کوردهوه داری، دار الحریة، بغداد ۱۹۸۸ز.

دوو: ژېدەرېن عەرەبى

١-جمال رشيد احمد: دراسات كوردية في بلاد سوبارتو، بغداد ١٩٤٨ز.

٢-جورج رو: العراق القديم، ترجمة حسين علوان، بغداد ١٩٨٠.

٣-طه باقر: مقدمة في تاريخ الحضارات القديمه ط٣ بغداد ١٩٧٣.

٤-نخبة من الباحثين: حضارة العراق، بغداد ١٩٨٥.

يرسيار:

۱-بۆچى ئاكنجىين كوردستانى د قەدىتنا چاندنى دا بەرى دەقەرىن دىين جهانى پىش كەفتن؟

٢-مفايي شارستاني يي گري حدلهف رؤهن بكه؟

٣-ئەو دياردينن شارستانى چ بوون كوميتانيان دگەل خۆ ئيناينە رۆژھەلاتا ننزىك؟

٤-كاردۆخى كىنه؟ پەيوەندىا وان ب گرىكىان قە ياچەوا بوو؟ دىاردێن شارستانى يێن وان چبوون؟

-پشکا دووی-

شارستانی یا دولا دوو رویباران میسوّیوتامیا (الرافدین):

ههردکه فندا چهندین کومه لین مروقان ل میسو پوتامیا خوجه بوون و جودا جودا پیک فه بشکداری د ناقاکرنا شارستانییه تی دا کرییه. دو لا دوناقان ده فهره کا فه کری بوو بهرده م هاتنا پیلین مروقان یین ئیك د دوی نیک کدا کو ل روز ثاقا و باشوری روز ثاقا فه نه ته وین نیمچه گزیرتا عهره با نه نه ده وین سامی ال دو لا (فورات) فه دچوونه عیراقی.

هه قده م چه ندین پیلین مرو قین دی تر ل روز هه لاتی قه د دولا دیجله دا بورین هاتنه ناف عیراقی نه وژی (نه ته وه مین هندو نه ورو پی) بوون نه ف پیلین مرو قان دگه ل ناکنجیین ره سه نین قی ولاتی وه کی سومه ری یان ولو لوبیان وگوتی یان وخوریان تیکه ل بوون. نه ف تیکهه ل بوونه بوویه نه گهری گوهورینا شه هره زایی یا هزروبیران، له ورا شارستانیه تا دولا را فیده ین مورکه کا گشتگیری هه یه پرانیا ناکنجیین دولا را فیده ین پی

ههر چهنده سۆمهری ب دانهرین بنیاتی شارستانیه تا پیشکه فتی دهینه هرٔ مارتن ئه قان دواری ئا قاکرنی و چاندنی و ئا قدیریی و داهینانا نقیسینی دا دهسته کی بلند هه بوو، به لی ئه و نه ته وین کو ل ده رقه ها تینه ده قه رین وان تشتین دی قی بووینه، شارستانیه تا وان ده وله مه ند کرو و پیشئی خست ب شیره یه کی کو دگه ل دا بگونجن له و پا دیشین بیژین شارستانه تی یا دولا دوو ئا قان مورکه کا نی نه نه ته وه یی و مرو قایه تی هه بوو، پاشی ژی بوویه که ناله کی گرنگی شارستانیه تا جیهانی.

گرنگترین دیاردین شارستانی

ئیک سیستهمی حوکمرانی یی

أ: يەيدابوونا سيستەمى حوكمرانى يى:

مهرهم ژ سیسته می حوکمرانی، شیّوازی کارگیری وریقه برنا باژیّران یان دهوله تان کو ل چهندین باژیّرك و گوندان پیّك هاتییه، ههروه سا جوری دهسته هلاتی کو وی کارگیری یی ب ستویی خوّقه دگریت.

به گشتی زه حمته به حس ل ئیکه مین سیسته می حوکمرانیا عیراقی به به کرن و ئه قا کو قه کوله ران ل قی بیاقی به حس کری دچیته بیاقی ته خمین و گریمانیی، چیرو ک و چیقانو کین سوّمه ری و خشتی پاشایان به حس ل فه رمانره واییا بنه مالین ده سهه لاتدا دکه ن کو دده مین که قندا حوکمرانی کرییه. له و پاویه و هه بوویه.

پیشکه فتنا سیسته می حوکمرانی یی ژلایی سوّمه ری یان قه د چه رخین دیرو کیدا گروّقه یه کو قی سیسته می ل چه رخه کی که قنتر سه رهلدایه. دژوارییا ژینگه ها باشوری عیراقی کو لبه رکیمیا بارانی وبلندیا پلیّن گهرمی ل هافینی و له هیین زفستانی خو دیارد که ت نه قی چه ندی کارتیکرن کر ل پالدانا ئاکنجیین قی ده قه ری بو هندی کو هاریکاریا ئیک و دوو بکه ن هه مبه روی دژواری یی و ده رده سه ری یی کوپیک قه بو ناقاکرنا سکرو وبه نداقان و کولانا جو و جو کان کار کرییه. کوپیک قه بو ناقاکرنا سکرو وبه نداقان و کولانا جو و جو کان کار کرییه. زیده باری هه قیاری کارین هه قیسک بو پاراستنا گوند و زه قیین وان

وه کی دزانین ئه ق جوّری کارا پیدقی ب که سه کی سه رپه رشتیار هه یه ئه رکی ریک خستنی بیخیته ستویی خوّ، خه لکی وی سه رده می باوه ری یا وان ب زه لامین ئایینی گه له کا موکم بوو، وه سا دزانی کو ئه و هه می تشتان دزانن وه کی رویدانا له هیان و ده سپیکرنا هیرشان، چونکی زه لامین ئاینی ل په رستگه هان دژین و خزمه تا خوداوه ندان دکه ن ول په یکه ری خوداوه ندین وان دنیزیکن.

ل دویث بیر وباوهرین ئهوان هه لبر ارتنا زه لامی ئاینی (کاهن) ئهرکه کی خودایی یه، لهورا زه لامی ئایینی دهستنیشان دکر بو ری شهبرنا کاروبارین دونیا داریا وان و ژ بلی فی کاروبارین ئایینی ژی ئه نجام ددان، ئهو زه لامی ئایینی یی سهر کردایه تیا وان دکر دگوتنی (ئین En) د زمانی سومه ری دا ب رامانا (ئاغایان حاکم) دهینت.

ب نه گهری وهرار وپیشکه فتنا ژیان و زیدهبوونا ژمارا ناکنجیان زهلامی
ثاینی En نامی ودونیایی یی وی زیدهبوو، لهورا نه دشیا نهرکین
خو ب ریک وپیکی نامیجام بده نه نهار بوو هاریکاره کی بو خودانیت
بو هاریکاری کرنی دنهنجامدانا وان نهرکان دا، نهو ب خو ژی چوو
دهرقه ی پهرستگه هی و کوچک ناقاکرن، خزمه تکار ونوبه دار وبهرده ستک
بو خو دانان و خهلکه کی دی ژی بو خوشی یا ژیاری و دهم رابوراندنی
وه کی خوارن لینان وئاف گیران وسترانبیژ وموزیک ژهن دانان.

نازناقی حاکمی نوی هاته گوهو رین و د زمانی سو مهریدا (ئینسی-Ensi) پی دگوتن ب واته یا (جینگر یان بریکاری خوداوهندی) ب فهرمانا خوداوهندی هاتیه. ب شیوه یه کن ناسایی (En) یان (Ensi) فه رمانره وایی یا ئیک باژیری دکر ب نه گهری گوهورینا باری سیاسی ده ستهه لاتا حاکمی به رفره هتر لیهات وزیده تر ژ باژیره کی که فتنه بن ده ستی وی، حاکمی کو حوکمرانی یا باژیران دکر دگوتی (لوگال) د زمانی سوّمه ریدا رامانا (زه لامی مهزن یان پاشا) دده ت، به رامبه رپهی شا (لوگال) د زمانی سوّمه ری دا پهی شا (شروّ shurru) درمانی نه که دیدا بکار هاتی یه.

ب- دیموکراتی یا دمسییکی: primitive democracy

هنده ک د وی باوهری دانه کو ئیکهمین سیسته می حوکمرانی یی ل باژیرین سوّمه رییان ب شیّوه کی دیموکراسی هه بوو. به لی دیموکراسیه ته که دهستی که نجومه نه کی گشتی ده سیّنکی بوو، ده سته ه لاتا بلندا باژیری د ده ستی نه نجومه نه کی گشتی دابوو.

ههمی ههقوه لاتین تیگههشتی ب خوقه گرتبوون. رهنگه هنده ک نافره ت رقی تیدا بوون نهف نه نجومه نه د کاودانین (نهخوش) دا (تهنگاف) دا کوم دبوون وههر نهندامه کی ژی مافی ناخفتن وراده ربرینی ههبوو. به لی ب گشتی رایا زه لامین ریهسپی پهسهند تر بوو. له روا زه لامین ریهسپی پهسهند تر بوو. له روا زه لامین ریه سپی جفاتا پیران پیک ئینا، دناف جفاتی دا دانوستاندن یا به رده وام بوو هه تا دگههشتنه بریاره کی ب پرانیا دهنگان، ل دویماهیی داریژه رین یاسایی نه و بریار دخواند، هه رقی نه نجومه نی حاکمی باژیری داریژه رین یاسایی نه و بریار دخواند، هه رقی نه نجومه نی حاکمی باژیری وه کی بریارا راگه هاندنا شه ری یان رازی بوون ب راوه ستاندنا شه ری وئاشتی و پهیمان گریدانی، نه قه ژ ده ستهه لاتین جفاتی ب خو بوون.

بهلی دهسپیکرنا شهران دناقبهرا دهولهتوکین باژیرین سوّمهرییان دا و بهردهوهام بوونا وان بوونه نه گهری ژناف چوونا نهقی جوّره سیستهمی دیموکراسی، چونکی د دهمی شهری دا نه نجومه نی باژیری دهستهه لاته کا بهر فره ددا حاکمی باژیری، ب مهرهما روی ب رووی بوونا دوژمنان، حاکمی باژیری ژی نه شدی دهستهه لاتا بهر فره هو بو بهرژهوه ندا خو بکار دئینا، ب تایبه ت پشتی دویماهی هاتنا شهری ژی ب دهر فه ت دزانی و ژ دهست خونه دکر.

ب قی شیّوه ی قوّناغ ب قوّناغ سیسته می حوکمرانی یا میراتگیری پهیدا بوو وجهی سیسته می بهری گرت، ههر چهنده ئه ق جفّاتین هه نی ههتا ده مه کی دریژ ل باژیرین عیراقی مانه قه. به لی پاشایان وهسا به لاقکر کو خوداوه ندان ئهوین هنارتین ئیدی پیدقی ب کاری قان جوره جفّاتا نه ما د ئه نجامدا ژناف چوون.

ج-سيستهمي دەولەتا باژېرى:

سۆمەرىيان چەندىن بنگەھىن شارستانى ل باشورى عىراقى دامەزراندن گەلەك ب لەز پىشكەفتن ھەۋركىا ئىك ودوو د بىاۋىن ئابورى وسياسى دا دكر، قى ھەۋركىي چەندىن شەر پەيداكرن دئەنجامدا دەسھەلات ژ دەستى سۆمەرىيان دەركەفت وچوو دەستى (نەتەوىن سامى) ژوانا ئەكەدىيان دنىقا دووى د ھزارا سىيى دا ب. ز بوونە خودان دەستھەلات.

گرنگترین ئه و بنگه ه ومهلبهندین شارستانی کو سو مهری یان ئاقاکربوون وهك (ئهریدو، وهرکا، ئوور، لهگش، ئوما، نو فهر، کیش)..

ههمی باژیران خوداوهندی تایبهتی خو ههبوو شیرهین بهرگریی وحاکمی سهربه خو ههبوون و باژیر ژ ئه قین خواری پیک هاتبوون...

١- ناڤهندا باژيري:

پهرستگهها سهره کی و کوچکا پاشای دقی ناقهندی دا بوون، ئه ف ناقهنده ناقهنده کا بزاقین ئابووری وئاینی یا پیروز بوو. خانیین وان ل دهورو بهران دبه لاف بوون توره کا ریک و کولانا ناقهند و تاخین باژیری پیک قه گریددان... ژ نموونین قان پهرستگههان، پهرستگهها خوداوهندی (نهنلیل) ل باژیری (نوفهر).

۲- دەوروپشتين باژيرى:

دەوروبەرين باژيرى ژى گوندقەدگرتن، كو زەڤى وجهين چەروانى تيدا بوون،ئەقەژى ژيدەرى سەرەكى يىخ خوارنا ئاكنجيان بوون.

٣- بەندەرى باژېرى:

ئەقەۋى مەلبەندەكى بازرگانى بوو، بازرگان تىدا خوجھبوون بەندەرى رەنگەكى سەربەخۆييى ھەبوو، ب مەرەما بازرگانى كرن وقەگوھاستنا كەل وپەلان ژباژىرى بۆ دەرقە و بەروقاۋى.

د- سیستهمی یاشایهتی یی:

داستانین سوّمهرییان ئاماژی ب وی دکهن کو پاشایهتی ل ئهسمانی بوو وتاج و سولجان وداری دهستههلاتی ل ویری دانا بهر خوداوهند(ئانو)، بهری ههرئیکی کو بوویه پاشا ل ئهسمانی خوداوهند(ئهنلیل) بوو، بهلی دهمه کی خوداوهندان (مروّق) ئافراندن، پاشایه تی دا دهستی مروّقان بو هندی دا کاروبارین خو بریقه ببهن وخزمه تا خوداوهندان ژی بکهن. لهورا فهرمانا پاشای فهرمانه کا خوداییه، ههر چهنده پاشا مروّق وئاده مییه. ب فی شیّوه ی (پاشا) یی مروّق دبیته جیّگری (خوداوهندی) لهورا گوهداری یا وی ئهرك وپیدقیه

هنده گ ژ پاشایین عیراقی ههولدا ببنه خوداوهند، بهلی ههولین وان سهرنه که فتن ژوانا ژی شاهین ئه کدی وه کی شاه (سهرجوّن) (نهرام سین) وشاهین بنه مالا ئورا سیی یا سوّمهری وه کی (شولکی).

ههر چهنده هزرا بوونا خوداوهندیا پاشای ل مسری سهرکه فت بهلی دوّلا دوو ئاقان چارهنقیّس یی جودا بوو.

ه- نازناڤێن ياشايان:

نازناقین پاشایان ل بهر روّناهی و وهرارا هیر ودهستهه لاتا وان پیشکه فتن وگوهو رین، ل سهرده می سوّمه ریبان نازناقی (پاشایی سوّمه ر)، ئه که دی یان ژی وه کی سهرجوّن ئه که دی نازناقی (پاشایی چارلا) ل خو کر. ئه ناز ناقه به لگه یی به رفره هبوونا دهستهه لاتی بوو چونکی ئه نازناقه یی تایبه ت بوو بو خوداوه ندان، پاشایین بنه مالا (ئورا سیی) نازناقی پاشایی (سوّمه روئه که د) هه لگرت. هه روه ساناز ناقی (پاشایی نازناقین بابل و پاشایی ولاتی ئاشور) ده رکه فت. سه ره رای چه ندین نازناقین پر سه رفه رازی وه کی (پاشایی هه می پاشایان) (پاشایی جیهان) و هم روه ساناز ناقی (چاقدیری دلسوّن عه قدالی هه ق ودادوه ر)

و- ياشايي جيگر:

ژبهر گرنگی یا پیکهه وجهی (پاشای) ئهرکین دونیایی وئاینی پی دا بوون ونوینهری بالایی ئاینی (کاهنی ئیکی) ژی بوو و بهرپرسی کارگیری و سهروکی دادوهران وسهرکردی لهشکری بوو، لهورا ههر مهترسی یه کا گهف ل ژیانا پاشای کربا دبوو ئه گهری ئاژاوه وتیکدانی ووه لات دکه قته دمهترسی یی دا، ژبهر قی پیدقی بوو سلامه تیا پاشای بهیته پاراستن.

هنده و رویدانان بو ناکنجین فی سهرده می وه کی روویدانا (غهیرینا روژی وههیفی) ژیدهری ره رهبینی یی بوون، ههر ده می (کاهن)ی ههست به مهترسی یه کا هوساد کر ئیکسهر دفیابا (پاشا)ی ل بهر چافان فه شیرن، بو ده می ههیفه کی تا ۳ ههیفان. دفی ده می دا جیگره بو دادنا ده سهه لات ددا ده ست ول کو چکا پاشای جیگر دبوو، پاشایی ب دویماهی هاتنا ده می (گهف) و (ترسا) چافه ریکری، پاشایی جیگر دکوشت بو هندی هه می مهرترسی یا ل گهل خو ببه ت و پاشایی ره سه دهاته جهی خو.

هنده گ ژ قه کولهران شیّوازی (پاشایی جیّگر) ب پیّنگاقه کا عاقلانه یا پاشایان ل قه لهم ددان کو هنده کا ب هاریکاری یا زه لامیّن ئایینی بجه دئینا ژبو خو رزگارکرنی ژ بهرهه نگارکاران.

ز- کارگیری:

پاشای ب تنی نه دشیا ههمی کارین خو بریقهببهت، لهورا پیدقی بوو هنده ک ژمیرین نیزیک وخزمین وی هاریکاری یا وی بکهن.بتایبهت پشتی بهرفرهبوونا سنوری دهولهتی وزال بوون ل سهر دهقهرین دهوروبهرین دولا (دوئاقان).

پاشایین دیرینین عراقی د ولاتی بابل وئاشور دا شیوازی کارگیری یا مهلبهندی بکار دئینا پاشای ولاتی خو دکره چهند یه که یین کارگیری، بو ههر یه که یه که فهرمانره وایه ک ددانا ئیکسه ر ب پاشای قه یی گریدای بوو. ئانکو ژوی فهرمان و ده ستهه لات و هرد گرت.

پاشایین بنه مالا ئۆرا سی یی په نابربوو بهر قه گوهاستنا میرین باژیران. ئانکو حاکم دهم بۆ دەمى ژباژیرهکی قهدگوهاسته باژیرهکی دی. ترسا وي چەندى نەكو پەيوەنديا ب خەلكى دەۋەرا خۆ ۋە موكم بكەت وپشتەۋانىيى بكەن بۆ جودابوونى

فهرمان رهوایی باژیری پیدقی بوو ئاگههداریا شاهی مهزن بکهت دههمی بیاقان دا. دهمی رویدانا کارهساته کا سروشتی یان دهمی رویدانا هیرشه کا دوژ منان.

ل سهرده من پاشایی بابل (حهمورابی ۱۷۹۲-۱۷۰۰) ناقهندیا دهوله تی (مهرکه زیه ت) پیشکه فت وبهیز که ت کوچکا شاهی ببوو ژیده ری ئیکی یی دهستهه لاتی (سیاسی و کارگیری و دارایی) و فهرمانبه روکارگیران کارین خو د کوچکی دا نه نجام دان. حهمورابی ههردوو دهستهه لات ژیك جودا کرن.

بهرامبهری ب هیزبوونا دهستههلاتا کوچکی (شاهی) دهستههلاتا (پهرستگهه وکاهن)ی بهره لاوازبوونی قه چوون، وژکاروبارین دونیایی دویر ئیخستن.

فهرمان رووایی باژیری ناز ناقی (رابینام-Rabianum)ی ههلگرت ب رامانا پاریزگهر یان سهروکی پاژیرقانی یی دهیت.

شاهی نوینه ری خو بو هه ریّما دهنارت بو وی چهندی دا چاوانیا ب ریشه چوونا چالاکیان ئاگه هدار بیت. وهنده ک جاران قیابا فه رمان رهوایی باژیری ل کوچکا شاهی ئاماده ببیت ب مه رهما راپرسینی دوه رگرتنا فه رمانا پاشایی دا.

ئەقە ژى نموونەكە لسەر شيوازى (حەمۆرابى) دگەل وان بەرپرسان ب كار ئىناى (بيژه (اسين - ئەدينام))، حەمورابى دبيژينت: ب گەھشتنا ناما من ئىكسەر دى بەرەق بابل چى وبەرامبەر شاھى بى گيرۆبوون ئامادەبىي. کارگیریا وهلاتی ل سهردهمی (کاشیان) پیشکه فت و وهلات هاته دابه شکرن ل سهر (۲۰) ههریمان، فهرمانره وایی ههریمی بهرپرس بوو ب کومکرنا باجی و چهسپاندنا یاسایی و پاراستنا تهناهی و ناسایشی.

سیسته می کارگیری ل سهر ده می ناشوریان ژلایی ریکخستنی قه دگه هیته پلهیه کا پیشکه فتنی، ژماره کا زور ژ فهرمانبه ران ومیران هاریکاریا پاشای دکر. فهرمانبه راتی د وی ماوه ی دا دبیته (میرات گری) فرمانره وایی ئیکی یی کارگیری قیابا را پورتا خو یاسالانه ئیکسه ر بو شاهی بهنیریت.

ئاشۆريان سيستهمى (پۆستى) پيشئيخست، ئەقەرى دېيتە ئەگەرى لەزاتيا گەھشتنا فەرمانىن پاشاى بۆ فەرمانى وايىن يەكىن كارگىرى. ھەر وەسا نوينەرىن شاھى بۆ قەكولىنى سەرەدانا ھەرىمىن وان دكر. ھەر چەندە كاروبارىن پەرستگەھان ژلايى زەلامىن ئايىنى قە برىقەدچوو بەلىي ئاقەدانكرن ونويژەنكرنا پەرستگەھان ھەر د ستۆيىي پاشايان دا بوو.

دوو: بيروباوەرين ئايينى

ل سهرده می به رینی یی که قن مروقی جوّره کی په رستنی پهیره و کر بوو، وینی ناژه لان دکیشا کو دده می نیچیر کرنی دا تیر لیددان، لسه ر دیوارین شکه فتان نه ق جوری وینی کیشای دیار بوو مروقی وه سا باوه رد کر کو نه فت وینه هاریکاریا وی دکه ت کو ب ساناهی د نیچیری دا ناژه لین کویشی راف بکه ت. چونکی ژیده ری خوارنا نه وان بوو.

پشتی قی دسهردهمی بهریینی یی نوی دا، مروّف فیری چاندنی وخودانکرنا ئاژهلی بوو. ئه قجا بهرهه مین خوارنی زیده بوون. پاشی هزرا پیتی (خصوبة) وزیده بوونی (التکاثر) کر.

باوهریا وی وهسابوو که زیدهبوونا هر مارا خیزانی و بازه هی وبهرههمهینانا دهخل ودانی ب چهند هیزین نه دیتیقه دگریداینه، کو ل شیوی (خوداوه ندان) به رچاف دکر، لهورا ئه ندامین زازو کی (زانی) یی د وینی پهیکه رین مینیان دا مه زنتر دروست کرن ئه ف پهیکه رین هه نی ر ته قنی دروست دکرن، ژلایی قه کوله ران قه ئه ف پهیکه رین هه نی یین (خوداوه ندی دایك) بوون و بهیمایی (زازو کی (زانی) و زیدهبوونی) د ها تنه نیاسین. (زیدهبوون وزازو کی) بوونه تشته کی ناسایی ژلایی مروقی قه، ژبه رزیدهبوونا هر مارا ناکنجیان و پیشکه فتنا چاندنی و نامیران. ب تایبه تی شیتی فیربوون چهوا ریکین ناقد بریی پیشین خن.

لهورا بیروباوهرین مروقی بهره هیزین سروشتی چوون، کو نه قین ئیسکه کارتیکرن لسه ر ژیانا مروقی د کر وه کی (نه رد و با و روژ و همیث و وستیران) ههروه سا دیت کو بلنداهی ونزمیا نه ردی و ناف وبا و له هیان ونه خوشیان. هه می د کاریگه رن ل سه ر ژیانا وی یا روژانه له و را مروقی هزر کر کو چه ند هیزه کین نه بینن ل پشت قان هیزین سروشتی هه نه ولفینه ری قان هیزانه، وه کی لفینا به رچاف یا (هه یف وروژ و نه خته ران) و زاخا (پیتی) ناخی وباروقان، له و را لسه ر شیّوی چه ندین په یکه ران خوداوه ند بو قان هیزان دروست کرن و د ناقاهیه کی تایبه تدا دانان.

کو پهرستگههن، دهست ب خزمهت وپیشکیشکرنا دیاری وقوربانیان دکر ب وی مهرهمی نه فه خوداوهندن. مروّف دووی باوهریی دا بوو کو نهسمانی خوداوهندی خو یی ههی، ههوای خوداوهندی خو یی ههی، ههوای وباران بارینی وئافی ههر ئیکی ژوان خوداوهندی خو یی ههی.

ههروهسا شهری وئهقینی وئهردکیّلانی ونقیسینی وجیهانا بن دونیایی ژلایی وان قه خوداوهندیّن خو ههبوونه ههر وهسا ههر باژیرهکی ونهتهوهکی خوداوهندی خوّیے یاریزهر ههبوو.

ئەم دشیین نیشانین بیروباوەرین ئایینی مروّقی دیرینی عیراقی ب فی رەنگی کورت کەین.

أ- بنهمایی ههفیشکیی (الشرک) (زوریا خودایان):

ئاكنجيين دۆلا دوو ئاقان ل دەستپيكى دوير بوون ژ پەرستنا ئيك خوداييى (توحيد) ئ ئەوان ھزر دكر كو گەلەك خوداوەندان حوكم لسەر وان ھەيەو گەردوونى ب ريقە دبەن، ھەمى خوداوەند ژى. وەكى ئيك نەبوون ژلايى گرنگى يى قە. ھندەكان رۆلەكى سەرەكى نەبوو، لەورا پەرستگەھين بچويك ل كوژيەكى باژيرى بوو ئاقاكر بوون وھەقدەم گرنگيەكا زور ب ھندەك خوداوەندان ددا وەكى خوداوەندى (رۆژ)ى.

ب- بنهمایی وهکی ئیکبوونی:

مەرەم ئەوە كە خوداوەندى وەكى مرۆقى حسيب بكەن و پرانياسىفەت ونىشانين مرۆقى بىخنە سەر خوداوەندان چ ژلايى شىوى لەشى وئەندامان يان ژى ژلايى ھزر وسۆز وھەستانقەبىت.

خوداوهند لدویف بوچوونین مروّقی وی سیمردهمی دخون ودنقن وههقرکی یی دکیمن وئیسی دکیمن وژنی دئینن، خوشیی

دبهن، دل گران دبن، پهیوهندیین کومهلایهتی یین ههین، کوّم دبن بریارا ددهن، لهورا جودابوونا بیرو وبوچونان دکه قیته دناقبهرا وان دا. چقاتا خوداوهندان ژلایی خوداوهندی (ئانو) قه خوداوهندی ئهسمانی سهرو کایهتی دکر، ل دویف بیروباوهرین عیراقیین دیرین.

بهلی خوداوهند ب وی چهندی ژمروقان دهینه جوداکرن نهوژی کو خوداوهند (نامرن) بهلی پا مروق دمریت، داستانا (گلگامیش) دبیژیت:

(بۆ كىرى خەباتى د كەي گلگامىنش؟

ئه و ژیانا کو تولی دگهری نابینی،چونگی خوداوهندان دمی مروف ئافراندی مرن بو کره قهدهر و ژیان ژی بو خو))

ژبو جوداکرنا خوداوهندان ژمروقی، پهیکهر زانان قهباری گوه و چاقین خوداوهندان مهزنتر چیدکر، کو نیشانا عاقل مهندیی و دویربینیا خوداوهندان بوو تاجی پیروز دانا سهر سهری خوداوهندان، ب گشتی پهیکهری خوداوهندان ژپهیکهرین شاه و فهرمانرهوایان مهزنتر بوو.

ج- بەردەوامبوون:

ئاکنجیین دوّلا دوو ئاقان د دریژاهیا چهرخین دیروّکی دا بیروباوهریّن خوّیین ئایینی پاراستن، ههرچهنده وهلاتی وان دهرگههی دهربازبوونا ب دهان نهتهوان بوو. ئهوان ههر خوداوهندیّن خوّ کو ل سهرده می سومه ریان بو مابوون دپهرستن بیّی گوهوّرینیّن بنه پهتی ب سهردا بهیّن، پهرستگههیّن مابوون دپهرستن بیّی گوهوّرینیّن بنه پهتی ب سهردا بهیّن، پهرستگههیّن وان ژی بههمان نه خشه وشیّوه مابوون. ئاههنگ ودرویشمیّن ئایینی ژی

گرنگترین خوداوهند

کومه لا ئیکی: ئهوان ههرسیّیان قهدگریت کو سروشتی بهرچاف د کهن:-

1- نانق: خوداوهندی ئهسمانی سهروهری ئهسمانیه وهیّمایی وی هژماره ۲۰ بوو یه که یه که یه که استهمی سوّمهریان دا (ئانق). بابی هه می خوداوهندان بوو، ل باژیری (وهرکا) د پهرستنا وی د کر.

۲- نهنلیل: سهروهری با (ههوا)ی، د داستانان ودرویشمین ئایینی دا، پوله کی مهزن ههیه، ههر وهسا خوداوهندی دهستهه لاتی ژی بوو. لهورا هنده کا جاران هه قرکی دگهل (ئانق)ی دکر. هینمایا هژمارا وی (٥٠) بوو، ل باژیری (نوفهر) دهاته پهرستن.

۳- نهنکی: خوداوهندی (ئهردی) هیمایا هژمارا وی (٤٠) بوو، ل باژیری (ئهریدق) پهرستگهه ههبوو، بابلیان ب (ئهیا) ناف دکر، ب خوداوهندی (ژیری) دهاته بناسین:

د بير وباوهرين مروّڤي ديرين دا ئهڤ خوداوهنده خيرخاز ودوستي مروّڤي بوو.

كومه لا دووي:

۱- ننار: خوداوهندی (ههیش) ی ل باژیری (ئوور) پهرستگهه ههبوو. ل باژیرین دیتر وه کی (حه پان) دهاته پهرستن. ئه که دیان د گوتی (سین) ۲- نوتو: خوداوهندی (پوژی) یی سومه ریان بوو، ئه که دیان د گوتی (شمش) ل هه ردوو باژیرین (سپار) و (لارسا) دهاته پهرستن، و ب خوداوهندی پاستی و داد په روه ریی د هاته نیاسین. ب ژیده ری (یاسا) یی دانایه وینی وی ل کیلیا حه موورایی کیشایه.

۳- ئینانا: خوداوهندی جوانی یی وشهر ودهستهلاتی بوو. بهلی سوّمهریان ل باژیری (وهرکا) ئهو دپهرست، بابلیان دگوتی (عهشتار) ئهختهرا سیپیدههیان (زوهره) هیمایا وی بوو.

خوداوەندين نەتەوەيى:

رو و منده و خوداوهندان وهرارکر ژبهر بهرفرههبوونا دهستهه لاتا باژیری و عوران نه ته وین کو عور دیهرستن، و ده می پاشایان عور خوداوهنده بیرو ز ددانان، بزاقا به لاقکرنا پهرستنا وی ل باژیرین دی تر دکر. عوری بیرونگی خوداوهندان سیفه تی نه ته وه بیرو و رگرت ژ جورین قان خوداوهندان.

۱- مردوخ: خوداوهندی باژیری (بابل) وهیمایی دهستهه لاتی بوو. ل سهرده می حه مورایی و ده وله تا (بابل) پهرستگه ها وی دگرتنی (ئیساکلا) رولی قه هره مانی د داستانا نافراندنی دا بابلیان دا پی دا بوو، و هدقشیوی (هدقکینی) خوداوهندی (صربانیتم) بوو.

۲- ئاشۆر: خوداوهندی ئاشوریانه وهیّمایا دهستههلاتا وان بوو، روّلی قی خوداوهندی ژبهر بهرفرهه بوونا دهولهتا ئاشوّری. پیشکه فت همقشیّوی خوداوهندی ئهنلیل کو خوداوهندی سوّمهریا بوو. ول باژیریّن (ئاشوّر وکه لخ و خرسباد و نهینه و ا) دهاته پهرستن.

۳- خالتی (خالدی): خوداوهندی دهوله تا ئۆرارتۆ بوو ههر وهسا خوداوهندی (خالیدیان) ژی بوو کو ل ده قهرا (پهواندۆز) دخۆجهبوون، شاهه سهرجۆنی دووی ل سالا ۷۱۶ ب.ز هیرش کره سهر خالیدیان و پهرستگهها خوداوهندی (خالدی) تالان کر وپهیکهری وی بۆ وهلاتی ئاشۆر قه گۆهاست.

ئاقاكرنا يەرستگەھان

شینوارین که قنترین پهرستگه ه ل (ته په گورا) ل روزه هلاتا نهینه وا هاتیه دیتن وسهرده می وی ژی دز قریته قه بو سهرده می شارستانیه تا (حه له ف) ل ده وروبه ری سالین ۲۵۰۰-۲۰۰۰.

پهرستگهه مهلبهندی پهرستنی وجهئینانا درویشمین ئایینی بوو. جهی چالاکیین سیاسی ورو شنبیری وکارگیری وفیربوونی وخواندن ونقیسینی وباره گایی داد پهروهریی ژی بوو. وجهی خوجهبوونا زهلامی ئایینی (کاهن)ی فهرمانرهوا (En) بوو.

پهرستگه خودانی پرانیا زه قین چاندنی بوو ب ناقی خوداوه ندان بهرهه م دئینا یان ژی دانه ب کری. ههروه سا خودانی گاره شا بوو، بازرگانی ژی دکر، هنده ک ژ شاه و فهرمانروایان موژیلی کاری کارگیری یان ئابووری بوون، ژبهر پیروزیا پهرستگه هی ئاکنجیین دو لا دوئاقان ب تایبه تی شاه و فهرمان پهرستگه ها دکر.

پهرستگهه دهاته نافاکرن لسهر جهه کی کویی بلند بیت ودگهل بهایی خوداوه ندان بگونجیت و دیوارین وان ژی ب نهخش ونیگارین جوان وخهملاندی رهنگ دکر. بهلی زیده تر رنگی سپی ب کار دئینان. داکو دشه قی دا ب جوانی ب برسقیت، ل دهست پیکا پهرستگههان بتنی ژوره کا ژ ته قنی دروست کری پیکهاتی بوو قالاتیه ک تیدا بوو ب (پهیکهری) دهاته نیاسین چونکی پهیکهری خوداوه ندی ل ویری ددانا ومهیدانه کا بهرفره ل دهور و بهرین پهرستگههی ههبوو.

ژ ئەنجامى پىشكە فتنا ژيانا ناڤ باژىرى وگەشەبوونا رۆلى بەرستگەھى دۇيانا ئاكنجىياندا رووبەرى ئاڤاھىيى بەرستگەھى مەزن وفرەھتر لىلهات، بەلىي وەكى نەخشى بەرى كوژىيىن بەرستگەھى بى ھەر چار لايا دچوو، بەلىي دنەخشى نويدا گەلەك پاشگو بى ھاتنە زىدەكرن كو بى بەرستى وكارگىرىيى تەرخانكرن، دقى نەخشى نويدا بەرستگەھى ب ژوورەكى دەست پىدكر ئەوژى دچوو سەر پاناتيەكا ئەردى بەرفرەھ وژويرى ژى دگەھشتە ژوورا (پەيكەرى) خوداوەندى، ئەڤ ژوورە پيرۆزترين جھى پەرستىگەھى بوو، دقى ژوورى دا قالاييا (تجويف) پەيكەرى ھەبوو لى بەرامبەر (قالاييى) ژى فەرشەك ھەبوو بى پىشكىشكرنا قوربانان.

د زمانی ئه که دی دا پهیقا (زهققوره) رامانا (ئاقاهیین بلند) ددهت. پیکهاتبوو ژ قولله یه کی (برج) زور بلند، شر سی تا حه فت (قاتان) پیکهاتبوو. ژقاته کی بو قاتی سهردا، رووبه ری سهرداتر کیمتردبیت بنگه هی زهقوری چارگوشه یان لاکیشه بوو، بگشتی زهقوره بهیسکین ده ور دا بوو.

زهققوره گرنگترین پشکین پهرستگههین باژیری بوو، بنگههی (مصطبته) زهققوری ب لبنین هشککری ب تیشکا روزی ناقادکر، روویی وی ب تهقنا سورکری دهاته هنین. ناقی پاشایی ناقاکری لسهر دهاته نقیسین. قهباری زهققوری ژ باژیره کی بو باژیره کی دیتر جوداهیا خو ههبوو.

بناف ودەنگترین زەققۆرە وەكى: (زەققۆرا بابل وزەققۆرا ئوور). دیرۆك نقیسى یونانى (ھیرودۆتس) ئاماژى ب زەققۆرا بابل دكەت ب (برجا بابل) ناقكريەودبيژيت: ئەف قوللە(برج) ژ حەفت قاتان درست كربوو.

پاشماوین زهققورا ئور

قاتی حه فتی ژووره کا بچویك بوو،بو بینهنهٔ دانا خوداوه ندان ته رخان کربوو. زهققورا (باژاری ئوور) کو شاهه (ئورنه مو)ی ئاقا کربوو، همتا نهو باشماوین زهققورا (ئور) لسهر پیا ماینه، رووبه ری بناغی وی دگه هیته (۲۷۰۰م) شینوارناسان بلنداهیا وی ب ۱۳م دخه ملینن. ژسی قاتان پیکها تبوو، ئه ق زهقوره ب جوانی وریك وپیکی وموکمیا بنکی خو یا بناف وده نگه، ئه ندازیارین قی زهقوری بره نگه کی ئه ندازه یی یی گونجای هه می پیشه رین خو ریک خست بوون.

کاشیان ل (عهقهرقوّف) زهققورا خوّ ئاقاکربوو، شینواریّن وی ههتا نهو لسهر پیا ماینه، ژحه فت قاتان پیکهاتبوو... سوّمهریان ل باژیریّن وهرکا وئهریدوّ ونوفهر زهققوریّن خوّ ئاقاکربوون. شاهی ئاشوّری سهرجوّنی دووی ل باژیری (خرسباد) زهقوّرا خوّ ئاقاکربوو.

زەققۆرا عەقرقۆف

(كاهن):

ئەون يين كو خزمەتا خوداوەندان دكەن، چاقديريا پەرستگەھين خۆ دكەن ئاھەنگين ئايينى بريقه دېەن.

ل دەستپیکی ل وهلاتی سۆمەر هەردوو دەستههلاتین دونیایی و ئایینی ددەستی زەلامین ئایینی دا بوون، بەلی پشتی هنگی ئەف دوو دەستههلاته ژئیک جودابوون وزەلامین ئایینی بتنی دەستههلاتا ئایینی بریقه دبر. کاهنان خواندن و نقیسین دزانی، لهورا ماموستا ونقیسهر ودادوهر ههر ژوان بوون. (کاهن)ی پله و پایهیه کی ئایینی وجفاکی یی ب ریزو وشکودار ههبوو.. ژبهر زیدهبوونا کارین کاهنان جوره بسپوریه دکارین وان دا پهیدابوو.. لهورا ئیک ژوانان سهرپهرشتیا کاروبارین قوربانی کرنی دکر یی دیتر نهخوش چارهسهردکرن، ویی سیی سهرپهرشتیا ئاههنگ و ستران وسرودان دکر. گرنگترین جورین (زهلامین ئایینی - کاهن)ئهقه بوون:-

أ-ئاشيبۆ: بەرپرسە ژ چارەسەريا نەخۆشان وراھێلانا گيانێن شەر خاز. ب-مشمشۆ: بەرپرسە ژكارێ خێڨزانكيێ ورەگەزناسيێ وپاقژكرنا پەرستگەھێ ب ئاڤ وزەيتێ.

ج-نارۆ: سەرپەرشتيا رێكخستنا رێ ورەسمێن ئايينى دكەت.

د-گالق: ئامىرىن مۆزىكى بەرھەف دكەت ومۆزىكى درەنىت.

ه-شیشکلۆ: سەرپەرشتیا ھەمی درویشمین ئایینی وئاھنگین سەری سالی ونویکرنا پەیمانان بۆ پاشای دکر. ھەر وەسا ئافرەتین کاھن رۆلی گرنگ دریقهبرنا کاروبارین پەرستگەھان وخزمەتکرنا خوداوەندان وپەیرەوکرنا درویشمین ئایینی دا ھەبوو.

ئاھنگا سەرى سائى(AKitu)

ئه ش ئاهه نگه یاب بیروباوه رین ئاینیین ئاکنجیین دولا دوو ئاقان قه گریدایه. ل دهستپیکی ل سهر دهمی سومه ریان دهست پیکریه. پاشی ل وهلاتی بابل وئاشوریان ژی به لاقبوویه، به لی پتر ژلایی بابلیان قه یابه ربه لاقبوو. ئه ش ئاهنگه هیمایه ك بوویه بو دهستپیکا نویبوونه قه یابه ربه لاقبوون و که سکبوونا ئه ردی و داروباری و هه روه سا بو ته رش و که وال و هه می گیانداران، دیسان هیمایه ك بوویه بو گول و جوانیی. ئاهنگ گیران ل سه ری هه یقا نیسانی دهست پید کر و ۱۲ روژان قه د کیشا و پینج روژین ئیکی ته رخان د کرن بو باقر کرنی ژ گونه هان و نویکرنه قه یا پهیمانی بو پاشای و هیلانا پاشای لسه رده سه لاتی بو ساله کا دی تر.

ئاھەنگا سەرى سالى ل بابل

ل باژیری بابل جادا تایبهت بو دهربازبوونا کاروانی ئاهنگی ههبوو ناقی (جاددا کاروان)لسهر دانا بوو، ژ دهرگههی پهرستگهها خوداوهند عهشتار حهتا دهرقهی شیرها باژیری یا دریژ بوو کو پهرستگهها تایبهتی بو ئاههنگ گیرانی لی ئاقاکربوو. پشتی بدویماهی هاتنا ریقهچوونا کاروانی وگههشتنا کاروانی بو پهرستگهها ئاههنگی زهلامی ئایینی ((کاهن))ی درویشمین پاشای دگوتن و بقی چهندی ژی ئاهنگ دگههشته گوپیتکی، وئاههنگ بداوی دهات. ل روژا دویقدا پهیکهرین خوداوهندین خو دزقرانده قه پهرستگههان.

هه رقی گؤتنی یه ئه شف ئاهنگه جوّره ریکخستنه بوو دناقبه را پاشای وکاهناندا بو دابه شکرنا دهستهه لاتا ئایینی ودونیایی د ناقبه را

خودا، د گهل وی دا ئه ش ئاههنگه نیشانه کا ئایینی بوو ئاماژه ژی بوو بو زوربوونا وهرزی گهشه کرنی، هیمایی نویبوونا ژیانی ژی بوو.

ههژی گوتنی یه پرانیا جهژنین مللهتان گریداینه ب دیاردین سروشتی وه کی گوهورینا وهرزان وپی گههشتنا بهروبوومان و وهرزی دورینی ژوانا ژی ئاهنگا کوردین ئیزیدی وجهژنا (الفصح) یافه لا وجهژنا نهوروزا کوردان ونهتهویین ئاری کو ژلایی کوردان قه بوویه جهژنا نهتهوهیی.

سي:نڤيسين وفيربوون:

سۆمهری یان وینه وهیما بکار ئیناینه، ئه ف وینه وهیمایه کو دهسپیکی ل سهر تابلویین ته قنی ب پینقیسه کی کو ژ له قه نی چیکر بوو، و سهری وی یی سی کوژی بوو پی دنقیسی، تابلویین ته قنی د ده می بکار ئینانی دا دته ربوون پاشی پشتی هشك بوونا وان وینه وهیما یین وان وه کی وینی (بزماری دهرد که فتن له ورا ئه ف ده ست خه ته د گوتی (نقیسینا بزماری) نقیسینا بزماری ب سی قونا دا ده رباز بوویه ئه وژی:

قوناغا وینهیی: مروقی وینهیه کی بچویك یی وان تشتان چید کر کو دهربرینی ژ ههست ودیتنا وی دکهت بوو نموونه نه گهر چیا دیتبا وینی چیای چید کر.

(∆ur) ئه گهر ئاماژه ب ماسیی کربایه وینی وی دکیشا، بقی شیوهی نقیسه ری د قی قوناغیدا ب پلا ئیکی دهربرین ژ تشتین مادی دکر، بو قی مهرهمی پینقیسی سهرتیژ بکار دینا تنی ل (وهرکا) پینچ هزار تابلویین تهقنی قهدیتینه.

پارچه کا تهقنی کو نقیسینا وینه ی تیدا دهردکه فیت

قوناغا بكارئينانا هيمايان: (Ideographic) وينهيان ههمى تشت نهدهرد دئيخستن.. بتايبهت هز وكريارين وان. لهورا مروّقى نيشان وهيما بكار ئينان بو دهرئيخستنا هز وكارين خوّ، لهورا د نقيسيني دا ناڤ وكار وخهسلهت ژى هاتنه توماركرن.

لهورا ویّنه کیّشانا (ستیری - ههساره) بتنی ناماژه ب ههساری بتنی نهبوو بهلکی ئاماژه ب بلندی ،و ب خوداوهندی، ب تشتیّن بریقهدار ژی ددا، ویّنه کیّشانا (پی) ئاماژه بوو بو راوهستان و بریّقهچوون وههلگرتن وراکرن.

قوناغا دەنگى (برگەيى): phonetic

دقی قوناغیدا نیشانا وینهی وهیمایی ب تنی وه کو دهنگ بکار هاتیه بی ی گوهدانا رامانا وینه وهیمایین وی. نقیسین وه کی پیتین (ئهبجهدی) لیدهات. دگهل ههبوونا جوداهی یی نهوژی ئهقهیه کو

پیتین (ئهبجهدی) دهنگی تاکی بهرچاف دکهت وه کی پیتا (م) یان (د) یان (ر) بهلی ههر چ برگا دهنگییه ب دهنگه کی لال دیار دکهت دگهل بزوین ل بهراهیی یان ل پشت وه کی (ما، مو، ئم)، یان ژ دوو پیتین لال پیک دهیت ل ناقبهرا وان دا پیته کا بزوین یا ههی وه کی (نین پیتین لال پیک دهیت ل ناقبهرا وان دا پیته کا بزوین یا ههی وه کی (نین رهنگهدان ژ زمانی هاتیه نقیسین نه دکر. چونکی دشیت دهربرینی بکهن د ههر زمانه کی دا. د قوناغا دهنگی دا دهرکه فت کو سومهریان وینه و نیشان د گهل برگین دهنگداردا بکارئیناینه بو دهربرینی ژ زمانی خو به لهورا زمانی خو ب پهنگه گریداییه (لغة لصیقة)

دوو برگه یان زیدهتر پیگشه دگریدان بو هندی رامانه کا نوی بدهت بو نموونه پهیشا ئن = مهزن وپهیشا لیّل = ههوا (با)

پیک گفه گریدانا ئن + لیّل = راما (مهزن یان خوداوهندی ههوا) ددهت ههر وهسا پهیفا ئی = رامانا کوچك وپهیفا گال = مهزن ددهت، پهیفا ئی + گال = رامانا:کوچکا مهزن ددهت

پەيقا ئن = مەزن وپەيقا كى = ئەرد

پیکگفه گریدانا ئن 🛨 کی = رامانا (خوداوهندی ئهردی) ددهت

نقیسینی بدهستی ته که دیان وبابلی یان وئاشوریان یان پیشکه فتن ب خوقه دیت. نهوان خهتی بزماری ژ سوّمه ری وهرگرت، نیشانین وان کورتکرن، زمانی خو پی توّمار کر هژمارا نیشانا (۱۸۰۰) نیشان بوون ئاشوّریان کورتکرن بوونه (۲۰۰) نیشان. ژبهر ب کار ئینانا نقیسینا سوّمه ری ژلایی نه ته وین دیترقه شینوارین زمانی سوّمه ری ل زمانی قان نه ته وان دیار دکه ت.

قوتابخانه:

ل دولا دۆ ئاڤان ھيچ جورهكئ قوتابخانا ب تێگهھێ ھەڤچەرخ نەبوو، بەلىي جھێ فێربوونا خويندن ونڤيسين وژمێرايێ بوو.

دپهرستگههان دا، لایه کی ناقاهی بو فیرکرنی ته رخاندکر، ماموّستا ئیکهمین جار (کاهن) بوون، ئیکهمین فیرخواز ژی زارو کین کاهنان بوون. ههر وها پاشایان لایه کی کوّچکین خو بو فیرکرنا زارو کین خو ته رخانکر بوو.

قوتابخانه دزمانی سۆمهری دا ناقی (مالا تابلوّیان - E.D.UBA) ب ناقکریه، چونکی فیربوون ب بهرهه قکرنا تابلوّیین ته قنی دهستپیدکر ودگوتی (تابلوّیین قوتابخانی) ژبهر کو قوتابخانه دهه مان ده مدا پهرتووکخانه ژی بوو، له ورا زاراقی (E.D.UBA) بو کتیبخانی ژی ب کار هاتی یه.

فیربوونی دژیی ۷ سالیی دا دهسپیدکر، دهستپیکی قوتابی فیری (خواندن ونقیسین)ی دبوون، پاشی بهره قوناغه کا بلندتر دچوون، چهرخناسی ونوژداری وماتماتیك دخواندن.

قوتابخانه دزمانی ئه کهدی دا ناقی خانیی مهموّ ب رامانا خانیی دانایی (betmamu)ب ناقکریه.

ماموّستایی ریّقهبهر دگوّتی، بابی قوتابخانی، ماموّستایی وانا ب برایی مهزن دهاته نیاسین. گرنگترین ئهرکیّن وی نقیسینا تابلوّییّن تهقنی بوون بو خویندکاران وداخاز ژی دکر بنقیسنه قه، ههروهسا نقیسینا خیندکاران دهاته پشکنین وگوهداری لی دکر. پاشی ژی بسپوری ل قوتابخانی پهیدابوو، ماموستایی نیگارکیش ژی ماموستایی زمانی جودا کریه،ماموستایه کی دی ژی دوی فچوونا هاتنا قوتابیان دکر ول ریک وینکیا دهواما وان دیرسی.

كتيبخانه:

پاشا وکاهن (زهلامیّن ئایینی) پویته ب کومکرنا دهقیّن بزماری ددا، ب تایبهتی دهقیّن ئایینی وئهدهبی ریّکخستینه ول جهه کی دیار کری داناینه.. ب قی رهنگی (کتیّبخانه) پهیدابوو.

کتیّبخانا شاهانه ل (نوفهر) و (وهرکا) و (کیش) و (بابل) ونهمروّد (کهلخوّ) قهدیتینه.

پاشایی ئاشوری (ئاشور پانیبال) ۲۹-۲۲۹ب. ز تابلویین ته قنی ژهه می باژیرین عیراقی خرقه کرینه، کتیبخانه ک دکو چکا خودا دانایه. زیده تر ژبیست هزار تابلویین بزماری تیدابوون، که سه ک همبوو بو ریک خستنا تابلویین ته قنی ناقی (ئه مینداری تابلویان) (کتیبخانی) لی دانایه، تابلویین ته قنی دناف زه مبیلین له قه نان دا یان سندو قین ده پا یان گوسکین ب ئاگری سور کری دپاراستن. ب ته نشتی شه تابلویه کا بچوو ک (ناسنامه) بو نیاسینا تابلویان وناقه رو کین وان دهه لاویست.

دەقين بزمارى:

ل دۆلا دوئاڤان، نزيكى دومليون دەقين بزمارى ڤەديتينه.

دەقىن ھەنى چەندىن لايەنىن ئابوورى وئايىنى وئەدەبى وياسايى وكارگىرى وژمىريارى وچەرخناسى ودەقىن بەخت ناسىن وئەختەرناسى وگۆتنىن مەزنان ودەقىن دىتر ب خۆقە گرتىنە ژوانا:

أ-ئهدهب: دەقين ئهدهبى ب چاڤ دەقين ديتر كيمترن. دەقين ئهدهبى داستان وجيڤانۆك تيدانه.. ئەڤ دەقين هەنى ددرير بوون، ل سەر پتر ر تابلۆيەكى تەقنى نڤيسينه، ناڤودەنگترين دەقين ئەدەبى وەكى داستانا (ئافراندنا بابلى- الخليقة البابلية) كو بهحسى جيهانا خوداوەندان ودامزراندنا گەردۆنى وئافراندنا مرۆڤى دكەت، ب شيوازى هۆزانى ل سەر حەفت تابلۆيين تەقنى نڤيساينه، ل پەرتووكخانا (نەينەوا) ھاتە دىتن.

ههر وهسا وه کو (داستانا گلگامش) کو به حسی مروّقی دکهت، ساخلهتین ژ مروّقی قهدهر بین ئیخستینه پال، ب شیّوازی هوّزانی ل سهر ۱۲ تابلوّیین ته قنی نقیسایه.

ئەف داستانە بەحسى (گلگامش) پاشايى وەركا وھقالى وى (ئەنكىدۆ) وقەھرەمانيا وان دكەت. بەحسى نەساخبوون ومرنا (ئەنكىدۆ) ودلگران بوونا گلگامش ب قى روودانى وپىكۆلىن وى بۆ رزگاركرنا ھەقالى خۆ رمرنى دكەت بەلى بى مفا بوو.

دفعی داستانی دا دلسوّزیا مروّقاتی ونمونهیا دوستانی و وه فا داری دهردئیخیت. ونهمریا مروّقی دخهات وخزمه تکرنا ملله تی دا دیار دکهت. ب رامانا نهمریا مروّقی دکارین وی یین خزمه تکرنی دایه.

ژبلی دەقین سەرى، دەقین ئەدەبی ژ شیوی ئەدەبی ژیرمەندی وگۆتنین مەزنان وشیرەتان بەرچاف دكەقن ژوان دەقان:

((مللهتي بي پاشا وهكي پهزي بي شڤانه))

((گوهدارێ دايکا خوّبه ههر وهکی چهوا فهرمانا خودای ب جهدئينی))

چهند دەقین دیتر ههنه، کو دادپهروهریا خوداوهندان نیشاددهن وه کی داستانا (ئهیویی بابلی).

ب- یاسا: بو ریکخستنا ژیانا چقاکی وچارسهریا ئاریشین هاولاتیان ودهست نیشانگرنا ئهرك ومافان ونههیلانا دهست دریژییی، پاشا و دهستههلاداران ل دولا رافیدهیین گههشتنه وی چهندی کو چاکسازی ویاسایان داریژن.

ل دەستپیکی یاسایان ئاماژه ب سەرفەرازیا خوداوەندان دکر، دەمی پاشا یاسایان دادرژیت حەزین خوداوەندان بجهدئینیت، ب مەرەما بەلاقکرنا داد یهروهریی وخوشگو زەرانیی بۆ ئاکنجییان.

ههر چهنده دویماهیا یاسایان، به حسی دهستکه فتین شاهی دانهری یاسایان دکر. دگهل گازیکرنی بو پاراستن ژناف نهبرنا وی یاسایی ههروهسا گهف ل وان کهسان دکر کو یین دهستکاریی ل یاسایان دکهن. وهسا دیاردکر کو خوداوهند دی به لایا ب سهری ئینیت.

میری بنه مالا (له گش) یاسو مهری ئورو نمیکینا (ئورکاجینا) ئیکهمین جارنامه یا چاکسازیا چقاکی ل دهوروبه رین سالا ۲٤۰۰ ب.ز به لاقکریه. ب مهرهما نه هی لانا دهست دریزیی ل سهر بی دهسته ه لاتا و هه ژاران، هه روهسا باج کیم کرینه، ماف بو وان که سان کو مافین وان هاتینه تیکدان زقراندنه قه وئازادی دا وان.

رُوان ياسايين كو ب دەست قەكۆلەران كەفتىن:

١- ياسايا ئوورنەمۆ: ٢١١٣-٢٠٩٦ ب.ز:

که قنترین یاسایه کو ههتا نهو هاتیه دیتن. نه ق یاسایه ب زمانی سوّمه ری نقیسیه، ۳۱ به ند تیدانه. دگهل داویه کی. هندك ژ

رُ بەندین وی ناهینه خواندن، چونکی رزیبوون، قی یاسایی بنهمایی قهرهبوکرنی بو سزایان ب کار ئینایه. ئەقەرى بەلگەیی شارستانیهتا جقاکی سۆمەرىيە. ئەقەرى ل بەندى ١٥ ئ هاتىيە:

((ههکه زهلامهکی پی کهسهکی دی بری، یا ل سهروی ۱۰ شیقلین زیقی بده ته زیان قیکهفتی))

٢-ياسايا(لبت عهشتار): ١٩٣٤-١٩٢٤ب.ز:

پینجهمین شاهی بنه مالا (ئیسن)ه. یاسایا وی ب زمانی سوّمهری دانایه دهیّته خهملاندن کو ئه ش یاسایه ۱۰۰ بهندا ب خوّقه دگریت. بهلی بتنی ۳۷ بهند گههیشتینه دهستی قه کولهران.

بهندين وي ژبهندين ياسايا (ئوورنهمۆ) دچيت. چونکی دهست پيکا قهرهبووکرني د ڤيري ژي دا ياههي.

٣-ياسايا ئەشنۆنە

قهدگهریته قه بوشاهنشینا ئهشنونه ل دهقهرا (دیالا) کوپیه کا قی یاسایی ل گری (حهرمهل) ل نزیکی (بهغداد جدیده) قهدیتیه.

دەستپیکیا وی ب زمانی سۆمەری نقیسیه، بەلی هەرچ، بەندین یاسایا وی ب زمانی ئەکەدی نقیسییه. کارتیکرنا شارستانیهتا سۆمەری گەلەك ب رۆهنی د قی یاسایی دا دیاره. دیسا دەستپیکا قەرەبووكرنی د قیره ژی دا هاتییه.

٤- ياسايا حهمورابي: ١٧٩٢-١٧٥٠ب.ز:

ریّکترین وپیّشکه فتی ترین یاسایه ل وان سهردهما هاتیه دیتن.ئه ف یاسایه ل سهر کیّلیه کا بهری (دیورایت)ی رهش تومارکریه ل باژیری (سوّسه) پایته ختی وه لاتی (ئیلام) ل ده قهرا ئه هواز ل ۱۹۰۱ ز قه دیتیه وسا دیاره ئیلامیان پشتی هیّرشا ل سهر (بابل) وه کی تالان دگه ل خو بریه ویری.

بلنداهیا کیلیی ۲۲۵سم تیرهیا وی (قطر) ۲۰سم لهسهری کیلیی وینی خوداوهندی روزی کیشایه وینی خوداوهندی روزی کیشایه ل سهر کهرسیکا خو روونشتیه حهمهورابی بهرامبهری ویژی خو کپ کریه ئه ف کیلیه ویژی خو کپ کریه ئه ف کیلیه زمانی ئه که دی تیدا نه پیشگوتن ب شیوازه کی ئه ده بی هوزانی ب شیوازه کی به ده بین هوزانی نزیکتر ب شیوازه کی به ده بین به ده بین به ده به دین در زمانی یاسایان نقیسییه به ندین وی کو ژمارا وان ۲۸۲ به ندن.

وسهربازی ینن چارهسهر کرین.

كيليا حهمورابي

ئەم دشيين ياسايا حەمورابى بقى شيوهى پۆلين بكەين.

یشکا ئیکی: دادیهروهری (بهندی ۱-۵)

يشكا دووي: مال ومولك (بهندي ٢-١٢٦)

یشکا سییی: باری کهسی (بهندی ۲۱۷-۲۱۶)

یشکا چواری: کری (بهندی ۲۱۵-۲۷۷)

یشکا یینجی: کوله (بهندی ۲۷۷-۲۸۲)

زیدهباری زوریا بهندین قی یاسایی هنده ناریشهین گرنگ ههنه به حس نه کر بوون. وه کی کوشتن و په قاندنا ولاتیان و خیانه تا نشتمانی، دیاره نه قه بو تیتال ویاسایین به ربه لاف یین وی ده می ب جهیلا بیت. دقی یاسایی دا بنه مایین سزادانی

(سزدان) ب رووهنی ددیارن ب بهروقاژیا بنهمایی قهرهبوکرنی یه ئه گهری قی ژی دزقریته قه بو بالا دهستییی

ئامۆرىيىن كوچەر لسەر عىراقى وداوى ئىنانا دەستھەلانا سۆمەريان ب دربى ھىزى ياسايىن خۆ سەپاندىنە، ھەروسا ژبەر زىدەھيا ژمارا ئاكنجىيان وبەلاڤ بوونا پىشىلكرنا مافى كەسانىن دى تر رىبازا تەپە سەركرنى ب كار ئىنايە ھەر وەكى چاوا د ياسايا وى ژى دا ئەقى چەندى رەنگقە دايە ئەقەرى نموونەكا قى ياسايى بەندى (٦) دېيژيت (هەكە كەسەكى تشتەك ژ خوداوەندان ل كۆچكى دزى، ئەو كەس دى ھىتە سىدارە دان. ھەروەسا ئەوكەسى كو تشت قى دھىتە دىتن دىھىتە سىدارەدان).

چار: ژيانا كۆمەلايەتى:

قه گهریان ل دویش ژیانا کو مهلایه تی کاره کی جوان وخوشه، بو زانینا پهیوه ندینن ناقبه را ئاکنجیان و گرفتین وان دئاستی ژیان وژیارا روز ا نه وئاستی روشه نبیریا وان ودلخوش بوون د گهل رهوشت و تیتالین وان دیار کرنا ته خین جقاکی و زمان و سروشتی خوجه بوونا وان:

أ-تهخين جڤاكي:

چقاکی دوّلا دوئاقان ژ دوو تهخیّن سهرهکی پیّکهاتبوو، یا ازاد ویا بهنده، ل دویث یاسا وتیتالیّن وی سهرهمی، ئهندامیّن تهخا(ئازاد) ههمی وهکی ئیّك نهبوون.

چونكى ئازاديا هندهكان يا سنوردار بوو، تهخا گشتى كو پرانيا ئاكنجيان پنك دئينا پرانيا وان هه ژاربوون، ئازاديا وان ژ ئازاديا تهخا دهسههلاتدارين دهولهمهند كيمتر بوو.. ئهو تهخ ل دويڤ ياسايا حهموّرابى دجڤاكيدا دگوتنى (هه ژاران - موشكينم) وته خا بالادهست (المتنفذة) دگوتنى (ته خا ئيكى - ئويلم).

رُلايي كرياريْقه جڤاك رُڤان تهخان ييْكها تبوو:

۱- خیزانا پاشای: پاشا و ژن وزارو کین وی قهدگرت. جهه کی نایینی و کومه لایه تی بلند هه بوو، ل کو چکین خهم لاندی د ژیان، کوهه می هو کارین خوشگوزه رانیی تیدا بوون. ژماره کا زور ژ به رده ستك و به نیان (به ندان) خزمه تا وان د کر.

۲-ته خا دهستهه لاتدار: میرو به گزادین بنه مالا پاشای وخانه دانان (النبلاو) قهدگرتن. دگهل خودانین زقیین بهرفرهه وسهرکردین سوپا وفهرمانبه رین ههریمان وزه لامین نایینی ومه زنه بازرگان.

۳-دادوهر ونوشدار ونقیسهر وماموّستایان وخوّدان پیشهیان. ژیار وژیانه کا خوّش دبوراند.

٤-ته خا گشتی: ژ بازرگانین بچووك وخودان پیشه وكارمهندین زه قی
 وره زان ب خو قه دگرت.

ئه ش خه لکه د خانیین دبچووکدا ژیانا خو ب ریقه دبر وب کاری روز انه ژیارا خو دابین دکر، گه له که جاران ئه ش جوره که سانه دکه فتنه بن باری قهرداریی ب تایبه تی ل ده می قهیرانین ئابووری. نه چار دبوون کورو کچین خو بفروشن یان ئازادیا وان ژده ست بدهن ودبوونه به ند (عهبد).

٥-گوله (العبید) زولام وژن قهدگرتن: ئهوین کو د شهران دا دهاتنه ئیخسیرکرن یان ئازادیا خو ژبهر هه ژاریی ژدهست ددا. ههر وهسا زارو کین نه شهرعی دبوونه بهند، زارو کین بهندان ژی ژیدهره کی دی تر بوون یا ته خا بهندان. بهند ب مولکی ئاغایی وان دهاته هر مارتن، نیشانا بهنداتیی ل دهستی یان لهشی وی ددا، ئاغایی وی ماف ههبوو بفروشت یان ب کهته دیاری. زیدهباری ئه قی ژی بهندا هنده ک ماف ههبوون وه کی ژن ئینان وخاوهنداری (التملك). یاسایایی سزا ددانانه سهر ئهوان کهسان ئهوین دهست دریژی دکره سهر بهندان.

ب-خيزان: خيزان ل سهر بنهمايي رهوشت وتيتال وياسايين بهربه لاف يين وي سهردهمي دهاته دامه زراندن.

پینگافا ئیکی بو ههلبرارتنا هه فرینیی رلایی کوری فه دهست پیدکر، کو برادهرین وی بو فی مهرهمی دبوونه نافهند ب ریکا دایك وبابی فه. پاشی دخواست پشتی رازیبوونا که س وکارین کچی، دیاری پیشکشی بووکی دکرن. ئاههنگ دگیران وهکی رهشاندنا گولاف وروینی زهیتی ب سهر بوو کی دا، هنده جاران ژی وهسا بوو ژبهر هه قرکییی دناقبه را که س وکارین بووکی وزاقای دا، مارکرن دهاته هه لوه شاندن. ژن ئینان د ژبییی زارو کییدا ده ست پیدکر، پشتی خواستن ب داوی دهات ئاهنگین مارکرنی ده ست پیدکر، وی ژن ئینانی مورکا یاسایی ب خوقه دگرت.

زهلام ب مهزنی خیزانی د دانا وپیدفی بوو خیزانا خو ب خودان بکهت وخودانی دهسهلاتا ئیکی بوو د ناف خیزانیدا. فرهژنی یابهربهلاف بوو، ئانکو زهلامی زیدهتر ژ ژنهکی دئینا، دیاسایا حهمورابی دا هاتیه، زهلام بتنی ل نهزوکیا ژنا وی یان نهخوشیهکا بهردهوهام ههبیت بو ههبوو ژنا دووی بینت.

ژنی بو ههبوو داخوازا جودا بوونی (تهلاق) ژمیری خو بکهت ئه گهر زهلامی وی کاره کی ناقدار یی خراب ئهنجام دابا ژبو ناف زراندنا (سمعة) خو یان ژنا خو .

پێنچ- ژيانا ئابوورى:

١-چاندن:

ل دوّلا دوو ئاڤان ئەردى قەلەو (خصب) يىي زوّر بوو ب تايبەتى دەشتىن قەلەويىن باشوورى. گرفتا سەرەكى كو تووشى ھاولاتيان دبوو، كىيميا رىنرا بارانى بوو، ب رادەكى كو تىرا ئاڤدانا بەروبو مىن چاندنى نە دكر. لەورا ھەلكوّلانا جوّكان وراكىنشانا ئاڤىي ل دىجلە وفوراتى دبىتە ژىدەرى ئاڤدانى.

باری نافوههوای بو چاندنا چهندین جورین بهروبووم وداروباری یی گونجای بوو. لهورا چاندن ههر ل سهردهمین زوی بوویه ستینا ژیانا ئابووری.

شقانی ب چاندنی قه دهیّته گریدان، ئاکنجیان میه وبزن وگارهش ب خودان دکرن. مفا ژ گارهشان (الماشیه) وهردگرت بو کیلانا زهقیان وراکیّشانا گالیسکان (عهرهبانان). گرنگترین بهروبوومیّن وان گهنم وجهه ونیسك وگهنمه شام وباقل بوون. ههر وهسا کونجی و گارس (الدخن) دچاندن، زیدهباری داریّن خوخو هنار وهژیر ودارخورمان، و پهمبی وروهکیّن جوانکاریان چاندینه.

٢-ئاڤدان:

ئاكنجين دۆلا رافيدەين سيستەمەكى كاريگەر بۆ ئاقدانى بكار دئينا.ل چارچوقى دروستكرنا تۆرەكا ريك وپيك ژ جۆك وبەربەست وبەنداقان. بەربەست و بەنداقين خۆ ب هيزتر كر بوون ب مەرەما كيمكرنا مەترسيا لهيان، وگەھاندنا ئاقى ب جۆكين سەرەكى يين ئاقدانى. بلندبوونا ئاقى د ھندەك جهان دا دبوو ئەگەرى پەيدابوونا ئەردى چاندنى ل وان دەقەران.

پاشا وفهرمان رهوایان پویته ب ئاقاکرنا بهربهست وبهنداقان دایه، ل بهندیّن یاسایی ییّن وی سهرده می ئاماژه بقی مهره می ددهن، وه کی به حسکرنا کیّشیّن ئاقدانی و چاوانیا چاره سهرکرنا وان.

٣-خاوەنداريا زەڤيين چاندنى:

پرانیا زه قینن چاندنی مولکی بهرستگههان بوو، ل سهر دهمی سو مهریان. پهرستگههان ئهو زه قینن داینه خهلکین دی تر بهرامبهر هنده ک خزمهت بو

پهرستگههان دکر. یان دداف جوتیاران بهرامبهر ریژهکا دیار ژ بهرههمین وان، یان راسته وخو ژلایی کارگیریا پهرستگههان قه بهرهم دئینا.

٤-گرفتين چاندني:

چاندن ل وهلاتی رافیدهین تووشی هنده گرفتان دبوو، ژوانا ژی بلند بوونا ریژا خوی ل زه قیان، ژبهر نهزانینی و چاوانیا دهرئیخستنا ئاقا زیده، ودژواریا کونترو لکرنا له هیان.

هنده سالان چاندن تووشی کیم ناقیی دبوو وژبهر نزمبوونا ناستی ناقا رویباران. هنده ک نافات و دهرد دبنه نه گهری کیمکرنا بهرههمی، وه کی سنك و کولی ونه خو شیین رووه کی، یان د دهمی پیگههشتنا بهروبوومیدا تووشی په لامارو و هیرشکرنی دبوون.

ههروهسا سادهییا ئامویرین چاندنی وهکی داس وهنجار. ژ هو کارین گرفت دروست کرنی بوون دقی بیاقیدا.

-بازرگانیا نافخو: مهرهم ژوان پینگوهورینا بازرگانیه کو دنافههرا ئاکنجیین دولاً رافیدین دادهاته ئهنجام دان.

-بازرگانیا دەرقه: رامانا قه گوهاستنا كهل وپهل وكار گوزاریان بۆ دەرقهى سنورى دۆلا رافیدەین ددەت، وه كى سوریا وئیران وئهنادۆل وئاسیا بچووك. بازرگانیا دەرقه پاشماوین شینوارین زور دچالاكیین ئابووریدا ب جه دهیلت. ههر وهسا هاریكاریا قه گوهاستنا دیاردین شارستانی ل دۆلا رافیدهین بۆ ولاتین ههقسنۆر كریه.

ئاكنجيين دوّلا را فيدهين پهيوهنديين بازرگانی دگهل سوريي وئيران وئاسيا بچووك وده قهرا كهنداقی ههبوون. ل وان ده قهران دار وكانزا وبهرين ب بهها دئينان، وده خل و دان وهری وئاميرين چاندني بوّ وان رهوانه دكرن.

(دراڤ - پاره)نههاتبوو دیتن، لهورا (جهه) ببوو هۆكارى پێكگوهۆرینى، پاشى (زیڤ) بۆ قى مەرەمى ب كار ھاتيه.

ژبهر بازرگانیی زاراقی (شیقل) کو یه که یه کا کیشانی بوو کیشان و پیقان و قه پان و ته رازی پهیدا بوو. زاراقی (کوّر) ئه که دیا بو یه کا (کیّشانی) ب کار ئینایه.

پاشا وحاکمان روّله کی گرنگ د چهسپاندنا کیشان و ته رازیان دا هه بوو. هه ر چه نده بهایین وان دجیّگر نه بوون. به لی ل دویث بارودوّخی بازاری دهاته گوهارتن، ول دیث داخوازیی ل سه روی به رهه می وهشکه سالیی و شه ران دهاته گوهارتن.

شهش-زانست وزانیاری:

ئاكنجيين دولاً دوو ئاڤان ئيْكەمين بنەرەتيْن زانستى داناينە. ململانەيا مروّڤى دگەل سروشتى گەلەك يا دژوار بوو، بەلىغ مروّڤ دڤىغ ململانىغ دا ب ھيْز وسەركەفتى دەركەفت. چەندىن زانست قەدىتىنە وكارپىغ كر، ژوانە:-

أ:بيركارى:

زانسته کی ئهزموونی وپراکتیکی یه، ژمیریاری وجهبر وئهندازه بخوقه گرتینه. ئه ف زانسته ژلایی عیراقییان قه پیشدا چوونه، چونکی پیدقیا وان پی بوو بو ئاقاکرنا زهقوری وبهربهستان، ههول دایه ئهندازه وجهبری پیکقه بکاربینن بو دامهزراندنا ئهقان پروژان.

ژماره دزانین و ژهژمارتیان ژیک جودا دکر ب قی رهنگی زانستی ژمیریاری پهیدابوو. جودا هی دناف بهرا ژماره ئیک وژماره (۱۰) ژ مهزنیا قهباری ژماره (۱۰) دهر دکه قیت، سوّمهریان سیسته می سهدی نهزانی بوو.

$$(1)$$
, $\forall (1)$, $\forall (2)$, $\forall (3)$, $\forall (3)$, $\forall (3)$

ب-گەردۆنناسى (فەلەك): Astroromy

ئەقەرى زانستى چاقدىرى كرنا ئەختەرانە، چەوانيا بزاڤ وزقرينا وان، پەيوەنديەكا موكم ب بيركارى يى قە ھەيە.

ئاكنجيين دولاً دوو ئاڤان گرنكى ب زانستى فەلەكى دايە ژبو زانينا وەرزان ودەمى ل پەى چاڤديريا بزاڤا ئەختەر وستيران، وچەسپاندنا دەمى دەركەفتنى ودەمى بەرزەبووناوان.

سۆمەريان ناف بۆ پرانيا ستێران داناينه، بورجێن وان نياسينه. ل سهر دەمى كاشيان ئەف زانسته پێش كەفتيه، بابلى ل دياردێن فەلەكى قەكولينه، ھەمى مەسەلێن ژمێرياريێن وان ل سەر بنهمايێن بيركارى داناينه. ھەردوو دياردێن رۆژ غهيرين وههيڤ غهيرين زانينه، رۆژێن سالى ودرێژيا شەڤ ورۆژ وخشتى فەلەكى رێكخستيه.

سهربانی (زهقوران) بو مهرهما چاقدیریا ستیران بکار ئینایه. تو مارین بزماری ئاماژی بقی دکهن کو ل وهرکا وبابل وسپار وئهربائیلو (همقلیر) خاله کا چاقدیری یی ههبوو.

ئاكنجيين دولاً دوئاقان دەستكەنتين مەزن دقى بوارى دا دەستقە ئيناينه. (رۆژ) ب ناقەندا گەردۆنى ناسيە، ئەسمان ب سەر ۱۲ بورجان دا دابەش كريه، ھەر بورجەك بۆ ئيك ھەيڤ دانايە وگەلەك ب ھويرى لقينا ھەيڤى ديار كريە و (وەرزى بوھارى) زانيە.

ج-نوشداري:

نوشداری ل وان چهرخان ب زهلامین ئایینی قه گریدایه. هنده کا باوه ریا وان ئه و بوو کو ئه گهری نه خوشی یا تورهبوونا خوداوه ندی یه ژ مروقی دا له ورا خوداوه ند دیوا (ارواح الشریره) دهینرته دناف له شی مروقی دا ونه خوش دکه ت، چونکی سه ربیچیا فه رمانین خوداوه ندی کریه.

هنده ک جاران ژی نهخو شی ئیخستیه پال (سیحرا رهش)قه. لهورا یاسا ب دژواری ئهو کهس سزا داینه یین کو ئه ش جورین سیحران ئهنجامددان.

هنده کان باوه ریا وان ئه و بوو کو ژینگه هی روّل ل سه ر نه خوّشیی هه بوویه، ئیش قه گرتن وئه گه ری به لاقبوونا نه خوّشیی ژ ئیکی بو ئیکی دی دزانی هه نده ک جاران هه واریّن خو بو (کاهنان) دبرن بو چاره سه ریا نه خوّشیین خوّ تا کو (کاهن گیانی شه رخوازیی ژ له شی مروّقی ده ربیخن نه و کاهنی کو ئه و کار ئه نجامد دا دگوتنی ئاشیپو (asipo)، ب مه ره ما راهی لانا گیانی شه رخوازیا دیّوان (دوعا) و (نقشتی)ی بو چاره سه ریا نه خوّشان بکار دئینان.

کاهنه کی دی هه بوو دزانی که نگی مروّف نه خوّش دبیت و دگوتنی (خقزانك بارو-baru) دسحرین خوّدا روینی زویتی وئاف و دو کیّل بکار دئینان یان ب پشکنینا (زرئافیی) وب چافدیّریا ستیّران چارهسه ریا نه خوّشی دکر.

پاشی (نوشدار) برامانا هه قچه رخ ده رکه فت، ئانکو پشکنینا (نه خو شی) و چاقد نریا حاله تی وی بو زانینا نه خوشی یا وی و ده ستنیشانکرنا ئه وی نه خوشی یی و دیارکرنا ده رمانان و چاره سه ریه کا گونجای. ئه و که سین کو بقی ئه رکی را دبوون د زمانی ئه که دی دا دگوتنی ئاسو (asu) ئانکو نوشدار (بزیشك) ئه قان دقوتابخانین تایبه ت دا دخواندن، وه کو قوتابخانین نوشدار (بزیشك) ئه قان دقوتابخانین تایبه ت دا دخواندن، وه کو قوتابخانین کارین خود دا دکرنه به رخو.

یاسایا (حهمورابی) زیده تر ژ ئیك بهند ژ بهندین خو ئاماژه ب (نوشدار) كریه. بو نموونه ئه گهر هاتو نشته گهریه كا سهرنه كه فتی بكار ئینا چهوا دی سزادهن.

نهخوشخانه نهبوون،بهلی نوشداری سهرا نهخوشین خو ددا ل مالین وان. و پرسیار ژی دکرن، دهرمان بو دهستنیشان دکرن. ژ خوی وهنده ک بهرههمین ئاژهلی وکانزایی مفا ژی وهردگرت بو چارهسهریا نهخوشی. هنده ک رهنگین کیمیایی بو پیکئینانا دهرمانان زانیه. وه کو گهرمکرنی ودلویاندنی و پارزنینی، نوشداری ب خو دهرمان ئاماده دکرن.

د-کیمیا:

ئاکنجیین دوّلاً دوو ئاقان (دوّلاً رافیدهین) ههر ژکهقن وهره خودان شیان بوون دبورای کیمیا ییدا، پیشهسایا فهیفوری و (الفخار) دروستکرنا ئامانان ورهنگکرنا وان کریاره کا کیمیایی بوو، ههر وهسا حهلاندنا کانزایان وتیکهلکرنا سفری دگهل تهنه کهی بو دروست کرنا پارچین (پلاتین-وبرونز)ی وددبیاقی زیر دروست کرنی دا وپاقژ کرنی ژ خلتهی (الشوائب) کرباره کا کیمیایی دهنته دانان.

ئاكنجيين ڤێ دهڤهرێ (دوّلا دوو ئاڤان) دگهلهك بواران دا داهينهر بوون ب تايبهتى دبوارێ زيرنگريێ دا، ههر وهسا پيشهسازيا شويشان ههبوو، زيدهبارى دبياڤێ پيست ورهنگكرنا جل وبهرگان ودروستكرنا سابينێ وووهكى.

حهفت-هونهرو ئاڤاكرن:

دهسپیکا بهرههمین کارین هونهری ودهستی ژلایی خهلکی (دولا دوو ناقان) ب پیشهسازی یائامانین ئاخی پیدقیین ناف مالی بوون، ئه قه ژی ب رهنگین جوره جور درست کرن وپاش رهنگ دکرن و دخه ملاندن مروقی د سهرده می (حهله ف) دا گهله که که لوپه لو ئامانین خو ژ ته قنا ب ئاگری سور کری درست کرینه کو ب هویری. وبکارئینانا رهنگین جوراو جور ب خوقه گرتبوون گهله ک ژ وینین رووه کان وئاژه لان ب شیوی ئهندازیاری ل سهر قان که لوپه لان دنه خشاندن.

أ-مۆرا لوولەكى:

ئه ق جوره موره لسهر دهمی شارستانیا (حهلف) پیشکه فتن ب خوقه دیت ب شیوه کی بکار ئینانا وی وه ک نقیسین گونجای تربوو ل سالین (۳۵۰۰-۲۸۰۰) پشتی ئه و شیوی لوله کی وه رگرتی وئه ق جوره موره ل شوینوارین (وه رکا) هاتنه دیتن.

مۆرا لووله کی ژ بهره کی لووله کی (شیّوی بازنی) پیکهاتیه، نیث تیرا وی ژ سانتیمه تره کی یان زیده تربوو ودریّژی (۲-۸سم) بوو کو ژبهری بها وکانزا و فهیفیری دروست دکر د ناقه راستیدا کونه ك تیدا ههیه وب ده زیه کی ب ستوهی خوقه گریددان، دا کو به رزه نه بیت گهله ك که سا ژی موریّن تایبه ت ب خو هه بوون ناقیّن خو ل سه دکوّلان بشیّوه یه کی به روقاژی هه تا کو ل سه ر پارچا ته قنی ب جوانی دکوّلان بشیّوه یه کی به روقاژی هه تا کو ل سه ر پارچا ته قنی ب جوانی دیارییت گهله که جاران ل سه ر قان موّران نه خش ونیگار وره نگی دیمه نین سروشتی و وینین ئاژه لی ئاشوّپی وینین جوان وهه قرکیا په هله وانان ل سه ر قان جوران دنه خشاندن بویه بیاقه کی ترثی و پرنه خش په هله وانان ل سه ر قان جوران دنه خشاندن بویه بیاقه کی ترثی و پرنه خش

کرن ل سهروان، لهورا دقینت پشت بهستن بقان موران بکهن بو قه کولینی ژ جوداهی وساخلهتین هونهری ژ سهر دهمه کی بو سهردهمه کی دی هنده ژقان موران دزقرنه قه بو سهردهمی نیمچه دهولهتین باژیرین سومهری یان. ههروهسا لسهردهمی نه کهدی یان مورا خو ههبوو، ههروهسا مورا سهردهمی ناشوریان، مورا لووله کی ب دیارده کا گرنگ وههره دیارا شارستانی یا (دولا دوو ناقان) دهیته هژمارتن، بو دهمه کی دویر ودریژ بکار هات ههر چهنده دگهل گوهورینین پیشکه فتنا شارستانی مورا لووله کی گوهورین بسهر داهات ژ لایی قهباری موری و نهخش وبابهتین هونهریین ل سهر، ژلایی شارستانی قه جقاکین روژ ههلاتا که قن نه فی جوره موره موره ژ ناکنجیین که قنین دوو ناقان وهرگرتی نه.

ب-پهیکه رتراشین:
ثاکنجیّن عیراقی که قن

ل بیاقی پهیکه رتاشی

یی زیره و بههرهدار

ودهست ههل بوون گهله ک

نموونه وشویّنواریّن قیی

شارستانیه یی ل

جهماینه، ئه و پهیکه ریّن

به سهر تابلو و کیّلیّن

(میل) ژ کهقران ههلکولاین

(النحت البارز) هژمارا وان ژ

پهیکه ریّن (موجهسهم) کو بوّ

سەرى كچەكا سۆمەرى

کهسایهتیان وخوداوهندان دروست کرین زیدهترن. ژوانا سهری کچه کا سوّ مهری شوینه واریّن وی ل باژیّری (وهرکا) قهدیتینه ژ (مهرمه پی درست کرییه، ههر وهسا چهندین پهیکهریّن کهسایهتییّن دیتر کو ژ گلکاری (فخاری) درست کرینه ل ده قهرا دیالا قهدیتینه. ل باژیری کشینوی) پهیکهره فهدیتیه ژ (برونز)ی درست کرییه ویّنی (پاشا سهرجوّن ئهکهدی)یه.

میری سۆمەری یان (گۆدیا) چەندین پەیكەر ب جھ هیٚلاینه كو ژ بەری (دیواریّت)ی رەش دروست كرینه وگەلەك نقیسین د سەر روویی وی دا ھەنه كوم میری سومەری وەسا دەردكەقیت ب شیّوەیهكی بچووك وسەر وریهتراشی

كۆدىيا مىرى سۆمەرى

ئه قه ری وه کی ریز گرتنه کی یه بو پهیکه ری خوداوه ندی کو هه رده م پهیکه ری وی ب شیوی مه زن بوون، ل گهل مه زنکرنا هه ردوو چاف و هه ردو گوهان، پاشایی ئه که دی (نه رام سین) چه ندین پهیکه رب جه هی لاینه ئیک ژوانا پهیکه ری ده قه را (ده ربه ندی گاور) کو نیزیک (قه ره داغ) ل کوردستانی کو تیدا پاشایی ئه که دی وه سا ده رد که قیت کو ب سه ر چیا دا سه ردکه قیت و تاجی شاخدار ل سه ری یه ئه قه ری هه ق شیری کیلیا سه رکه فتنی یه کو شاه (نه رام سین) ده رد ئیخت کو یی سه رکه فتنی یه کو شاه (نه رام سین) ده رد ئیخت کو یی سه رکه فتنی بوول سه ر (لولویان) ل سالا (۱۹۷۵ز)ی پهیکه ره کی برونزی ل گوندی (باستکی) کو ل ناف به را باژیر کی (سیمیل و برونزی ل گوندی (باستکی) کو ل ناف به را باژیر کی نه که دی یه زاخق) یه هاته دیتن کو پهیکه ری (نه رام سین)ی نه که دی یه

هونهري يهيكهر سازيع ژلايع ئاشۆريان قه گهلهك يع ينشكه فتى بوو ئەقەرى پرانيا پەيكەرىن خوداوەندان وپاشايىن وان قە دگرىت، ھەروەسا ياشايين ئاشۆريان تابلۆين ديوارى ل كوچكين خۆ د هەلاويستن،كو ل سهري وننع جهنگ وجهژن وشنران نهخشاند بوو. ههر وهسا (كنليا رهش) پایاشا (شەلمەنە سەرى سیم) وينه كم ئەقى جورى پەيكەرين ديار كو تيدا ياشا دەركەفتيە يى راوەستيايە وينشوازيى ل ھاتنا مللەتىن بندەستىن وان دكهت، پاشايي ئاشۆرى (سەنحارىب) گەلەك پەيكەرىن ديار ل سهر كهڤرين ريّيين (گومل) ل نزيك گهليين (باڤيان) ل نزيك گوندي (خەنس)، تيدا ياشا راوەستياپه ل بەرامبەر خوداوەندى ئاشۆريان، ئەق دیمهنه د چوار (کاروانین) نهخش کری دا دهر دکه قیت ل سهر که قرین شكه فتا هه لامه تا) ل سهر چيايي زاوا ل باشوري باژيري دهوكي. وي دەمى يەپكەر سازيا ئاشۆريان گەھشتە گوپيتكى، دەمى كو پەيكەرىن گەلەك مەزن دروست كرين وتندا (فريشتى زېرەڤان-الملاك الحارس) وهکی (گای) دهر دکه قیت ویهر یین ههین، نهو پهیکه رل قهباری گایه وبەلى سەرى مرۇقى پىقە يە ودوو پەرىن ھەين ويىنچ يى ھەنە، ئەق یه یکه ره ل سهر دهرازینکا کوچکا یاشایان دانا بوو، ههتا کو مهزنی وسهر فهرازیع بدهته کو چکی ونیشانا هیزا دهولهتی دیار بکهت.

گايي پەردار

ج-ئاڤەدانى:

وه کی بهری مه به حس کری ئاکنجییین (دولا دووئاقان) ل ئاقاکرنا پهرستگه هوزه قوران ب ناف ودهنگ بوون. وبو ئاقاکرنا وان ته قن وبه ر ولبن ولبنین سورکری ب کار ئیناینه وب نه خش ونیگاران ل سهر دیوار وکهمه ری وینه کیشانا رهنگا ورهنگ رازاندییه، و شینوارین پهرستگه هوکو چکان ژلایی ئاکنجییین دولا دوو ئاقان گروقی پیشکه فتنا هونه ری ئاقه دانیی یی وی سهرده می یه. خهلکی ساده وئاسایی.

خانیّین خو ژ ته قنی درست دکرن زیده تر ژ ژووره کا بچویك پیّك دهات ههر وهسا (کا ودار و ته قن) ب کار دهات بوو هندی بانی وان پی بگرن خانی دهستپیّکی وه کی شیّوی (که پرا لاکیشه یی بوون) پاشی شیّوازی بانی راست ب کار هات. و چه ندستوین دانان بو را گرتنا بانی ده رگه هی خانیان ژداری دروست کرن و په نجه ره کا بچویك هه بوو بو هاتنه ژوورا پوناهیی، ئاقاهیین وان روزه هه بوون ب شیّوه کی ژوور و عمبار ل ره خ ئیك بوون ل نیقه کی مهیدانه ک هه بوو. هه روه سا خه لکی وی ده می هزرا ئاف و هه وای کریه ددروست کرنا ئه قان خانیان دا، هه تا کو ل سه رما زفستانی و ژ گه رما ها قینی به پته پاراستن.

ئاڤاكرنا كۆچكان:

میر وپاشایان کۆچکێن خۆ دروست دکرن دا بهێنه ناقهندا رامیاری وکارگێری، لهورا قهبارهێ وان کۆچکان گهلهك د مهزن بوون وچهندهها ژورێن زۆر ههبوون کو بمهیدانان دهور دا بوون. چهندهها کوچك وتهلارێن پاشا ومیران قهدیتنه قه کو دزڤرینه قه بۆ سهر دهمێ سۆمهریان، ژوانا شوینوارێن (ئهریدۆ) و (کیش) و (ماری).

وه کی کو چکا (نهرام سین) ل تل براك ل سهر رویباری (خابوور)ی ل سوریی کو کو چکا پاشایه تی بوو، ئاماژهیه بو بهرفره هبوونا سنوری دهستهه لاتا ئه که دی و ده سهه لاتدارییا وان لسهر ده قه را (روز هه لاتا نزیك). کو چکا خو ل ویری دروست کر بو کوم کرنا باجی، هه روه سا (ئه که دیان) ل پاژیری (ئاشور) کو چکه کا دی ئا قاکر.

ل باژیری (ئوور) کۆچهکه کا پاشایه تی قهدیتیه کو پاشا (ئۆرنهمۆ) ئاقا کربوو. دریژهیا (هۆلا پاشایه تی یا) ئه قی کۆچکی نزیکی (۲۶×۶م) دبیت.

ههر وهسا هۆلا پاشا (زمرى لم) ل باژیرێ (مارى) نموونا قان كۆچك وتەلاریٚن مهزن وبهر فرههن. قهكولهران هژمارا ژووریٚن ئەقیٰ كوچكی ب (۳۰۰) ژوران خهملاندى به.

ههروهسا هؤلا ياشايهتيين ژچهندين ژوورين دي ينك دهنت و ژوورهكا تايبهت تيدايهبو وانه گوتني، ههر وهسا يشكه كا وي كوچكي چهندين عمبار وبنداف تيدا ههنه. كو چك ل سهر روو بهرهكي بهر فرهد دروست كريه وشويرهه كا مهزن ل دهور دايه بتنع دهر گهههك ههيه. پهيكهر ساز وهونهرمهندان گەلەك بەهرو شيانين خۆ ئيخستنبوونه كارى كو چەندەها نه خش ونيگار وجواني وشيوي هونهرين جورا وجور تيدا بوو. ئاڤاكرن ودروست كردنا كۆچك وتەلاران ژلايى ئاشۆريان قە پىشكە فتنەكا مەزن ب خۆقە دىت و بەر بۆ ئاقاكرنا ئەقان كۆچكان ب كار ئىنان. ل باژېرى ئاشۆر كۆچكەكا ياشايەتى ھاتيە دىتن كو قەدگەرىتە قە بۆ ياشا (ئەدە دنەرارى ئنکی او، کو ل دوو یشکان پیکهاتبوو ئنك ژوان جهی حهواندنا بنهمالا فهرمان رەواى بوو، ئەوا درى يشكا رىقەبەرنا كاروبارىن دەولەتى بوو. ههروهسا کوچکا یاشا (ئاشۆر ناسر بالی دوویین) کو ل باژیری (نهمرود) درست کریه نموونهیه کا دی یه بو کو چکین پاشایه تی یع کوهوستایین ئاڤاكرني وشارەزا و بەھرەدارين د بياڤي ئاڤاكرني دا ل دەڤەرا دەرياچا وانع ئينابوون. ههر وهسا چهندين كۆچكێن دى پێن ياشاپهتيع ئاڤاكرينه ژوانا کۆچکا پاشا (سەرجۆننى دووى) ل (خرسباد) و کوچکين ھەر ئيك رُ (سهنحاریب) و (ئهسهرحهدون) و (ئاشور بانیبال) ل باژنری (نینهوا) هاتینه ئاڤاکرن. ئەو كارێن ئاڤەدانیچ پێن ياشايچ بابلي (نەبوخەز نەسر) يي

رابووی ئاماژ نه بو پلا پیشکه فتنا هونهری ئاقاکرنی ژلایی ئاکنجیین (دولا دووئاقان) ئهوین ل جهماین ل باژیری بابلا که قن ژ شینوارین کوچك وپهرستگههان قه دهستکه فتییی ئه قی پاشایه کو (باخچین ههلاویستی) دروست کریین. یین دروست کرین. وئاقاکرنا (دیوار وشویرهه دگهل که لهه وده رگه هو مه تالین به رگریی وجه نگی) نموونه کا دی یا ئه ندازه و هونه ری ئاقاکرنی بوول وه لاتی (دولا دوو ئاقان).

بشكا دووي:

ژېدەر:

١-طه باقر، مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة ط٢ (بغداد ١٩٥٥).

٢-عامر سليمان، العراق في التاريخ القديم، موجز التاريخ الحضاري، دار الكتب (الموصل: ١٩٩٣).

٣-عامرسلينمان وفاضل عبدالواحد، عادات وتقاليد الشعوب القديمة، (بغداد: ١٩٨١)

٤-نخبة من الباحثين، حضارة العراق، (بغداد-١٩٨٥).

٥-هاري ساكز، عضمة بابل، ترجمة عامر سليمان، (الموصل ١٩٧٠-١٩٧٠). ٦-فوزي رشيد، الشرائع العراقية القديمة، ط٢ (بغداد: ١٩٧٨)

يرسيار

ب۱/ چاوا سیسته می حوکمرانیی ل باشووری دوّلا دووئاڤان دروست بوو؟ ب۲/ ئهگهریّن سهرهلدانا سیسته می (رژیمیّ)(پاشایی جیٚگر) چ بوو ؟ ب۳/ قوناغیّن گهشه کرنا نقیسنا بزماری روهن بکه.

ب٤/ هه قبه رکرنی دناقبه را یاسین سوّمه ریان و یاساین سامیان بکه. ب٥/ پهیوهندی د ناقبه را ئایین وسروشت وجه ژنان داچ بوو؟

ب / راپورته کی ل سهر باژیری بابل بنقیسه.

پشکا سیی/ شارستانیهتا دوّلاً (نیل)ی ینشگوّتن/

بارودۆخنى ژينگەھنى يىن بكيرھاتى بوو بۆ ئاكنجيبوونا مرۆڤى ل دۆلا (نیل)ی وئاقاکرنا شارستانیه ته کی کو پشت ب چاندنی قه گریده ت، ئەقەرى ژبەر قەلەوى وخيروبيرا ئاخا دولىي وزۇر بوونا ئاقا رويبارى نیلی یه، شارستانیه تا مسری ل جهه کی نارام هاتیه دامه زراندن، چونکی دەوروبەرين مسرى بيابان ودەريا بوون ويا دوير بوويه ژدەست بسەر داگرتنا داگیرکهران، ههروهسا رویدانا لههیین رویباری (نیل)ی ب رهنگه کی ريّك وييّك وزانينا دەمى رويدانى ژلايى خەلكى قە ئەقى ژى وەكريە کو پشتراستیه کا زیدهتر بدهته وان، ژبلی وی کو ژینگهها خورستی يا مسرئ يا دوير بوويه ژکارهساتين ژنشکهکينه (کتوپر)، لهورا ژي ئاكنجيان ب ئارامي باوهري ب خو همبوويه وكاركريه، بمروقاژيا ئاكنجينن دۆلا رافيدمين (دولا دووئاڤان) كو د ژينگههه كا خورستي وجڤاكيا نهجٽگير ژباينه پر يوويه ژ تشتين نهچاڤهرٽکري، ئهڤان ژي ههمیا وه کر مسرین که فن باوه ریا وان ب خوداوهندان و دهستهه لاتداران ب هيزبيت، ئەقى باوەرىيى رەنگقەدان ھەبوو لسەر يوپتەدان ب ژيانەكا دى ودروستكرنا گۆران، حمتا ومكو ب شارستانيمتا مريان ناڤكريم، بمليخ ئاكنجيين دوّ لا را فيدهين باوهريا وان بخوداوهندان وفهرمانرهوايين وان لاواز بوویه، چونکی نهشیاینه خهلکی ژکارهساتین خورستی، یان داگیرکرنی بياريزن، لهورا يويتهيا وان ب ژيانا داويي كيم بوويه ويويته ب ژيانا دونیایی دایه، ژبهر کو پرانیان دیاردین شارستانیین دولاً رافیدهین ودوّلا (نیل)ی وه کی ئیکن، لهورا دی به حسی وان کهین کو مسری تيدا بناف ودهنگن دگهل هه قبهر كرنهكي دنا قبهرا ههردو شارستانيه تان

ئێک/ ڕژێما فهرمانرهوایی:-

مسر بق دەمه كى دوير ودريخ ھاتبوو دابه شكرن بق ويلايه تان، يان دەوله تا باژیری، کو بویه ئه گهری دابهشکرنا ئاکنجیین (صعید) وئاکنجیین دهلتا، ل دهستینکا هزارا سیع ب. ز مینا یاشا شیا مسری ننگگرتی بکهت، کهسنن کو ل یاشای نزبك بوون بانگ دکر کو ((ئنگگرتنا مسري کاره که ل دهرقهري شيانين مروقي په، نهوي بقي کاري رادبيت ئەو خوداوەندە)) ھزرا ب خوداوەند بوونا ياشاي دناڤ خەلكىدا بەلاڤ کر، ئەف بو چوونە بو وان ياشا بان ژى مايە ئەونن يشتى مينا یاشای حوکم کری و وان یاریزی لی کر. وهلیهات یاشایی مسری ب نیرینه کا فهرمی خودا بیت، ب جهئینانا فهرمان و گؤتنین وی ب یاسا دادنان ویندقی ب دەرکرنا یاسایع نهدکر، لهورا یاسایا نقیسای ل مسری سهرههلنه دا ویاشای ل گورهی تیتالین بهربه لاف حوکمی خو دگیرا و دهسهه لاتا ئایینی ودونیایی د دهستی یاشای دا بوو، نیشان وهسا دیار دکهن کو پاشایی مسری بتایبهت پشتی مرنع دهاته پهرستن، ژبهر گرنگیا یله وجهی یاشای گۆری مهزن بۆ قهشارتنا وی دکۆلا یشتی هنگی بهرهف پیش بریه وبووینه ههرهم، ئهوین کو هاریکارین یاشای بووینه در نقهبرنا وه لاتی دا هر ماره کا میر و فهرمانبه ر ونقیسه رین پایتهختی بوون، فهرمانرهواینن ههریمان ههریم بریقه دبرن ویویته دایه ب خرقه كرنا باجي وهنارتنا وي بو پايته ختى.

خەلك نەدويران بەرى خۆ بدەتە پاشاى، ھەروەسا ب رەنگەكى ئىكسەر دانوستاندن د گەلدا نەكريە، ژبەر پيرۆزيا بەرىخودانا وان بۆ پاشاى د گۆتى (رىزدارى مە وسەروەرى مە) ودسەر دەمى شانشىنا ھەقچەرخدا ناسناقىي

فیرعهون سهرهلدا کو رامانا وی (مالاً مهزن) یان (کوچکا مهزن) بوو، ئه ش ناسناقه بو پاشایی مسری هاتیه گوتن وپی دهاته نیاسین. نابیت ب در ی پاشای راوستن یان شورشی لسهر بکهن، چونکی ب بو چوونا فهرمی (رسمی) رشاشیان یی قهدهره چونکی خوداوهنده، سهر باری ئهوی چهندی کو فیرعهون خوداوهنده ودهسهه لاتا وی بی توخیب بوویه بهلی ئاگههداری ره فتارین خو بوویه وههولدایه دادپهروهریی بجهبینیت و خرابیی نه گههینته خهلکی نهبیت یان ئیزا (ئازار) بدهت، شیابا برهنگه کی جوان وبریز گرتن سهره دهریی بکهت ههروه کی خوداوهند، رشاخله تین مروقان دویربیت، ئه قی جوری رژیمی وه کریه سهربهستیا وی گریدای بیت وره فتار وسهره دهریا وی دگهل خهلکیدا یا باش بیت.

مسریان هیزه کا کاریگهر لسهر ژیانا خو پهرستیه، روزی گرنگییه کا مهزن ههبوو، چونکی کاریگهریه کا مهزن لسهر بزافین مسریان وکریارا گهشه کرنا چاندنی ههبوویه، وهلیهاتیه روزهه لاتن یان ناقا بوونا وی گهشه کرنا چاندنی ههبوویه، وهلیهاتیه روزهه لاتن یان ناقا بوونا وی دیارده یه که بیت ببیته پندفیه کا مروقی مسری پتر ژههر مروقه کی دیتر، نهو ژی ژبهر ساهی بوونا نهسمانی وی دپرانیا روزین سالی دا. ل دهلتا خوداوه ندی روزی ب خوداوه ندی (رهع) دهاته نافکرن ل (طیبه) ب خوداوه ندی (نامون) دهاته نیاسین، فیرعه ونی مسری نه خناتون هزرا ئیکگرتن وئیک بونی کو نیک خوداوه ند بهیته پهرستن کو دگوتنی (ناتون) ب رامانا (لهشی روزی) وهسا دیاره هزرا پهرستن کو دگوتنی (ناتون) ب رامانا (لهشی روزی) وهسا دیاره هزرا ئیکگرتنا خو ژمیتانیان وهرگرتیه ل ژیر کاریگه ریا خیزانا خو تیدوخیبا (نه فه رتیتی).

مسریان رویباری نیل ب پیروزی دانایه وب خوداوهندی خو دانایه وئه گهری ریّك وپیّکی یا لههییّن رویباری نیل گریدایه ب ئه فسانه

خوداوهند ئیزیس شیری ددهته کوری خو

یا خوداوهند ئوزیریسس وخیزانا وی ئیزیس وئهو ژی دهمی خوداوهند (سث) برایی خو (ئوزیریس) کوشتی، خیزانا وی خوداوهند ئیزیس بو گریایه وروندکا وی که فته ناف رویباری وبوویه ئهگهری لههیان ئه قجا خوداوهند حورسی کوری ئوزیریس رابوویه ب کوشتنا مامی خو (سث)، دایک وی ئیزیس دهست ژگریی بهردایه وئه قه گریدایه راوی هاتنا وهرزی لههیی.

مسریان ئهرد پهرستی یه وب هه قپشکیا خوداوهندی خو (گب) دانایه، ههروهسا هژماره کا زور ژگیانداران برهنگی خوداوهند پهرستینه بو نموونه چیّل وتیمساح وشیر و تویری وههسپی دهریایی، مسریین که قن هژماره کا زوریا پهرستگههان ئاقا کرینه و پهیکهری خوداوهندین خو تیدا داناینه، ئههرام وئه و

پهرستگههين تابيتين مريان كو دپيكه دگريدايبوون، بوونه جهي پهرستنا پاشايين مرى وسلاف دانا لسهر گياني وان.

ئوز یریس خوداوهندی مرنی بوو وپشتی مرنا مروّقی، ئوز یریس دی بیته پاشایی مریان و فهرمانی دی دهت لیّپرسین وسزادانا مریان بکهن وترازییه کی دادنیت بو پیقانا کریاریّن ئهقی مری وئهو کهسیّن باش ئهون گیانی وان دچیته دجیهانا نهمریی دا، بهلی گونههبار گیانی وان ژناف دچیت ونامینیت. خوداوهند ئهنوبیس (تویری) بهرپرسی روّژا حسابکرنی یه وراگرتنا ترازیا مریانه.

سي- نڤيسين:

مسریان ل دهستپیکین هزارا سیی ب. ز بهری خو دایه نقیسینی وهیمایین (چهقهنگ) نقیسینا خو بکارئیناینه کو پیکهاتبوون ژوینی بچویککری یین روه ک بالنده و گیانهوهرین بهرنیاس دگهل هیمایین دیتر، لهورا عهرهبان ب زمانی چویچکان ناف کریه ونهشیاینه بخوینن، قهکولهران نقیسینا مسریان ب نقیسینا هیرو گلیفی یان خهتی پیروز ناف کریه نقیسینا مسریان لسهر روه کی (زهل بهردی) نقیسییه ئهو ژی پشتی بهرهه ف کرنی کو دشیاندایه بهیته پیچان ودناف ئامان ودیواری دا بهیته پاراستن، بیگومان ئهو نقیسین ب شیوی ستوینی دنقیسان، ب جوره کی خهتین وی دئیک ئاست دابوون و ژراست بو چهپ دهاته خواندن، ددهمه کی دا نقیسینا بزماری ب شیوی ئاسویی دنقیسی و ژچهپ بو راست.

بکار دئینا دگۆتنی خهتی (دیموتیقی)، هنده و ژوان لاپه رین به ردی کو بخهتی هیرو گلیفی لسه رهاتیه نقیسین وه کو خو ماینه قه ژوانا ژی لاپه رین به ردی یی تورین کو نافی ژماره کا زور ژپاشایین مسری لسه رتومار کریه، زانایی فرهنسی فرانسوا شامبلیون ل سالا ۱۸۳۲ز شیا هیمایین خهتی هیرو گلیفی لیبده تن و بخوینیتن.

هه ژی گوتنی یه کو ئاکنجیین وه لاتی شامی مفا ژقی نقیسینا هیرو گلیفی وه رگرتیه پیتین هیجائی ژی پیکئیناینه وفینیقیان ب ریکا بازرگانیی بو وه لاتی ئه غریقیان قه گوهاستییه وب ریکا ئه وان ژی ل ئه ورویه وئارامیان بو روژهه لاتی قه گوهاستیه.

چار- نسوشداری:

مسری دبیاقی نوشداریی دا ل بهراهیا ئاکنجیین دوّلا رافیدهین بوون، ئهقه ری بو وی دزقریته قه کو ئه و رادبوون ب زگ دراندنا (تشریح) تهرمی مری ودهرئیخستنا (هناقان) ومومیا کرنا لهشی، ئهقی ری هاریکاریا وان کر کو شههرهزاییا ئهندامین لهشی مروّقی وفهرمانین وان بین وزانینا وان نهخوّشیان ری ئهوین مروّق توش دبیتی، نهخوّشین ئاشکی (گهده) و (معده) وفهرمانا دل ودهماران زانییه وبوّ وان دیار بوویه کو دل هیّزا لقینه ره دلهشی دا، ههروه سا کاری میشکی (مخ) وکاریگهریا میشکی لسهر دهمارین لهشی وپهیوهندییا میشکی پیقه وکاریگرنا میشکی لسهر کاریّن ئهندامین دیتریّن لهشی زانییه.

لاپهرین بهردی یی ئهیبرس قهدیتیه ونهو ل زانکویا لایبزك یی پاراستیه وکو ژکومه کا رینمایین نوشداری پیکهاتینه، کو تیدا به حسی (حهب)ی وسه نگی وی و چاوانیا بکارئینانا وی کریه، ههروه سا کومه لا میژوویی ل نیویورك لاپهره کی بهردی یی مسری پاراستییه کو به حسی بابه تی نشته رگهریی و ژوان ژی بابه تی قه گرتنا شکه ستنی دکه ت.

پينج- موميا كرن:

مسریان موّمیا کرن انشکرا کریه، موّمیا کرن پیکهاتییه ژموّمیا کرنا وی پشکا کو ژکهلهخی مری مایه قه، نه گهر کهسی مری یی دهولهمه ندا دا زهلامین نایینی (کاهن) ودکتور ب موّمیا کرنا کهلهخی وی رابن و وان شیّوازه کی سهر که فتیانه دقی کاری دا بکارئینایه، موّمیا کرن بوّ دهمه کی دریّر مایه قه کو هزاران سالان قهدکیّشا، سالا ۱۹۲۲ گوری

تابوتا زیری یا توت عنخ ئامون

فیرعدونی مسری الله و مسری می مو میاکری، تیدا

بوو، دووی دهمی دا ئه ف قهدیتنه دهنگفه دانه کا شینواری یا سهرهنجراکیش بوو، دبیت قوتابی بپرسیت موّمیا کرن چییه؟ چهوا مسری فیّری موّمیا کرنا تهرمی مری بوون، مهرهم ژموّمیا کرنی چییه؟

موّمیا کرن رامانا پاراستنا لهشی مریه ژناڤچوونی، دگوته لهشی موّمیا کری (موّمیا) دزمانی کوردی دا رامانا (موّم) دگههینیت، چونکو موّم بکار دئینان بو تژیکرنا کونیّن لهشی پشتی دهرئیخستنا هناڤیّن وی. موّمیا کرنا لهشی پاشای یان شاژنی ل گورهی ئه ف پینگاڤیّن خواری دهاتنه کرن:

أ- تەرمى وى كو ب گەميەكى قەدگوھاستن بۆ پەرستگەھا دولا نىزىك وى ھەرەمى كو يى ئامادەكرى بۆ قەشارتنا وى.

ب- شویشتنا تهرمی وی وپاقژ کرنا وی دهمه کی کیم قهد کیشا.

ج- مۆمیا کرنا تەرمی وی کو پیدقی ب دەمه کی دریژ ههبوو کو دگههشته (۷۲) رۆژان. دەست پیدکر ب زك دراندنا لهشی وی ودەرئیخستنا (پویقیکان) وبریکا بۆری یه کا تایبهت (میشکی) وی دەردئیخست ئه قجا تهرمی وی ب سۆدایی سهرهدهری د گهلدا دکر دئیخسته دناف خونیا نیترون دا.

د- لاشی وی ژخوی یا تیکهلکری دئینا دهر وکونین وی ب بکارئینانا قیری یان ژی ب (مۆم)ی دهنین.

ه- ده قی وی دهیلا قه کری، ئه قه ژی بیره وه ری یه کا ئایینی بوو مه رهم پی ئه و بوو کو مری بشیت جاره کا دی ب ئاخقیت و تامی ژوان قوربانیان وه رگریت کو دهینه لایی وی.

شهش- خانووبهر:

مسر ب دەولــهمهنترین وهلات دهێته هژمــارتن ل جیهانی ژبهر شوینوارین وی، ژینگهها وییا هشــك وب بکارئینانا بهری هـاریکاربوون لسهرمانا وان شــوینواران، ئاڤهدانیا مسری ب بـاشی دئاڤاهیین پهرستگهه و ئههرامـان دا دهرد کهڤیت، ئهوکهسی سهرهدانا دهقهرا (دیر البحری وئهقصر)

بکهت ل (صعیدی) مسری نهوان شوینواریّن بلند دی بینیت (دیر البحری) ل نیّزیك وی پهرستگههی ناقاکریه کو شاژنا مسری (حتشبوت) ناقاکریه گهشتیار دشیّت پاشماوی ستون وکولان وهوّلیّن قی پهرستگههی ببینیت ونیّزیك وی ژی پهیکهریّن خوداوهندیّن مهزن ههنه ژوانا پهیکهری (رمسیسی دوویی) کوبهشداری کرییه ل دووباره نویژهنگرنا (دیرالبحری). پهرستگهها کهرنهك ل (طیبه) ب مهزنترین پهرستگهه دهیّته هرٔمارتن کودروستگریه وهرٔماره کا پاشاییّن مسری بهشداری ل درستگرن وبهرفرههگرنا وی داکریه، ستوینا مهزنا پهرستگههی کو ههتا نهو ژی مایه نیشانا مهزناتیا

شارستانیه تا مسری دهردئیخیت، ل سهر دیوارین پهرستگهها کرنك ئه و کارین کو فیرعهونی مسری کرین وئه و پهیوهندیین سیاسی

پەرستگەھا كەرنك

کو ل گهل ولاتین دیتر گریداین تیدا تومارکرینه، ههروهسا پهیمانین مسری دگهل حسی یان ژی ل سهر دیواری وی دنقیسینه، پهرستگهه خو بخو ژی موزهخانه کا سروشتیه.

ئەھرام:

دیروّک نقیسان ده می دناف به را (۲۷۸۰-۲۷۸۰) ب-ز ل مسری ب چه رخی نه هرامان ناف کرییه، چونکی دروستکرنا هه ره مان دووی ده می داگه هشتیه ئاسته کی بلند پشتی درستکرنا سی هه ره مین مه زن ل جیزه ل روّژ ئاقایی نیلی کو هه ره می خو فوّی و هه ره می خفره و هه ره می منکور بوون، قوتابیین خوشتقی پتریا هه وه نه شه هه ره مه دتیله قزیونی دا دیتنه کو بویه رووگه ها (قیبله) شوینوار ناسان و گه شتیاران، له ورا و هسا باشه تشته کی سه باره ت ئاقاکرنا هه ره مین مسری بزانین.

دروستکرنا ههرهمان ل مسری ژدهستپیکی هیدی هیدی سهرهه لدا، دهستپیکی پیکهات بوو ژدروستکرنا فهرشه کی مهزن ل سهر گوری پاشا ومیرین مری. کو هنده که که ل وپه ل وپید قیین تایبه ت ب پاشایی مری قه د دانانه تیدا، پاشا (زوسهر) کوئیکه ژپاشایین بنه مالا سی یی رابوو ب دروستکرنا ههرهمه کی پله دار کو (ئهمنحوتب) ئه ندازیاری ئاقاهی بو وی دروستکرنا ئه قیجا ل سهرده می بنه مالا چواری دروستکرنا ئه هرامان وهرار کر ژههرهمه کی پله دار گوهوری بو ههرهمه کی راست.

ئاڤاهيي ههرهمان ژڤانا يٽك دهٽت:-

۱- همرهم کو ژدهرقه ب دیواره کی دهوردایه ژ (لبنان) دروستکریه.

۲- پەرستگەھا تەرمى وى (جنائزى) ل پىشىا لايى رۆژھەلاتا
 ھەرەمى يە.

٣- پەرستگەھەك ل پىشىا دەرەگەھى باكورى ھەرەمى يە.

٤- ههرهمه کی بچویك ب دیواره کی تایبه ت دهوردایه ل دهرقه ی دیواری ژ دهرقهی ههرهمی سهره کی.

٥-يەرستگەها دۆلى ب رىپەكا درىش ب ھەرەمىي قەگرى ددەت.

ههرهم ئاقاهیه کی ب هیزه ژبهرین چوار گوشه یه شیوه کی ههره می ههیه، کو ژبهری مهزن دروست کریه و دناف ههره می دا ریکه کا دریژ یاهه ی کو ژبه باکوری خوار دبیته قه دهستپید که ت و داوی ب ژووره کا بهرامبه ردهیت و ویاشی دوو ریک بو لایی راست و چه یا هه ی وریکا دهستی چه یی ب ژوورا قه شارتنی و بن داقه کی ب داوی دهیت کو جهی تایبه ته به یه یکه دانشه.

ئه و ههرهمي كو خوفؤپاشا ل جيزه دروست كرى ب مهزنترين

وبلندترین ههرهم هاتیه دانان. بو دروستکرنا ئه فی ههرهمی بهری مهزن ب کارئیناینه کو کیشا ههر بهره کی دگههیته (۲٫۵) تهن وژمارا بهرین وی خول (۲٫۳) ملیون بهران ددهت ودریژیا لایه کی بنیاتی ههرهمی نزیکی (۷۰۵) پییا دبیت وبلنداهیا وی دگههیته (۵۰۰) پییا دبستی هنده و ژ

مهرمی خونو کهسین خرابکهر گههشتینه ههرهمی وهنده و ژبهرین گوپیتکی ولایین دی ژناف برینه.

ل نیزیکی ههرهمی جیزه پهیکهرهکی مهزن یی (خفرع) پاشا دانایه کودبیژنی (ئهبوهول) وپشکا خواری یی لهشی پهیکهری شیره وپشکا سهری مروّقه، جل وبهرگین پاشایه تیی ل بهرکرینه، بلنداهیا روویی ئهقی پهیکهری (٦٥) پی دبن ودریژاهیا لهشی دگههیته (۱۸۷) پییان وپاناتیا روویی وی دگههیته (۱٤) پییان.

ىەپكەرى (ئەبۆھۆل)

دروستکرنا ههرهمین جیزه رامانا وی نهوه کو دهستههلاتا پاشایین مسری گههشتنه ئاستی هیزی کول سهردهمی بنهمالا پینجی بهره گلاوازیی چوو، پاشایین بنهمالا پینجی وشهشی وحه فتی نهشیاینه ددهستههلاتی دا ئیگبگرن وبتنی دروستکرنا ههرهمین بچویك نهبیت کو چ جوداهیهك دگهل ههرهمین خانهدانا نهبوو، ئه قه ژی گروقی ژناقچوونا دهستههلاتا سیاسیا پاشان دهردئیخییت.

پشکا سیی پرسیار:

پ۱/ ئەرى ھەمى مسريان باوەرى ب خوداوەنديا پاشاى ھەبوو؟ بووچونا خۆ دياربكە.

پ۲/ جوداهیی دناقبه را نقیسینا هیرو گلیفی ونقیسینا بزماری دا بکه؟ پ۳/ شارستانیه تا مسری ب شارستانیه تا مریان ناف کریه ئه قی چهندی روهنبکه.

پ٤/ ژدروستکرنا ههرهمێن مهزن يێن جيزه چ تێدگههين؟ پ٥/ گرنگيا پهرستگهها (کرنك) چي يه؟

ژیدهر:

- ١. أحمد فخرى، الأهرامات المصرية، (القاهرة)
- جون بوتيرواحزون، الشرق الادنى الحضارات الكبيرة ترجمة عامر سليمان، (الموصل، ١٩٨٦)
- ٣. جيمس هنري برست، تطور الفكر والدين في مصر القديمة، ترجمة زاكي سوسن (القاهرة ١٩٦١)
- جيمس هنري برست، انتصار الحضارة، ترجمة، أحمد فخري (القاهرة ١٩٦٩)
  - ٥. رشيد الناضوري، التطور التأريخي للفكر الديني (بيروت، ١٩٧٦)
- ٦. ليونارد كوتيرل، زوجات الفراعنة ترجمة فيليب عطاالله (بيروت ١٩٦٧)
  - ٧. محرم كمال، تأريخ الفن المصرى (القاهرة، ١٩٣٧)
  - ٨. ولسن،الحضارة المصرية، ترجمة أحمد فخري (القاهرة، ١٩٥١)

پشکا چاری شارستانیا ئەغریقیان

شارستانیا ئهغریقی یاکاریگهر بوویه ب وان شارستانیان کول نیزیك ولاتی یونانی سهرهلداین ههر وه شارستانیا ئیجه (ب ناقی گزیرتین دهریاچا ئیجه) وشارستانیا مهنبه (ب ناقی گزیرتا کریت) وشارستانیا مایسینا (ب ناقی گزیرتا مایسینا) ژبهر وی جهی ههلکه فتی یی سروشتی جوگرافیا وی ب ریکا دهریایا ناقه پاست ل کهنارین دهریا ئیجه ودهریا مهرمه ره ودهریایا پهش و کهنارین ئیتالیا و کهنارین ئهفریقیا دبه لاف دبنه قه، هرماره کا بنگه هین بازرگانی ل گزیرتین ده ریایا ئیجه دامه زراندیه و خه لك تیدا خوجه بووینه و که لارگانی ل گزیرتین ده ریایا ئیجه دامه زراندیه

ناقدارترین دیاردین شارستانی: ئیک: رژنما فهرمانردوایی:

أ- سستهمی نهولهکاریکی: ئانکو دهسهلاتا کیمان دباژیری ئهسپارته دا جوره رژیمه کا فهرمانره وا سهرهلدا کو ههردو دهسههلاتین بی سنور ودیموکراتی ب خوقه گرتبوون، دوو پاشا دهسهلات بریقه دبر، دگه ل جقاته کا ریه سپی وماقویلان (نبلاء) کو ژ (۲۸) ئهنداما پیکهاتبوون، کومه له کا گشتی ههبوو کو ههمی خهلکی ئهسپارته ب خوقه گرتبوو، ئهوین ژیی وان ژ سیه سالان پتر، ئه کومه کومه له ههی نیك جار کومدبوون، بهلی مافی پشنیار کرنی و دانوستاندنی نهبوو، ملله تی بوماوی ساله کی پینچ نوینه رلی دهه لبر ارتن هه تا کو چاقدیریا بجهئینانا ماوی ساله کی پینچ نوینه رلی دهه لبر ارتن هه تا کو چاقدیریا بجهئینانا یاسایی بکه ن.

ژبهر وی چهندی کو دهسه لاتا پاشای یا بهرفره هد بوو مافی راگه هاندنا شهر وپهیمان گریدانی ددهستی وی ب خودا بوو، لهورا رژیم ل ئه سپارته نه گه هشتبوویه ئاستی دیموکراتیه تی، ئه قه ژی بو وی قه دگه ریت کو ئابووری وی پشت ب چاندنی گریدابوو نه کو ب بازرگانیی، وه لی هات کو خودانین زه قیان دهسته کی بلند وبالا هه بیت دریقه برنا و لاتیدا. لهورا رژیما فه رمانره وال ئه سپارته ب ده سه لاتا کیمینه یان ئه ولیکاریکی دهاته ناف کرن. سروشتی رژیما ئه ولیکار یکی دپهروه ردا ئه سپارته دا یا دژوار بوو چونکی ئارمانجا وی پیکهاتبوو ژ به رهه قکرنا زه لامان بو وی چهندی کو ببیته جه نگاوه ره کی ئازاد وزیره کو ب جه رگ و چاف نه ترس المورا خو ژ زاروکین بی هیز رزگار دکر و پهروه رده کرنا ره گهزی نیز ژ ژیی حه فت سالین قه ده ستی یدکر هه تا کو ژیی بیست سالیی نیز ژ ژیی حه فت سالین شه ده ستی یدکر هه تا کو ژیی بیست سالیی

ئه فجا په یوه ندی به له شکری دکر و مه شق و راهینان ل سه ر گه له ک جورین ب زه حمه ت و نه خوش دکر هه تا ژبین وان دگه هشته سیه سالان، پاشی ئه و که س دبیه هاولاتی و ما فی هاولاتیبوونی ددایی، به لی هه تا ژبین شیست سالیی سزا ل سه ر دها ته سه پاندن.

ب- سیستهمی دیموکراتی:

باژنري ئەسىنا ب ژندەري دېموكراتيەتى د ميژووپا مرۆڤاپەتندا دھنته هر مارتن، بق ب جهئینانا سیستهمی دیموکراتی، دهسینکی کومهکا چاکسازیان ویاسا ئەنجامددان کۆ ب رادەکی زۆر دەستھەلاتا یاشای كيْمكريه، ههر ژ سهدي ههشتي ب.ز دهمي دهستههلاتا ياشاي بو دهه سالًا قَهبري تُهقِّجا ل سهدي حه فتي ب.ز (ل دهورويهري سالًا ٦٨٠ ب.ز) بوويه ئنك سال و چڤاتهك ژي دانا يو دارشتنا باساسي. چاكسازينن (صولون) هاریکاریا پنشقه چوونا دیموکراتیه تی کر کو دهسه لاته کا زور دا دەولەمەندان، ھەروەسا دان ييدان ب مافى سياسى بۆ تەخا ھەۋاران كر كۆ ب يننگافه كا مەزن بەرەف ينشقه چوونى دھاتە ھۇ مارتن لەورا دگۆتە (صولون) بایع دیموکراتیهتی، ژبهر شهران و نهو گوهورینین جڤاکی و ئابوورى يين پيكڤه رويداين رژيما سياسي ژى گوهۆرين بهسهردا هاتن، (كليستينس) ب چهند كاران بو چاكرنا رژيما سياسي ل ئهسينا رابوو، باسا با سالًا ٥٠٧ ب.ز دەرئىخست، ل دويڤ قى باسابا نۆى مافع هاولاتیبوونع بوویه مافه کع میراتگری و کومه له کا نیشتیمانی رُ (٥٠٠) ئەندامان ينك ئينا و ھاولاتيان مافى ئەوى ھەبوو كو دناڤبەرا رُبع سيه ساليع همتا كو شيست ساليندا دوو جاران تندا بينه نهندام. كۆمەلى (يەرلەمان) كو ب (ئەكلىزيا) دھاتە نياسىن ل سەدى يىنجى ب.ز بق داخازکرنا چارہ نقیسی سیاسی یی ئەسینا مافی دەستیوهردانی تندا همبوو.

ومافی گریدانا پهیمانان و هه قپهیمانه تیا و دامه زراندنا بالیوز و ده نگدانی لا سهر بودجا دارایی هه بوو، ب گشتی کومه لی دهست ل سهر دهسته لاتا یاسا دانانی و حکومه تی (دهسته ه لاتا جه بجه کرنی) دا گرتبوو، هه روه سا دهسته لات ل سهر دادوه ریی ژی هه بوو.

دوو: ئايين:

ئەغرىقيا ھەروەكى ئاكنجينن ولاتى رافيدەدىن (دوو ئاڤان) ژمارەكا زورا خوداوهندان دیدرستن، ب بوچوونا وان خوداوهند (زبوس) سهرو کی ا خوداوهندين سهروهريا مروقانه، كو ئهو ژي خهلكي چيايي ئولمييوسه، خنزانا ویژی (هیرا) ئهو ژی خوداوهندبوو وسهریهرشتیا ژیانا ئافرهتان دكر، خوداوهندين ديري ههيوون وهكو خوداوهندي ئهثينا كچا زيوسي و خوداوهندی ئەپۆلۆ خوداوهندی رۆناھیے وگەنجان و موسیقی و نەھیلانا گونههان و یاقژیم بو نافی وی یع گرندای بوو بنافی روزی فه خویشکا ویژی کو خوداوهند دیانا (ئهرتمیس) بکارین برایع خوه رادبوو دههمان دهمدا ژی بهریرسا ئافرهتان بوو، و ژ خوداوهندین دی خوداوهند (نبتونوس) خوداوهندی دهریا و ژیدهرین وان، خوداوهند (ئه فرودیتس) خوداوهندی شهری وجوانیع و خوداوهندی (باخوس) خوداوهندی بهرههمی وكهسكاتيع و خوداوهندي شانويع بوو. ئهغريقيان بو خوداوهندين خو یهرستگهه دروست کرن و قوربان و خهلات پنشکنش کرن و پهرستگهها زه فینن چاندنی و درهامه و بهندهینن خو همبرون، دهوله یی ب رنگا زەلامنن ئايىنى كو راسياردبوون ب گنرانا بىرەوەرينن ئايىنى وچاقدىرىكرنا جه ژنان و کاروبارنن پهرستگههان پ رنڤه دېرن.

سيّ: ياريين ئۆلۆميى:

گرنگترین جهژنه ژلایع ئهغریقیان قه کو ههقشتوی ئاههنگنن ئایینی و نەتەوەيى د ھاتە ھۇ مارتن، جەژنا يارينن ئۆلۆمىيى بۆ يەرستنا خوداوەند (زيوس) دانا بوو پشتى نەمانا وەزرى ھاڤىنى، ئاھەنگ ب بىرەوەريا نهمانا وهرزی هافینی هاتنه گیران، دئهفی دهمی دا شهر ل سهرانسهری وهلاتي يونان دهاتنه راوهستاندن، بو هندي دا ياريكه رو گهشتيار و منڤان بشنن ئامادهی ئەقى ئاھەنگى بن وب ساخ وسلامەتى قەگەرننە وەلاتى خۆ، ھەر چەندە ئەو جەژن يا تايبەت بوو ب ياريانقە بەلى دەرفەتەكە بوّ وان كەسانيّن بەرھەمى ئەدەبى يان زانستى ھەين ل ناڤ خەلكى به لاقه بکهن یان وتار بیّر کو دهربرینی ژ هزروبیرین خو بکهن، ههر چار سالان جارهکی ناههنگ ل باژنری نهلیس کو دکه قیته سهر چیایی ئۆلۈمىيوس دھينته گيران و ئيكەمين ئاھەنگا ئۆلۈمىيى ل سالا ٧٧٦ ب.ز بوو، ل دەست پیککی بەرنامی یاریان بتنی رۆژەك بوو، كو (دەھ) دادوەران سەرپەرشتى دكر، ئەقجا بۆ پننچ رۆژان درېژكر و گرنگترين ئەويارينن تندا ئەنجامدان ينكهاتبوون ژ غاردانا درنژ و تيرهاڤنتن ويارسەنگ (قورس) هاڤيتن و بهزين و بن كه فشكاني (خوٚليْكدان) وكولماني و بهریکانا ههسیان، ل داویا یاریین وان ناقین سهرکه فتیان وناقین باژیرین وان دهاتنه راگههاندن و دادوهران سهرکه فتی ب دهست قوتان و بهلگنن زەيتىنان گولباران دكرن ولدەمىي سەركەفتى قەدگەرانە باژىرىن خۆ ب ستران و داوات و خالاتین ماددی پیشوازیا وان دکر.

چار: ژیانا هزری (الحیاه الفکریه) أ-ویژه (الادب):

۱-داستان: گریکییان وهسا په سنا وان دهاته کرن کو خودان هه سته کی بلندی نه ده بیندی نه ده بیندی نه ده بیندی نه داستانین دری بو په له وانین نه غریقی قه هاندینه و کو بین خوداوه ندی (خارق) قه د گه ریته قه، بو قی چه ندی ژی داستانین شیعریین جوان دارشتینه کو داستان و نه فسانا پیگفه گریدده ن، نه لیاده و نودیسه ژوانین گرنگرن، نه لیاده و نودیسه ژبه رهمی شاعیری نافدار هومیرو سینه که ل سه دی نه هی ب. زژیایه، نه لیاده و ینه کی راسته قینه و ناشکرا ده رباری ژیانا نایینی یا نه غریقییان دیار دکه ت همتا کو بوویه په رتوکه کا پیروز ژلایی وان قه هه روه سا و ینه یه که ژژیانا چقاکی و نابوری ل سه دی دوازدی ب. زیی یونانیان نیشا دده ت، نه قه دی به ملکه یه وی چه ندی کو هو میروس د داستانا نه لیادا پیزانینین خول شاعیرین به ری خو وه رگرتینه، د نه لیاده دا ناماژه کریه ب نیکگرتنا باژیرین یونانی و داگیر کرنا که نارین روژهه لات ل ده ربه ندی ده رده نیل قه باژیرین یونانی و داگیر کرنا که نارین روژهه لات ل ده ربه ندی ده ده مدان کو دگوتی (ته رواده) (troy) هه روه سالده می به حسی شه ری دنافیه را په له له وان روژان ژی دکه ت ده مان ده مدا یه سنا چه کی نه وان روژان ژی دکه ت.

داستانا (ئودیسه) ژی بهرههمی هومیروسه، دئه فی داستانی دا ب شیوهیه کی نه ده بی ونازك و دویر ژ کوشتنی و توندو تیژیی به حسی ئودیسیوس دکه ت کوئیکه ژ پهلهوانین شهری تهرواده و بو باژیری نهسینا قه د گهریته قه به حسی نهوان ناسته نگان دکه ت نهوین دریکا قه گهریانا وی دا د ده ریایی دا تووش. بوویی وه کو پهلخینا که شتیا وی و چه وا خوداوه ند زیو س هات و هاریکاریا وی کر و ئه و نه خو شینن هه قرینا وی تووش بوویی د ده می دویریا وی دا. ۲-ئه ده بی شانویی: ئه غریقییان د کاری درامایی دا ناف و ده نگین خو هه بووینه و نقیسینا ده قی شانوی ب پارچه یه ک ک ک اه هانگین ئایینی دهاته دانان، شانو گه ری ژی دو و جور هه بوون:

فَيْكُ: تراژيدي (خەمۆكى - نەخۆشى): دەقى شانوپى ل سەر دەستى ئنك ژ نفسهران دهاته نفسسن نهفعا د ناههنگهكا مهزندا بنشكنش دكر، دەمى ئەكتەر ب رۆلى خۆ رادبون مۆزىك دگەل بكار دھينا و سەمايا پیروز مللهت دکر، نقیسهری درامایی بزاف دکر هزروبیرین گهل و ئارەزويين وى ويندقى و هيڤينن وى ل سەر ئەزمانى ئەكتەران بهينيت وديار بكهت، بناف ودهنگترين نڤيسهرين تراژيدي (ئهيسكليوس ٥٢٥-200 ب.ز) دنڤيسينين شانويين خودا به حسى هزروبيرين ئاييني كرينه، ههروهسا سفولکس (٤٩٦-٤٠٦ ب.ز) کو دهرونن مروّقی قهکوّلی یه وچەندىن خەلات بدەست خۆقە ئىناپنە، رومانا وى يا بناڤ دەنگ ناقىر وێ (ئودیب)ه، ههروهسا (پوربیدز)ێ شاعیر (٤٨٠-٤٠٦ ب.ز) د بوارێ تراژیدیایی دا ناف ودهنگنن خو دهر نخستیه، ئهوی ژی ل بن کاریگهریا فهلسه فا يوناني چهخت (تركيز) ل سهر زانينا دهروني مروّقي كريه. دوو: كوميّدى (ييّكهنين-ترانه ييْكرن): پيْكهاتيه ژ چيرۆكەكا شانوييّ یا رەخنه گرتنی و شیوازه کی ترانه ینکرنی ب خوقه گرتی یه، ئارمانجاوی دهم بورین و خوشی په ونقیسه رین کومیدیایی رهخنه ل کهسایه تی و هزروبیرین رامیاری و فهلسه فی گرتینه، ب ناف ودهنگترین شاعیرین کومندی ئەرستۇ فانىس (٤٤٥-٣٣٨ ب.ز) کو بازدە رۇماننن کومندی نقىسىنە.

٣-مێڗٛۅۅ (ديرۆك):

زهینه فۆن (۲۳۰-۳۵٤ ب.ز) دپهرتووکا خۆدا ئهناباسیس (بهرهف باکوور) ئاماژه ب چاونیا قه کیشانا کرینگرتیین ئه غریقی کریه ژوهلاتی بابل وقه گهریانا وان بق وه لاتی خق، ریکا دولا رویباری دیجله بکارئینایه و ل سالا ۲۰۱ ب.ز دوه لاتی کاردو خیان (کوردستان) ی را ده رباز ببوون، نقیسینین زهینه فون هویربین و واقعیترن ژ میژووا هیرودوتس، لی ژروویی هونه ری قه ئاستی وی ژ یی هیرودوتس نزمتره، چونکی بشیوه یه کی ساده و دریژ نقیسییه دگهل دووباره بوونه کا زور.

٤-فەلسەفە:

زانست و فهلسه فه پیک هه دگریداینه و ههردو ژبهرههمی هزری نه و لده ف گریکان ئیك رامان ددهن، ب رامانه کا دی فهیله سو فین ئه غریقی وه کو زانست دهرباره ی دیارده یین سروشتیین خو قه کولینه،

هزرقانین ئهغریقی ههولدا لینکدانه کا بنهجه بده نه گهردونی و جیهانا مادی، و مروّق چیکریه و گیانداره کی خودان لهش و هزر و کهسایه تیبه، و ئه و یاسایین کو ره فتارا مروّقی رینکدئیخن شروّقه کرینه. فه لسه فا یونانی د سی قوناغادا ده رباز بوویه کو ئه وژی:

أ- قوناغا لى گەريانان (بحث) لدويف سروشتى و بنەكۆكا گەردۆنى، فەيلەسۆ فان ئەف رەگەزىن سرۆشتى فەكولىنە وەكو: (با، ئاڤ، ئاخ، ئاگر) فەيلەسۆ فىن وى دەمى (تالىس وفىساگۆرس) بوون. ب- قوناغا لى گەريانا ل دويڤ مرۆڤى و رەفتار و رەوشت و سياسەتا وى، فەيلەسۆ فىن قى قوناغى سفستائى بوون (گەھشتن بۆراستىيى ب رىكا دان وستاندنى).

ت- قوناغا قه كولينا زانستى يا ريك وپيك و دامه زراندنا قوتابخانا فهلسه فى، ب ناڤ ودەنگترين فهيله سۆفين قى قوناغى ئەفلاتۆن و ئەرستۆ بوون.

سۆكرات (Socrats ب.ز): سۆكرات

خهلکی نهسینایه و هزرو بیرو بو چونین خو نهنقیسینه و بهلکی بریکا نه فلاتونی قوتابیی وی گههشتینه مه، سو کرات ناماژه ب وی کریه کو کاری بنهرهتی یی فهلسه فی قهکولینه دهربارهی مروقی و تشتی پیقه گریدای، دروشمی (خو بنیاسه) بلندکریه باوهریا سو کرات وهسا بوو کو مهبهست ژههبوونا مروقی نهوه بهختهوهریی ب دهستخوقه بهینیت کو دشیت ب ریکا پیگیری کرن ب کارین چاک وه کو دانایی (الحکمة) و میرخاسی وداد پهروهری وراستگویی ودهستیاقژی و ههقالینیا دلسوز.

بدهستقه بینت، سو کرات جهخت لسهر هش وبیران کریه ژ زانین و ههستپیکرنا تشتان، پاریز گهران (المحافظون) سو کرات ب وی چهندی گونه هبار کریه کو میشکی لاوین ئهسینا تیکدایه، وبریارا کوشتنا وی دایه، ههرچهنده ئهو دشیا برهقیت، لی وه و ریز گرتنه و لیاسایا ئهسینا ژههر خواری یه.

ئەفلاتۇن (plato) (۳٤٧-٤٢٧ ب.ز):

ل ئهسینا ژیایه و قوتابیی ژیر دهستی سو کراتی بوویه ل ئهسینا خاندنگههه کا بناقی (ئهکادیمی) دا مهزراندییه، کو تیدا وانه بو قوتابیان گوتینه، بو چوونین سو کراتی نقیساینه و تهوهرین دهرباره ی فهلسه فا گهردونی و ئهندامین لهشی مروقی وپیراتیی نقیسینه، ههولین وی یین فهلسه فی ب دانانا پهرتوکه کی ل دور سیاسه تی ب دوماهی ئینایه و ب (کوّمار) ناقکریه، ب باوه ریا وی باشترین رژیما دهستهه لاتداریی ئهوه کو فهیله سوف دهوله تی بریقه بهن، یان ئهوه کو نهو دییژنی بنه مایین ره گهز تهکنو کراتی.

ئەرستۆ Arstotie ب.ز):

ل با کوری یونانی ژدایك بوویه، ودده می گهنجاتیندا پهیوه ندی ب نه کادیمییا نه فلاتون کریه، و بو ماوی بیست سالان گریدای ماموستایی خو بوویه و پاشی ل سالا ۳٤۲ ب.ز چوویه مه گدونیا، بو هندی دا سه رپه رشتیا پهروه رده کرنا کوری فیلیب پاشای ئه سکه نده ری مه کدونی بکه ت پاشی فه گه ریا قه ئه سینا و قوتابخانه یه ک ب ناقی (لوگیون) دامه زراندییه، ئه رستوی په رتو که ک لدور سروشتی (الفیزیاو) نقیسی یه په رتو که ک ژی

دەربارەى رەوشتى دانايە كو تيدا بەحسى چاكيى كريە وپەرتووكە ژى دانايە كو تيدا رژيمەكا نمونەيى بۆ دەولەتى دانايە وپەرتوكەكا دى ژى ب ناقى جوانى ھەيە وچەندىن گۆتار دەربارەى زانستىن ژيانى نقىسىنە، ژبەر كو ئەرستۆى بنياتەك بۆ چەندىن زانستان دانايە لەورا دبيرنى مامۆستايى ئىكى، ئەقە ژبلى بەرھەمىن وى يىن بەرى كو بنەمايىن زانستى ژيربيرى (ھونەرى ھزركرنا راست) وبنەمايىن شىوازى ھزركرنا زانستى يا دروست دارشتىنە.

پرسیار:

پ١/ كاريگهريا جوگرافيا يوناني لسهر شارستانيهتا وي روّهن ودياريكه.

پ۲/ به حسى سهرهلدانا رژيما ديموكراتى ل ئهسينا بكه. پ٣/ چاوا ياريين ئۆلۆمپى سهرهلدا؟ گرنگيا وى چى يه؟ پ٤/ ئەقى رستى ليكبده (ئهرستۆ ب مامۆستايى ئيكى دهيته دانان).

ژېدەر:

1- بترى أ مدخل الى تأريخ الاغريق وي دبهم و آثارهم، ترجمة ئيل يوسف عزيز (الموصل، ١٩٧٧).

٢- طه باقر، مقدمة في تأريخ الحضارات القديمة، ط٢، (بغداد، ١٩٥٦).

٣- عادل نجم عبود وعبدالمنعم رشاد، اليونان والرومان، دراسة في

التأريخ والحضارات، دار الكتب الطباعة والنشر، (الموصل: ١٩٩٣).

٤- لطفي عبدالوهاب يحيى، اليونان مقدمة التاريخ الحضاري، (بيروت، 19۷۹).

یشکا پینجی (شارستانیهتا روّمانی)

دهستپیک: روزمانیان شارستانیه و شیوازی ژیانا گریکیان (یونان) و ورگرتیه، لهورا قه کولهرین شارستانی ب تایبه تی قه کولهرین ویژه (أدب) ههردو شارستانیه به چهرخی کلاسیکی ب نافکرن، روزمانیان پویته گهله ک ب فهلسه فی نه دایه، به لکی پتر پویته ب یاسا و یاسا دانانی و شیوازی کارگیری و پنکخستنین سه ربازی و پنکین قه گوهاستنی وئاقدانیی دایه.

فیک: یاسایا رقمانی: ئیکه ژ نافدارترین دهستکه فتیین شارستانی وگرنگترین تشته کو پیشکیشی مرقایهتی کری، رومانیان یاسایین (شرائع) یونانیان پیشئیخستینه وگهلهك هافیتنه سهر، همتا کو ل سهردهمی جستنیان (۵۲۷-۵۹۵)ز ئیمبراتوری بیزهنتی گههشتیه ئاسته کی ییگههشتنی.

ل نیقا دووی یی سهدی پینجی ب.ز ژلایی لیژنه کا یاسایی قه شیا کومه له کا یاسایین به ربه لاقین رقومانی بنقیسیتن وئه ش یاسایه ب دوازده تابلقیین ناف وده نگ به رنیاسه، کو یاسایا که قن یا رقومانی دهینته نیاسین، ئه ش یاسایه ل سه ر دوازده تابلقیین برقنزی تومار کریه ول باژیری رقومایی پایته خت نیشان دایه، یاسایا رقومانی یا که قن پیکها تبوو ژیاسایین شارستانی (مدنی) چ پهیوه ندی ب ئایینی قه نینه، ل سه رئه قان ژی را بریارین چقاتا پیران وبریارین دهسته یا یاسادانی وئه و فه رمانی کو پاشایان ده رکرینه یین بووینه یاسا یا ئه قی ولاتی.

أ- ياسايا شارستانى (مهدهنى): كو ل سهر روق مانان ب جهدئينا ئانكو كهسين سيفهتى هاولاتيبوونى ههى ئهو ژى ئاكنجيين ئيتاليا روق ئاقايى ئهورويا ويونانه.

ب-ياسايا گهلان: ئەف ياسايە ل وان ھەريىمان ب جھئينايە كو سەر ب ئىمبراتۆريەتا رومانيان بوون ل ئاسيا وئەفرىقيا، ب بۆرينا رۆژان ياسايا گەلان كاركريە سەر ياسايا شارستانى يا رومانى وريبازا وى.

ج-یاسایا سروشتی: پیکهاتیه ژوی یاسایی کو ب سهر ههمی گیانداران دا (موجودات حیة) دهینته سهپاندن، ئه فی یاسایی پویته ب سروشتیا پهیوهندیان و پیدفیین کومه لایه تی دایه.

دادوهران ئه شی یاسایه ل دادگه هین رو مانی ب جهئینایه وکاری پیدفی کریه بو ری کخستنا داوا کارین شارستانی ب پشت به ستن ب تیتالین یاسایین به ربه لاف، ژوانا چوونا داوا کاری بو دادگه هی وپیشکیشکرنا سکالایان (شکایه ت) د ژی ئه وی داوا لیکری، دادگه هی ژی ب دوی شاملایان (شکایه ت) د ژی ئه وی داوا لیکری، دادگه هی ژی ب دوی به لگی گونه هه کارییدا گه ریایه و پشتی دیار کرنا بنه جهیان گونه هی ل ده ف نه وی داوا لیکری ب گونه هبار دانایه، ئه فجا دادوه ر ب پشت به ستن به ستن باسایی بریارا خو ل سه رده ت.

یاسایا جستنیان: جستنیان ئیمبراتوری بیزهنتی فهرماندا بو پیکئینانا لیژنه کی ژیاسا ناسان، داخاز لیکرن پشتی کوم کرنا زیدههیان ئه ویاسایین نوی کو ژلایی ئیمبراتوران قه دهرچووینه بیخنه سهر یاسایین بهراهیی وقه کولینان دهرباری یاسایا روزمانی بکهن، پشتی وی لیژنه کاری خو تهمام کری، ل سالا ۵۳۳ نهنسکلوپیدیا (موسوعة) بو یاسایا روزمانی دهرچوو، ئه فی پیکولا یاساناسین (الفقهاء) روزمانی ناقی ناقی

ئیمبراتۆری جستنیان نهمر کر وئهو دهستکه فت وخهباتا یاسا ناسان ههمی ئیخسته سهر ناقی ئیمبراتوری، دیروک نقیسان ب کاره کی مهزن ل قهلهم دا، چونکی یاسایا روّمانی ژناف چوونی پاراست.

ئەنسكلۇ پىدىايا ياسايا رۆمانى ژچەند پشكان پۆك دھۆت وھەر پشكەك بۆ چەند بابەتۆن ياسايى دابەش كرينە، ئەو بابەت ژى ب سەر چەند بەندەكان دابەش كريە، ليژنى پەرتوكەك دانا ناقى وى كرە پەرتوكا رۆكخستنى (النضم) كو پۆكھاتيە ژپەرتووكەكا قوتابخانى وبنەمايىن ياسايا رۆمانى تىدا داناينە.

ل سالا ۳۳۳ زایینی جستنیان فهرمانه که دهرئیخست بریار دا بو بجهئینانا وان یاساین نوی، یاسا ل وان ده فهرین کو ل بن، دهستهه لاتا وی بوون ریکا خو گرت و پشتی دهستهه لاتا وی ژی ئیمبراتورین دی ل سهر وی یاسایی ب ریقه چوون، ژبهر وی کو یاسایا جستنیان یا گرنگ بوو بو سهر پرانیا زمانین ب ناف وده نگین جیهانی وهرگیرایه، ژوان ژی زمانی عهره بی، بوویه ژیده ره کو یاسا وده ستوورین ولاتین پیشکه فتیین زمانی عهره بی، بوویه ژیده ره کو یاسا وده ستوورین الاتین بسپوری جیهانی، ئه و قوتابیین خوشتفی کو ل بواری قه کولینا یاسایی بسپوری پهیداکرین، دشین ب شیوه کی ئهشکه را کاریگه ریا یاسایا پومانی ل سهر یاسایا فهره نسی وئینگلیزی و دستوری و ه لاتین ئیگرتیین ئه مریکا ببینیت، ژبه روی یاسایا پومانی بوویه بابه ته کی بنه پهتی ل کولیژین ببینیت، ژبه روی یاسایا پومانی بوویه بابه ته کی بنه پهتی ل کولیژین باسایی یاسایی بودین.

دوو: ئاقهدانی: ئاقاهیین روزمانی ب مکومی و مهزنیی دناقداربوون، ئه و ژی ژبهر ب کارئینانا بهری وکهل پهلین کونکریتی د دروست کرنا وان دا.

رو را سهر ستوینین مهزن دروستکرینه کو ل سهر ستوینین مهزن داناینه وهنده و ژی دراستن ههروه سا شانو و سهر شوو ناقا کرینه، شانویا کالسیوم ل روما بناف ودهنگترین شانو دهیته هژمارتن، کاریگهریا ناقا کرنا رومانی بو پرانیا لایین جیهانا شارستانیه تی هاتیه قه گوهاستن ب تایبه تی دناقا کرنا قهنته ران (قناطر) و پر ل سهر ناقی دروستکرن و ههروه سا د دروستکرنا کو چك و پهرستگههان دا، ب گشتی ب کارئینانا (کقان و ناقدان) د خانیان دا. ژکارتیکرنا رو مانان بویه.

يشكا يينجي

یرسیار:

پ١/ روزمانان چاف ل شارستانيه تا ئهغريقيان كريه؟ ئهگهرئ ڤي چ بوو؟

پ۲/ پەيوەندىا جستنيانى ئىمبراتۆر بىياسايا رۆمانىقە چ بوو؟ پ٣/ ئەقى رستى لىك بدە: رۆمانى ژلايى ئاقاكرنى قە ژئەغرىقيان پىشكە فتى تر بوون.

ژېدەر:

1-بترى أ مدخل الى تأريخ الرومان وادبهم واثارهم، ترجمة يوئيل يوسف عزيز، (الموصل: ١٩٧٧)

٢-طه باقر، مقدمة في تأريخ الحضارات القديمة، ط٢: ١٩٥٦.

٣-عادل نجم عبود وعبدالمنعم رشاد، اليونان والرومان دراسة في تأريخ الحضارة (الموصل: ١٩٩٣)

٤-ميشيل ڤيليه، القانون الروماني، ترجمة هاشم الحافظ، مطبعة الارشاد
 (بغداد: ١٩٦٤)

يشكا شهشي

شارستانيهتا ئيراني

ئیک: عیلامی: عیلامی ل باشوری روزئاقایی ئیرانی خو جه بوون ئه و ههریم (ده قه ر) یا لی خو جه بووین دگوتنی خوزستان یان (ئههواز) پاشی بهره ش باکوری قه کیشان (چوون) بو ده قه را چیایین (به ختیاری) هه تا کو سنووری لورستان.

سوّمهری یان دگوته ولاتی عیلامیان (نم: nim) ب رامانا ئهردی بلند ئان (ده قهرا بانی یان). عیلامیان چهندین ناقهندیّن شارستانی دامهزراندن ل ههمیا گرنگتر باژیری شوشیانا (سوسه) ل باشوور وباژیریّن (ئهنشان و ئاوان) ل باکوری.

عیلامیان مفا ژشارستانی یا سوّمهری یان وهرگرت و روخساریّن وی گوهوّرین ب وی شیوازی کو دگهل وان دا بگونجیت، ههروهسا عیلامیان درویدانیّن ولاتیّ دوو دوّلا رافیدهین دا بهشداری کرییه ژبهر ئهگهریّن هه فسووبوونیّ، پشتی کو وهلاتیّ وان روی ب روی بوونا هیّرشا پاشاییّن تهکهد وپاشاییّن بنهمالا ئورا سیی بووین، ل سالیّین (۲۰۰٤ ب.ز) باژیریّ (ئوّر) داگیرکر وتالان کر وحوکمی پاشاییّن بنهمالا ئورا سیی ژناقبر، پاشی داوی ب حوکمرانی یا (کاشی) یان ئینا ههروهسا ولاتیّ بابل ل سالا (۱۱۹۱ ب.ز) ب تالان کر و ژناف دهستکه فتیّن قان هیروان نهو کیلی (المسله) بوو کو یاساییّن (حمورابی) ل سهر نقیّسا بوون، ل دویقدا ل سالا (۱۹۰۱ز) ل باژیریّ (سوسه) هاتیه دیتن.

عیلامیان نقیسینا بزماری بک ارئینایه وئاماژهینن وان کورت کرینه، داکو دگیمل زمانی خو بو نقیسینی بگونجینن. ئاینی

عیلامیان ل گهل ئاینی ئاکنجیین ولاتی دوو ئاڤا (دوّلاً رافیدهین) گهلهك جودا نهبوون، چهندین خوداوهند دپهرستن ژوانا خوداوهندی (خومبان) کو خوداوهندی عهسمانی بوو، ههروهسا خوداوهندی (خوترا) وخوداوهندی قان (ئهنشو شینال) کو خوداوهندی باژیری (سوسه) بوو، پهیکهری قان خوداوهندان ل پهرستگهها سهره کی یا باژیری وی دانابوو.

وه لاتی عیلامیان روی ب روی هیرشا دهوله تا ناشووری بویه له شکری ناشوری یان (سوسه) پایته ختی عیلامیان داگیرکر و ویران کر وکوچك و ته لار و پهرستگه هین وان تالان کرن بقی ژی دهوله تا عیلامیان دویماهی پیهات.

دوو: دەولەتا ئەخمىنى (٥٥٩-٣٣١ ب.ز):

شاکورشی دووی شیا دهولهتا (ئهخمینی یان) ب دامهزرینیت وئه ف ناقه ژی ژناقی باپیری قی بنه مالی وهرگرتیه کو ناقی وی (ئهخمینوس) بوو. کورش شیا دهست ب سهر ولاتی فارس ومیدیا وههریمین دی ترین ئیرانی دا بگریت، ههروه سا شیا وهلاتی بابل داگیر بکه ت، بقی ژی بنه مایین دهوله تی دانان، پاشی ئهوین پشتی وی هاتین سنووری دهوله تا ئهخمینیان به رفره هد کرو وه لاتی ئه نه نادول و وه لاتی شام ومسری ژی ئیخسته ناق دهوله تا خو ده ربازبوون به ره شام فرورو پا وباژیرین یونانی یان ژی ئیخسته بن دهستهه لاتا خو. ئه قی ژی دهرگههی ململانه یه کا دویر و دریژ قه کر دناق به را فارس ویونانی یان دا، کو د میژوویی دا بشهرین (فارس ویونانی یان) به رنیاسه و کو د داوی یی دا (ئهسکه نده ری مهقدونی) روز هه لات داگیر کر، شهرین ناقبه را (فارس وروزمان) ان مه مهقدونی) روز هه لات داگیر کر، شهرین ناقبه را (فارس وروزمان) ان ده ستپیکر ئه ق شهره ژی کو پرت پرت بوو بو دهمی (۱۰۰۰) سالان

گرنگترین روخسارین شارستانی لسهر دهمی نهخمینی یان

أ-ئایین: فارسان خوداوهنده دپهرست کو هیّزا سروشتی دئیخسته روو، وه کی خوداوهندی (میترا) کو خوداوهندی (روّژی) بوو ههروهسا خوداوهندی (ماهه) کو خوداوهندی ههیقی بوو، ههروهسا خوداوهندی (ئاتار) کو خوداوهندی (ئاگری) بوو خوداوهندی ئهناهیتا (عهشتار) کو خوداوهندی قهلهوی وبهرههم ئینانی بوو. ئاگر پهرستان (زولامیّن ئایینی یئن فارسان) روّله کی دیاری گرنگ د جقاکی دا ههبوو وسهرپهرشتیا بریقهبرنا ئاههنگین ئایینی دکر وجه و پلیّن بلند دناقه خهلکیدا ههبوون. شاهی ئهخمینی (دارا یی ئیکی) ئاینی (زهرهدهشتی) کره ئاینی فهرمی یی دهولهتی. شاهین ئهخمینییان ههولدا قی ئاینی بکهنه ئه گهره ک بو ئیکگرتنا گهلین ئیمبراتوریهتا خو ئان ژی نیزیکی ئیک بکهنه قه همروهسا دبیاقی بیرهوهریین ئاینی دا بیاقی ئازادی یی دا خهلکی ل بهرامبهر خوداوهندین زاهورا مهزدا) یی زهرهدهشتی، چهندین خوداوهندین بهرامبهر خوداوهندین ناشایی ئهخمینی یان چهندین پهرستگهه ئاقا کربوون ل باژیرین (بلخ) و (بازرگاده) و (برسیبولیس).

ب-كارگیری: شاهین ئهخمینی یان شیوازی کارگیری یا (لامهرکهزی) پهیرهو دکر ئیمبراتوریهتا خو دابهشکر بو سهر (بیست) ههریمین جودا جودا، ههر ههریمه ژلایی فهرمانرهوایه کی فارسی ب ناقی (ستراب) بریقه دچوو کو ئهو بهریرس بوو ژکومکرنا باج وچهسپاندنا دهستهه لاتا دهوله تی ل وان ههریمین کو تیدا حوکمران بوو بو هندی پایته ختی خو بهمریمین دی قه گریبده ت.

ئەخمىنى يان يۆستە دامەزراند وگرنگى ب رېكين ھاتن وچوونى دايە د ر نکاندا و نستگه هنن یو ستان دامه زراندن دفنره دا سویارنن هه سیان یو ستنن وان دگوهو ربن داکو بربار و فهرمان ونقسیننن شاهی بگههیننه فهرمانرهواینن ههريما. ناڤهندا (بنکيم) کارگيري يا سهرهکي دپايتهختي دا وکوچکا یاشایی بوو یاشا (کورشع دووی) د دهستینکا حوکمرانی یا خودا باژیری (ئەكبتانه) كر بوو پايتەختى دەولەتا خۆ، ياشى باژىرى (بازرگادە) دامهزراند ل ههر نما فارس کو ل ننزیك (مهشهه دی مرغاب)ه. ههتا نوکه رى ياشماوٽن شينوارٽن بلندٽن پهرستگهه وکو چکٽن وان جهان ماينه یشتی کو دہستھہلات کہ فتبہ دہستی شاہ (دارا ہے ٹنکے) پانتہ ختہ کے دى دامهزراند، ئهو ژى ل باژ نرێ (برسيبوليس) (تهختي جهمشيد) ي دامهزراند، ل نیزیك بازرگاده. دویریدا پهرستگهه وكو چك ئاڤا كربوون بو يايته ختى دەولەتى، شاھىن ئەخمىنى يان بەھرەمەند وھونەرمەندبوون بۆ دروستكرنا كۆچك ورائيخستنا وان ژبۆ بۆراندنا ژيانى خۆشگۆزەرانىيى. **ج-بياقي روْشنبيري:** ئەخمىنى يان دىقىسىنى دا (رىنىقىسا) ئاراميان بكارئينايه وزماني كهڤني فارسان يي نڤيسييه ههروهسا نڤيسين ب زماني ئەكەديان وئاراميان ژي دنڤێسي. يشتى كو دەقى نڤێسى ژلايى شاه (دارایع ئیکیع) قه ل سهر چیایع بیستون ل نیزیك (كرماشان ل رۆژھەلاتى كوردستانى) دانوستاندن ل سەر كرى ئەقە ژى ب دەقين گرنگ دهیته هژمارتن کو ب زمانی فارسی وئهکهدی وعیلامی یان نڤێسيه، ئەڤ دەقىي نڤێسى بوويە رێخوشكەر بو ژێػڤەكرن و شرۆڤەكرنا خەتى بزمارى ژلايى قەكۆلەران د سەدى نوزدى دا.

قه کوّلهران پشتی ل دیث دهقین فارسی دچوون و دخواندن پاشی دناقبهرا پهیقین وان وهیّمایین مسماری بهراوردکرن، پاشی چهندین دهنگ ونیشانیّن نقیسینا بزماری دانان دگهل بهراوردکرنی دگهل دهقیّن دی تردا. قه کولهران چهند بنهمایه ک دانان بو شروّقه کرنا نقیسینا بزماری و دوان هه ولادا دسه رکه فتی بوون.

سخ: شارستانیا هیانیستی: پشتی که فتنا دهولهتا ئه خمینی ل سهر دهستی (ئه سکه نده ری مه قد و نی پشتی وی هیرشا مه زن یا بو سهر روز هه لاتی ئینای شیا ب سهر پاشایی فارسان (دارایی سیّیی) سه رکه فیت ل سالین (۳۳۳-۳۳۱ب.ز) هه روه سا شیا وه لاتی شام ومیسری ری داگیر بکه ت، پاشی چوو ولاتی دولا دوونافان (عیراق) ی ل ویری ری سه رکه فتنا دویماهیی ب سه رشاهی فارسان ل شه ری ئه ربیلا (گوگا میلا) ل نیزیك باژیری (هه ولیز) ب ده ست فه ئینا و پاشی چوو (برسیبولس) پایته خت و داگیر کر.

ويننى ئەسكەندەرى مەكدۆنى ل شەرى ئەربىلا (گوگا مىلا)

ئەسكەندەرى مەكدۆنى ل باژىرى بابل ل سالا (٣٢٣ب.ز) مر. وئيمبراتۆربەتا وى دناڤيەرا سەركردنن لەشكرى دا دابەشكر وياشى (عبراق و سوربا و ئبران و كوردستان) بوونه يشكا (سلوقس) كو دهولهتا (سلوّ قي) ل سالين (٣١١-١٢٦ ب.ز) دامهزراند بوو، ههرچهنده مسر بوّ یشکا (بهتلیمؤس) کو دهولهتا (بهتالسهی) د و نرندا دامهزراند بوو، بهلی (ئەنتىخۇنۇس) بۇ سەركردىن دەقەرىن مەكدۇنيا وئاسيا بچووك ويونان. سلۆقيان يويتەدا بازرگانيي ورێكخستنا كاروبارێن دارايي وهەروەسا يويته دا ب سكه ليدانا يارهي وكارئ ياره گوهو ريني. ههولدان ريكا بازرگانی یا ئارمیشی دناقبهرا چینی ودهریا ناقهراست بیاریزن ئهقه ژی ب دانانا (بنگههی سهربازی) ودروستکرنا کهلهین سهربازی ب دريريا ئهوي ريكا هشكاتيي يا دوير ودرير. دەسەلاتا سلوقيان ل ئيران وكوردستاني گەلەك يا بع هيز بوو، فەرسيان (الفرثيون) شيان دەولەتا خوّ ل هدر نما بارثیا (خراسان) ل روزهدلاتا ئیرانی دایمدزر ننن. ل سالًا (۲٤٧ ب.ز) كەفتنە ھەڤركيەكا سەربازى دگەل سلۆقيان ودەسەلاتا سلوّقیا کیم بوو وهاتنه قه کیشان بو وهلاتی بابل بو باژیری سلوّقسی پایتهختی وان کو دکه قیته کهناری روزئا قایع رویباری دیجله ل باشوری باڑیری (بهغدا) یی نهو کو پاشمایی وی ب (گری عومهر) دهاته نياسين. ول سوريا بنگههي وان باژيري (ئهنتاكيه) بوو.

شارستانیا یونانی (هیلینی) دگهل شارستانیا روز ژههلات تیکهل بوو ول سهردهمی سلوقیان وسهردهمی فهرثیا کو پشتی وان هاتن شارستانیه کا نوی دروست بوو، کو قه کولهران ب ناقی (شارستانیه تا هیلنستی) ناف کریه.

گهلیّن روّژههلاتی روّخساریّن شارستانیا (هیلینیان) وهرگرت د بواریّن ئهده ب و هونهر و فهلسه فیّدا ههروه سا زمانی یونانی بهلاڤبوو ب تایبه ت ل وان باژیران کو سلوّقیان ل (ئیران و عیراق و سوریا و کوردستانیی) دامهزراندبوون. ههروه سا تیّکه ل بوونا ئاکنجیان ژلایی جڤاکی و ژنخوازییقه، شارستانیا یونانی گهله ک یا کاریگهر بوو ب روخسارین شارستانیا روّژههلاتی ب تایبه تی د بواری هونهریدا.

چار: دەولەتا فەرسى(٢٤٧ ب.ز - ٢٢٦ ز)(بارثى):

ناقیٰ قیٰ دولهتیٰ ژ ههریّما بارثیا (خراسان) ل روّژ ههلاتا ئیرانی وورگرتیه ب دولهتا (ئهشکانی) ژی یا بهرنیاس بوو، چونکی سهرکردی فارسی (ئارشاك) ئه ش دولهته دامه زراند بوو، پاشی ب دولهتا فارسی (ئهشکانی) هاتیه ناقکرن، ب ناقیٰ خیّلیّن (ئهسکیشی) کو ل ههریّما خوراسان خوجهبوون و هیّزه کا ئیّکگرتی یا سهربازی پیّك ئینابوو، ئه شه ژی دهاریکار بوون بو دامه زراندنا دولهتی و رزگار بوون ژ دهسهلاتا سلوّقیان. ههروهسا دگوّته دولهتا (فهرشی - بارشی) دولهتا شاهیّن خیّلان (ملوك الطوائف)، چونکی پشتی بهرفرهههبوونی ژ ئیّگرتنا چهند وهلات فیدرالی پی دابوو لهورا چهندین ولاتین بچووك دروست بوون کو سهر فیدرالی پی دابوو لهورا چهندین ولاتیّن بچووك دروست بوون کو سهر بشاهی (فهرثیا) بوون. ژوانا دولهتا ئهدیابین (حدیاب) دناقبهرا ههردو زیّ یان زیّیی مهزن وزیّیی بچووك کو پایته ختی وان باژیری همردو زیّ یان زیّیی مهزن وزیّیی بچووك کو پایته ختی وان باژیری (ئهربل) بوو وژوانا ژی دولهتا (حضر) (حهزرهمی) یا ئارامی و دولهتا کهرخینیا (میسان) ل گوما حویّره.

شاهین (بارثا) گهله پویته ب ئافهنه دانکرنی وبیناسازیی دابوو، باژیرین خوین که فن سهروژنوی ئافاکرن وپایته خته کی نوی دامه زراند ل باشووری باژیری به غدا ل سهر رویباری دیجله ب نافی ته یسه فون (المدائن) کو نهو دبیژنی (سهلمان پاك)، ههروه سسا پویته ب بازرگانیی دایه، ریکین فه گوهاستنیدا بو فه گوهاستنیدا بو فه گوهاستنیدا بو بهینفه دانا بازرگانان ئافاکرن وبیرین ئافی هه لکولان ل ده فه رین بیابانی هه تا ده فه رین سنووری وه لیهات بو ئه گهری پهیدابوونا ده رامه ته کی زور بو ده وله تین نه وراه تین نابووری هاندان، ژوانا چاندن بو چه ندین به روبوومین چاندنی یین نوی ئینانه وه لاتی وه ک (له فه نین فرص شه کری و ب خودانکرنا کرمی ئارمیش)ی بو به رهه م ئینانا ئارمیشی سروشتی.

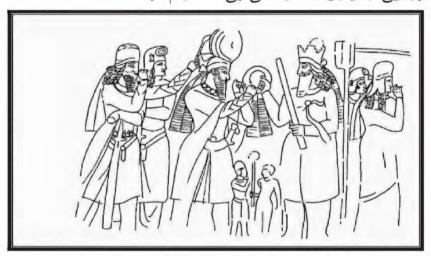
لهشکرو سهرکردایه تیا لهشکری جهی پویته دانی بوو ول ریزا پیشیی بوو ژلایی شاهین (بارثا) قه، چونکی دهوله ت د حاله تی شهریدا بوو دگهل سلوقیان ورومانان. ههر ل سه دی ئیکی ب.ز ده سپیکا بهر په په وه کی نوی دشه رین خویناوی دا دگهل روّمانان ده ست پی کر بوو ده ست ب سهرداگرتنا ریّکین بازرگانی ل کوردستانی ب تایبه تی باژیرین (نه سیّبین و حهران و شه نگال) ب شیوه کی گشتی فورات ل سنووری دناقبه را ههردوو ولاتان دا بوو. روّمانان بو مهرهما رویبرویبوونی دگهل بارثا چهند ده وله ته که دامه زراندن دا ببنه به ربه ست دگه ل بارثا وه کی ل باکوری کوردستانی هنده کین دی تر کو ب (کردوئین) ناف کربوون وبنگه هی وی باژیری ئامه د (دیار به کرا نهو) بوو، بقی چهندی ژی کوردستان دناقبه را فارسان و رومادا یا دابه شکری بوو.

ئانكو ل سهدى ئىكى ب.ز ههروهسا ههرىمىن مىدىا و ههرىما ئهدىابىن سهر ب فهرىمان بوو، بهلى دە دە دە دەردوئىن) سەر ب رومانان قە بوو. كوردستان ببوو (مەيدانا) شەرى د ناق بەرا وان دوو دەولەتان دا ژبەر قى چەندى ژى خەلكى وان تووشى مال ويرانى و كارەساتىن وى شەرى ئىمچە بەردوام ببوون. تايبەت كوردىن دە قەرا جزيرى ئە قە بوو جارەكى رۆم گەھشتنە باژىرى (ھەولىر) و داگىركر. لەورا سەردەى حوكمرانى يا (بارثا) ب سەردەمەكى تارى د دىرۆكا گەلى كورد دا دھىتە ھرمارتن، ئاخا وان د وى دەمى دا بەش كربو وخەلكى وان ژى تووشى مال ويرانى و شەرو ويرانكارى و مشەختبوونا خەلكى و بەلاقبوونا نەخۇشيان وبرسى بېرون.

يينج: دموله تا ساسانی (۲۲٦ -۵۱۱ ز):

شاه ئهرده شیری کوری بابك کوری ساسان ئه دوله دامه دراند، لهورا دهوله ساسانی ب ناقی باپیری خو کو ل خزمه تا پهرستگه ها سهره کی یا زهره ده شتی ل باژیری ئهسته خر ل ههریما فارس کار دکر ناقکر، ئه ده شیری بی هیزی یا دهوله تا (بارثا) و ئه و سیاسه تا نهرما ناقکر، ئه ده شیری بی هیزی یا دهوله تا (بارثا) و ئه و سیاسه تا نهرما کو ل سهر بنه مایی پیدانا حوکمی فیدرالی بو ههریمان پهیره و کری ب دهرفه ت دزانی و ده سته هلاتا خو به رفره هد کرو ده ستی خو دانا سهر ههریما فارس ئه قه ژی بوویه ئه گهری توره بوونا شاهی (بارثان) ئه ردوانی پینجی و نامه یه کورده شیری هنارت تیدها تبوو: ((تو ژ توخیبی خو ده میرکه فتی و ته یی خو ژبیر کری، ئه ی کوردی دناف ره شمالین کوردان دا مه زن بووی، کی موله ت دایه ته کو تو تاجی پاشایه تیی بکه یه سه ری خو ده ستی خو دانیه سه روه لاتی پاشای خهلکی ژی بیخیه بن ده سه لاتا خو؟)).

د قی ده قی دا دهردکه قیت کو نهرده شیر کورد بوو، یان د ناف هوزین کوردان دا ژیایه، چونکی کورد د وی سهرده می دا ل ههریمین فارس و نههوازدا (خوزستان) د به لاقبوون. ههروه سا ل سهرده می ئیسلامی ژی ههر لقان جهاندا ههبوون. ههروه سا نهوی ژی دگه هینیت کو کوردان رۆله کی سیاسی د ئیرانی دا ههبوو هه تا کو شیاین دهوله تی دابمه زرینن، شارستانی ل سهرده می ساسانی یان گه هشته قوناغا گهشه کرن و گههشتنی، ب تایبه ت نهوا پهیوندی ب سیسته می دهسته هلاتی و بریقه برنا دهوله تی قه هه کی دوکمرانی یا ساسانی یان رولی فارسان ژروویی رامیاری و شارستانی یی قه موکم کر.

ويننى ريورهسمى باشايى ساسانى ئەردە شيرى بابەكان دەمى بوويه باشا

⁽١) الطبري، تاريخ الامم و الشعوب. تحقيق محمد ابو الفضل ابراهيم، طه ٤. (بيروت ١٩٦٧)، ج٢، ص ٣٩.

گرنگین روخسارین شارستانی ل سهردهمی ساسانی یان: أ- یهیرهوی فهرمانرهوایی (نقام الحکم — سیستهمی حوکمرانیی):

پهیرهوی فهرمان رهواینی یی پاشایه تیی میرات گری بوو، پیدقی بوو پاشا ژبنه مالا ساسانی بیت، ده ستهه لاته کا بی سنور هه بوو هه روه سافه که وی ده معنون نه قه ژی دارده ست و پیوه ندین پاشایی وری کخستن و نه یوانا مه زناوی بوول مه دائن خرقه ببوون. شاهین ساسانی یان هه ولا دامه زراندنا ده وله تا مه لبه ندی (مرکزیة) داو گریدانا هه ریما ب پایته ختی قه ب شیوه یه کی راسته و خو، له ورا شیان نیمچه ده وله تین سهرده می پارثا ژناف ببه ن و پشته قانیا عهره بین ده قه را حیره) ل عیراقی کرن، هه روه سا پاشایین مه نازیره بوونه لایه نگرین وان پیخه مه تریرقانی کرنی ل سنووری روز ئاقایی وان.

شاهی ژماره کا زور ژدارده ست و کاربده ستان ل خو کومکربوون ژ وانا سهرو کی دیوانا پاشایه تی یی و پهرده دار (الحاجب) زیره قانین پاشایه تی یی کومه راسیمین پیشوازیکرنی ل شاند و فه رمانبه رین دهوله تی ریك دئیخستن، پاشا ل جه ژنا نه وروزی دگه ل خه لکی ئاسایی دا دروینشت و د وی قیسته قالی دا ریك بو هه میان د دا کو بهینه لایی پاشای. سهرو کی و زیران رو له کی سهره کی و گرنگ ددیت بو بریقه برنا دهوله تی و سهر پهرشتیا دیونان دکر، له ورا ب فارسی ب (برزك فه رمادار) ناف دکر، هه روه سا چاقدیریا بریقه برنا هه ریمان د کر وسه رپه رشتی یا دانوستاندین دبلو ماسین وان د کر د گه ل وه لاتین بیانی، ژبه رگرنگیا رو لی وه زیری ب ده ستی راستی یی یاشای دها ته دانان.

ب- ته خین جقاکی: ئهرده شیری کوری بابك دامهزرینهری دهولهتا ساسانی سیسته می ته خان (چینایه تی) ل ئیرانی چه سپاند و ژلایی زهلامین ئاینی زهره ده شتی قه دان پی هاته دان، له ورا ده رچوون ژقی سیسته می کاره کی ب زحمت بوو، چقاکی ئیرانی ل سهرده می ساسانی یان ژ چه ند ته خان کو ل خواری ناقین وان دیار کرینه ین کهاتینه:

1- زهلامین ئایینی ول سهری ههمیان ژی موبهزان (پاپایی ئاینی زورهدهشتی).

۲- ئەساوره (الاساوره) (زەلامين شەرى) ل سەرى ھەميان ژى
 (سپاھبز)(سەركردى بلندى لەشكرى) و سەركردين لەشكرى ب
 (سەرۆك - زعيم) ناڤ دكرن.

۳- نقیسهر، مهزنی نقیسهران ب (دبیربز) ناف کریه.

٤- پتريا خەلكى كو ژقانا پنك دھنن:-

- يين ئازاد: ئەقە ژى جۆتيار و (خودان شول و خانەدان (النبلاو)) و بازرگانىن بىچووك قە دگرىت.

- بەند (بەنى)

ته خا ئیکی و دوویی ماف و دهستکه فتین وان گهله گ زوربوون ژ وانا باج نه دان، ته خا گشتی گرانیا باجا دکه ته سه رملین وان. دگهل ئه قی ژی روّلی رامیاری یی وان پشت گوه ئیخست بوو، بریارین رامیاریین گرنگ ژ لایی پاشای وئه ندامین ته خا ئورستکراتی ژ زه لامین ئاینی و سه رکردین له شکری و مه زنه خانه دانا ده رد چوون.

چ- نایین: ساسانی یان ههولدا دا کهلهپوری ئهخمینیان ساخ بکه نهفه، لهورا ئایینی زورهدهشتیان کره ئایینی فهرمی یی دهولهتی و شاهد (ئهردهشیر) و شاپوری کوری وی دهقین ئاقیستای کومکرن و سهرو ژنوی نقیسینه قه شروقهکرن و ناق لینا (زهند ئاقیستا) قهکولینا زهند ئاقیستا ناق کر ب (بازند)، وه ب ئهگهری سیستهمی چینایهتی ل ئیرانی و روّلی زهلامین ئاینی و ئهندامین تهخا ئورستکراتی، بزاقهکا ئیرانی و روّلی زهلامین ئاینی و ئهندامین تهخا ئورستکراتی، بزاقهکا ئاینی - کومهلایهتی بو دانانا سنوره کی بو دهستههلاتا ئهندامین تهخا ئورستکراتی روویدا، ژ وانا بزاقا (مانهوی) کو هاندانا لیبورین و سوّ فیگهریی ددا و بهحس و ل گرنگی دان ب مافین تهخا گشتی دکر. مانهوی ب هزر و بیرین ئاینی مهسیحی و بو ژی د کاریگهربوون. بهلاقهبوونا ئایینی مهسیحی دهست پی کربوو ل ئیرانی ل سهدی چاری بهلاقهبوونا ئایینی مهسیحی دهست پی کربوو ل ئیرانی ل سهدی چاری قه ب ئهگهری شهری وان دگهل رومی دا، چونکی مهسیحی ب پشتهقانی کرنا روّمین بیزهنتی گونههبار دکرن، چونکی ئاینی فهرمی پیم بیزهنتیان مهسیحی بوو.

ژبهر زیدبوونا دهستههلاتا زهلامین ئاینی زهرهدهشتی بزاقه کا دی یا ئاینی -کومهلایه تی پهیدابوو بناقی (مهزده کی) کو بو (مهزده ک) کا دزقریته قه وی ب خو سهرکردایه تی یا وی دکر. شاه (قوبادی ئیکی) پشته قانی لقی بزاقی دکر بو لاوازکرنا دهستههلاتا سهرکردین له شکری و ته خا ئورستکراتی، مهزده کیان داخازا ب جهئینانا (سوسیالیستیی - هه قبشك) (الاشتراکیة) دکر و لیگ قه کرنا سامانی ب داد پهروهری ل ناف بهرا خه لکی، ههروه سا دخازا سو فی گهریی و خو ژبیرکرنی دکر.

دویر که فتن ژ شههوه تان وزیان نه گههاندنا تشتین زیندی و سروشتی. دگهل ئه قی چهندی زهره ده شتی شیان ب سهر ههردو بزافین (مانه وی مهزده کی) دا ب سهرکه قیت و بهرهنگاریا مهسیحیه تی بکهن به لی دئه قی کاری دا ب بیهیزی و بی شیان ده رکه فتن. ههروه سا ململانییا دناف چقاکی دا رهنگ قهدانه کا خراب ئیخسته سهر ده وله تی، نافه ندا پاشایه تین بی هیز بوو و بهره فه ههرفینی قه چو.

مهدائين:

پایته ختی ده وله تی ب (مدائین) بناف کریه (سه لمان پاك)ا نهو، چونکی ل چهندین باژیرین ب ته نشت ئیک قه پیك ها تبوو. هه ر باژیره ك پیکها تبوو ژ چقاکه کی خو جهبوونی یی به رفره ه کو کوچکا پاشایی و هاریکار و نیزیك و دیوانین ده وله تی تیدا بوون. شاهین ساسانی چهند کو چکین نوی ئاقاکرن د وی ده قه ری دا. لیوانکا کیسرا (ایوان کیسرا) دیار ترین روخسارین ناقه دانکرنینه ل باژیری مه دائن کو لیوانکه کا مه زنه ژلایی کیسرا ئه نو شیر وان قه ناقاکریه. لیوانکا کیسرای ناقاهیه کی مه زن ب گیچ و لبنان ئاقاکریه. شیوه کی لاکیشه یی هه یه تاقه کی مه زن د دور قریت و کقانه کی مه زن کو ژ لبنان ها تیه دروست کرنا تیدا یه، بلنداهیا لیوانکی (۲۹م) دبیت، فره هی (۲۲م) و دریژی (۳۶م) له هدو و ره خین لیوانکی دوو دیوارین بلند هه نه کو روویی پیشقه یی کوچکا پاشایه تیی لیوانکی دوو دیوارین بلند هه نه کو روویی پیشقه یی کوچکا پاشایه تیی بوو، کو ب چه ندین که این بیناسازی خه ملاند بوون، پاشا دئه وی لیوانکی دو و پیشوازی ل نوینه رین وه لاتین دیتر د کر، دیوارین لیوانکی ب قوماش و پیشوازی ل نوینه رین وه لاتین دیتر د کر، دیوارین لیوانکی ب قوماش و پیشوازی ل نوینه رین وه لاتین دیتر د کر، دیوارین لیوانکی ب قوماش و

ه- چاکسازینن کیسرا ئهن و شیروانی (۵۳۱-۵۷۹ ز):

شاهی ساسانیان کیسرا یی ئیکی (خسرق) بزاقا چارهسهرکرنا وان گرفتان کریین روی ب روی خهلکی د بوون، کو ل ئهنجامی نهرازیبونین چقاکی و ئایینی سهرهلدا بوون ژوانا بزاقا (مهزده کی). ژبهر هندی ژی مافی ههمی ته خ و چینین گهلی ئیرانی لدویت سیستهمی چینایه تی ل بهرچات و هرگرتبوو، پشتی ژ ناق برنا (مهزده ک) و دویکه فتیین وی و زقراندنا مافین خهلکی ژوانا گرنگی دان ب ئافره تی و داخاز دکر کو چاقدرییا وی بهیته کرن و ب زوری نه دهنه شوی، پاشی چاکسازی ل بیاقی ئهرد و زهقیان دا کر، وه کی ئاقدان لبهر رویباران و دروستکرنا پران و کیمکرنا باجی و پشتهقانیا زانست و فهلسه فی کر، لیبورینا ئاینی نیشاندا، لژنهیه کا دهست پاکیی دانا ژ پیخهمه تی کر، لیبورینا ئاینی نیشاندا، لژنهیه کا دهست پاکیی دانا ژ پیخهمه تی ته خین جقاکی ژ ته خین هه ژار و کیم دهرامه ت و ئهوین کو زهقیین وان ته خین جاوی دورده مهرگرتنا شیانین تووشی دهرده سهریین سروشتی دبوون لیدبوورین، ئه کی کاره بوونه ئه گهری تهناهیی و ژباره کا خوش بو خهلکی و ژبهر هندی ب پاشایی دادیه روه دهاته بناف کرن .

بهلی کارتیّکرنا چاکسازییّن وی دهمه کی کیّم قه کیّشا، ژبهر بهردهوامیا شهری دگهل روّمان دا، ئاریشیّن دهوله تا ساسانیان که تبوونه سهریّک، پشتی مرنا کیسرای دگهل ئه قی چهندی ژی دشهریّن خوّدا دگهل روّمیان دا دسهرکه فتی بوون، بهلی (کیسرا) نه شیا روّمان ل سنوری وه لاتی ئه نادوّلی به دهرئیخینیت، ل درئه نجامی ئه قان شهران ههردوو وه لاتین ساسانی و روّمانی لاواز کرن و شیانیّن به ره قانیکرنیی ژ خو گهله ک یی کیّم بوو، له ورا نه شیان

خوراگرن بهرامبهر موسلمانین عهرهب دهمی ژ نیمچه گزیرتی عهرهبی هاتین بو شامی و عیراقی ل پیخهمه بهلافکرنا ئیسلامی و سهروهریا عهرهبان.

یرسیار:

پ ۱ گرنگی یا دیرو کا دهوله تا ئه خمینی روون بکه؟ پ ۲ همقبه رکزنه کی دناقبه را کارگیریا دهوله تی (ریقه به رنا دهوله تی ال سهرده می پارپا (فهره ثیا) و سهرده می ساسانی یان بکه؟ پ ۲ پهیوه ندی یا دناقبه را عهره ب و فارسان ل سهرده می ساسانی یان روون بکه؟

پک کا ئەنجامین شەرین دوم درین دناقبەرا فارس و رومان دا چ بوون؟ په کا ئەنجامین شەرین دوم درین دناقبەرا فارس و رومان دا چ بوون؟ په کا دەرباره ی چاکسازیین شاهد کیسرا ئەنوشیروان باخقه؟ په کا ئەقی دەستەواژی شروقهبکه: ((بزاقین ئایینی بوونه ئه گهری ژیکقهبوونا چقاکی ئیرانی)).

ژێدەر:

١- احمد امين سليم، في تاريخ الشرق الادنى القديمة، دار النهضه،
 (بيروت: ١٩٩٠).

٢- آرثر كريتسستسن، ايران في عهد الساسانيين، ترجمة يحيى الخشاب،
 (القاهرة: ١٩٥٧).

٣- حسن بيرنيا، تاريخ ايران القديم من البداية حتى نهايه العهد الساسني، ترجمه محمد نور الدين وعبد االمنعم السباعي، (القاهره: ١٩٧٩).

٤- سامى سعيد الاحد و رضا جواد الهاشمي، تاريخ الشرق الادنى القديم
 - ايران، (بغداد: ١٩٨٥).

٥- سامي سعيد الاحد و جمال رشيد احمد، تاريخ الشرق القديم، (بغداد: ١٩٨٨).

٦- طه باقر، مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة، ط٢، (بغداد:١٩٥٦)،

بهشى حهفتى

تەوەرى ئىكى: شارستانى يا ئىسلامى

بهندى ئيكى: خيلافهتا ئيسلامي

بهندي دووي: ديوان

بهندی سی: بزاقا زانستی و هزر ئیسلامی

ئيْک: ئەگەرين سەرھلدان و گەشەكرنا (پيشڤەبرنا) بزاڤين زانستى

و هزری

دوو: مەلبەندین بزاقا زانستی و هزری

سيّ: مزگهفت و قوتابخانه

تهوهری ئیکی: شارستانیا ئیسلامی بهندی ئیکی: خیلافه تا ئیسلامی أ- جهمکی (تیگهه)خیلافه تی

مهبهست ژ ئەقى تۆگەھى خىلافەتى د دىرۆكا ئىسلامى دا، ئەو قەوارى سياسى يە كو جهگرىن پىغەمبەرى (س.خ) فەرمانرەوايى دكەن و رىقەدبەن و دستور و شەرىعەتى ئىسلامى يەيرەو دكەن.

ژلایی زمانی قه خیلافه ت ژ فرمانا (خلف - یخلف) یا زمانی عهرهبی وهرگرتی یه کو رامانا جهگرتنی دده ت و دقورئانا پیروزدا چهند جاران ب ئهقی رامانی دوباره دبیت. وه ازاراف ژی ئانکو سهرکردایه تیا خهلکی بسلمانه دکاروبارین ئایینی و دونیایی دا ژلایی خهلیفه ی قه و بهردهوامی دانه ب دهستهه لاتی وریبازا پیخه مبهری (س.خ) و بجهئینانا بهرنامی ئیسلامی.

هزرقان و زانایین بسسلمانان وه کی (ماوهردی و ئهبو ئهعلا) ب دریزی و بهرفرههی ل سهر بناغه و ناقهرو کا سیسته می خیلافه تی قه کولی یه و گرنگی و پیدقیا ههبوونا وی دیار کریه و ماف و ئهرکین خهلیفه ی بهرچاف کرینه، ههروه سا داکوکی لسهر وی کریه کو ئه و که سی بو پوستی خیلافه تی دهینه هه لبژارتن دقیت مروقه کی خودی نیاس وراست گو و داد پهروهر و هشیار و ساخله م بیت و بته مامی د ئایین و شهریعه تی ئیسلامی دا شارازا بیت، بهلی لده می حیزب و گروپین ئاینی و رهوت (ته قگه ر) و قوتابخانین هزری و فه لسه فی د دیروکا ئیسلامی دا سهرهلداو ئه قه خودانین به رنامه و تیگه هین سیاسی و هزریین خو بوون، بو چوونین جودا و دویر ژ ئیکتر ههبوون ده رباری زاراقی خیلافه تی

و دەست نیشانکرنا ناسنامه و سەخلەتین ئەوان كەسان كو ماف ھەبن بكەنە خەلىفى بسلمانان.

ب- كورتەيەك ژديرۆكا خيلافەتى:

خيلافه تا ئيسلامي د چهند قوناغين ديرو کي يين جودا دا دهرباز بوويه وهکو ب ئه قي شيوهي:-

١-خيلافهت لسهر دمميّ راشديندا (١١-٤١ مشهختي/٦٣٠-٦٦١ زاييني)

پینغهمبهری (س.خ) ئیکسهر کهسه که دیار نه کر جهی وی بگریت و دقیا ئه قی پرسی بو هه قال و هو گرین خو بهیلیت، ل ده می سالا ۱۱ ی مشه ختی ۱۳۲/ زایینی چویه بهر دلو قانیا خودی.

ئەبو بەكر صديق:

پشتی پیغهمبه (س.خ) چویه به ردلو قانیا خودی پرانیا بسلمانان لسه رهندی ریکه فتن کو ئهبو به کری سدیق ببته خهلیفه، چونکی هه قاله کی دلسو ز و جهی باوه ریا پیغهمبه ری بوو ول ریزا پیشیی یا ئه وان که سانبوو کو باوه ری ب پیغهمبه رایه تیا محهمه د (س.خ) ئینای، و ژ لایی کو باوه ری ب پیغهمبه رایه تیا محهمه د (س.خ) ئینای، و ژ لایی پیغهمبه ری قه ناسناقی (صدیق – راستگو) یی دابوویی، ئه قه بو ئه گهری هندی کو ل که پرا (به نی ساعیده) به پیته هه لبر ارتن و به یعه تا وی کر، پاشی ل مزگه فتی ژلایی بسلمانان قه باوه ری دایی و ناف کر ب خهلیفی پیغهمبه ری خودی. ژوی روژی وه ره تا داگیر کرنا به غدا و ژناقبرنا خیلافه تا عه باسی لسه رده ستی هو لاکو و له شکری مه غولی سالا ۲۰۱ مشه ختی ۱۲۵۸ زایینی سیسته می خیلافه تی به رده وام بوو. خیلافه تا نه بو به کر دو و سال و چه ند هه یقه کان قه کیشا، دئه قی ده می کور تدا خه لیفی ئیکی به رده وامی و پیگریا خو ب بنامایین ئیسلامی سه لماند،

پشتهری و پاشقه گهریانا ههلگهراوان (اهل الرده) ل نیمچا گزیرتا عهرهبی ژ ناقبرن و سهروهریا ئیسلامی د ده قهریدا چهسپانده قه، ژلایه کی دیتر قه دریژیدا پروسا قه کرنی (الفتح).

ئهبوبه کر ژچاره نقیسی دهوله تا ئیسلامی دترسیا وپیشبینیا سهرهلدانا دوبه ره کی وهه قرکیی دناقبه را داخاز که رین خیلافه تی دا دکر، ژبو بهرسینگگرتنا قان مهترسیان د داویا روزین ژبیی خودا پشتی لیپرسین و دانوستاندن و راوه رگرتنی عومه ری کوری خه تابی بو خیلافی دهستنیشانکر، ئه قه ژی نیشانا زیره کی وهویربینیا ئهبوبه کری بوو وبراستی عومه ریی ژهه ژی بوو ئه قی ئه رکی ل ستویی خو بگریت.

عومهري كوري خهتابي:

خهلیفه عومهر خودان سهربوّر وژیهاتی و چاف قه کری بوو، بناغی ده وله تا ئیسلامی دارشت و کاروباریّن دارایی و کارگیری ری کخستن و ناکوکی یین ناقخویی ب چه و ریشال قه نه هیلان و دریژی بجهنگی (فتح) و بهرفره هخازیی دا و وی ب خو سهرپهرشتیا بهرو کیّن شهری د کر و ناراستی هیرشان دهستنیشان د کر و ههریمین عیراق و خوزستان و کوردستان (شاره زور و جهزیره) و نازه ربایجان و شام هاتنه قه کرن و نیخستنه دبن چهنگی خیلافه تا ئیسلامی قه، بوسلمانان ژبلی ناسناقی خه لیفه ی ب پیهری باوه رداران (أمیر المؤمنین) ناقکریه کو پتر ناقه رو که کا سیاسی و له شکری هه لدگرت.

خەلىفە عومەر ل داويا سالا ٢٣ مشەختى /٦٤٤ ز ب دەستى (أبو لؤلؤ) فىرۆز ب د روارى ھاتە بريندار كرن، بەرى كۆ گيانى خۆ ر دەست بدەت قيابا ئىك ر مەزنە زەلامىن دەولەتى ھەلبرىرىت جەيى وى بگرىت، نەدقيا ئىكى ھەلبرىرىت كو ببيتە ئەگەرى سەرھلدانا ھەقركى ونەتەبايى وئەت ئەركە دا شەش رويە سپى وماقويلان ر ھەقالىن پىغەمبەرى (س.خ) كو پىكھاتبوون رغەبدولرەحمانى كورى عەوفى، عەلى كورى ئەبوتالبى، زويىرى......

کوری عهوامی، عوسمانی کوری عهفانی، ته لحه یی کوری عوبه یدولا، سه عهدی کوری نه بی وه وه اسی، نه قه ده سته کا لی پرسینی وراوه رگرتنی (اهل الشوری) بوون وهاتنه ناگه هدار کرن کو ریّکبکه قن و دنا قبه دا خودا ئیکی هه لبژیرن و عهبدولایی کوری خو ژمافی هه لبژاردنی بی به هرکر، چونکی نه د قیا که لتوری پشتا و پشت (میراتگری) ل پیگه ها خیلافه تی بهیته بجئینان، د نه نجام دا ده سته یا شیره تکاریی ل سه ده لبژاردنا عوسمانی کوری عهفانی ریّککه فتن.

هەرچەندە (عەلى كورى ئەبى تالب) ى خۆ ژهەژى تر ددىت لى ژنهچاری عوسمان ههلبژارد خهلیفه عوسمان ههرچهنده بهردهوامی ددبروسا فهتحکرنی دا، و وی بریار دا قورئانا پیروز دئیک بهرگ دا خرڤهکهت و دووي برياري دا سهركه فت، بهلي فتنهيا مهزن ل سهردهمي وي رويدا، تارياتيا وي فتني سهردهم وياشهرور خيلافهتي وتومهتا ئيسلامي قه گرت، وژ ئه گهرين فتني ئهو خوشيا ژيارا جڤاك ڤه گرتي، وسروشتي گوهۆرينا كۆمەلايەتى دسەردەمى وى دا، دەركەفتن ودويركەفتنا مەزنە هەقالىن يىغەمبەرى (س.خ) ژمەدىنى، وتوندرەويا خىلافى يا بەرى ئيسلامي دەركەفتنە قە، وپيلانين كەربدا گرتيا ورۆلى عەبدوللايى كورى سهبهئع جوهي زيدهباري دلنهرميا عوسمانع كوري عهفاني، وهيشتا ژبلی ڤانا، بوونه ئهگهرێ ړێدهرکه فتنا والیێن ههرێمان تا کار گههشتیه وي چەندى ل سالا ٣٥ مشەختى/ ٦٥٥ز ھندەك ژ خەلكى ولەشكرى خەلىفە ل مالا وى دۆرېيخ كر وداخواز ژى كر كو دەست ژكارى بكيشيت لی نهوی نهف داخوازه رهتکر، یاشی هیرش کره سهر وشههیدکر، دووی دەمىدا خەلىفە عوسمانى قورئان دخواند، ژ بۆ پاراستنا گيانى بوسلمانان شەر دگەل ھێرشكەران نەكر. ئەو تێكدان وفتنە بوونە ئەگەرێ ئالۆزيان ژ ههمي تيكدانان ديار تر، عهشيرهتي وخرابكاري وئاستهنگ چيكرن ژلايي كەسانين وەكى (عەبدولا كورى سەبەو) ژبۆ خۆشكرنا ئاگرى تىگدانى

عەلىي كورى ئەبو تالبى:

نهیاریّن عوسمانی و پرانیا کوچبهر وپشته قانان (المهاجرین والانصار) عهلیی کوری ئهبو تالبی بو خیلافه تی هه لبرژارد و ب رابه ری باوه رداران ب ناف کر. ونوینه رین هه ریّمان ب قی هه لبرژاردنی رازی بوون وبتنی والیی شامی (معاویه کوری ئهبو سفیانی) نهبیت کو ژبنه مالا عوسمانی بوو وئی کسهر هه لبرژاردنا عهلی ره تکرو و درویشمی توّل قه کرنا خوینا عوسمانی بلند کر، ههروه سا عائشا هه قرینا پیغه مبه ری (س.خ) ب خیلافه تا عهلی نه رازیبوو له شکره فی تا گریّن خوّ (هاوبیرانی) کوّم کر کو پرانیا وان ژهه قالیّن پیغه مبه ری بوون عهلی ژی ل شهری (الجمل) به رهز ماره فی تو و مورماره فی کوشتن و عائی شا ب ریّز گرتن قه رقر انده قه مه که هی د.

رُوی پورِدی جهی بلندی خیلافه تی هریانه کا مهزن تیکه فت و بهایی وی یی پیروز پیشیلکر ودوبه ره کی وململانی که فته ناف جهماوه ری موسلمانان وسه ده ها ره های نیخه مبه ری وسه رکردین موسلمانان ب کوشتنی چوون، دووبه ره کیا خهلیفه عملی ومعاویه ی شهری (الصفین) ری ده رکه فت ومعاویه ب شاره زایا خو خهلیفه عملی و هه قالین وی رژی ده مسته که ای کادان و دارو ده سته کا وی به یعه تا خودایی و کره خهلیفی خو و د ناف تا گرین عملی رژی دا کومه کا توند په وان جودا بوونه قه و عملی ب وی چهندی گونه هبار کر کو چاوا دگه ل معاویه ی دانوستاندنان دکه ت و ریکد که قیت و وانا نافی شوراتان (الشراه) ل خودانا، وهاتنه نیاسین ب (خهوارج) یان کو نه وین رژ به ره یی عملی ده رکه فتین و وه سا دانابوو کو عملی ومعاویه و عهمری کوری عاسی بکورژن، هه رچه نده بتنی عملی به رکه فت و دهه یقا په مه زانی دا ل سالا ۱۰ مشه ختی ۱۹۲۱ زایینی ل مرگه فتا کو فه عملی هاته کوشتن.

خيلافه ل سهردهمي نهمه ويان (٤١-١٣٢ مشه ختى /٦٦١-٧٤٩ زاييني):

پشتی کوشتنا خهلیفه عهلی، حهسهنی کوری وی یی مهزن نهرماتی دیارکرو دهست بهرداری مافی خیلافهتی بوو شیّوازی دانوستاندنی ب کارئینا، معاویه ژی چوو ناف باژیری کو فه وبهیعهت ژخهلکی عیراقی ستاند، دویفرا چوو حیجازی ل ویری ژی بهیعهت وهرگرت وب فهرمی بوویه خهلیفه وباژیری دیمهشقی ل وهلاتی شام کره پایتهختی خیلافهتی وباوهری ب خهلکی عیراقی ونیمچه گزیرتا عهرهبی نهبوو وگومان لی دکرن ل ناف وان بمینیته ههرچی ئهو هوزین عهرهبان ئه قین مشهخت بووین بو شامی تاگروگوهدارین بنه مالا ئه مهوی بوون.

ل سهرده می ئه مه وی، دهه لبر اردنا خه لیفان دا راوه رگرتن و پرس وبوچوون ژ پشتگوه ئیخستن و پهیره و نه دکرن، وه کی هه ردو ده وله تین ساسانی وبیزه نتی بنه مایی میراتگریی (پشتاو پشت - مبدأ الوراثة) پهیداکر. پشتی مرنا خه لیفه کی، کوره کی وی یان برایه کی وی جهی وی دگرت و بی ی گوهدانا بیروبوو چونین میلله تی و به رژه وه ندیا بلندا خیلافه تی، پشتی مرنا معاویه ی یه زیدی کوری وی جهی وی گرت و نه ش تیتاله پشتی مرنا معاویه ی یه زیدی کوری و عه باسیان و فاتمین مسری پهیره و کر.

خيلافهت د سهردهمي عهداسيان دا (۱۳۲ -٥٥٦ مشهختي/ ٧٤٩-١٢٥٨ زاييني):

عهباسیان پشتی چاریکا سهدهیه کی ژ خهباتا نهیّنی وریّکخراوهیی ل سالا ۱۳۲ مشهختی / ۷٤۹ زایینی ب پشته قانیا مهوالییان شیان دهوله تا نهمهوی ژناف ببهن ودهسته لاتی بگرنه دهست بو ماوی پتر ژپینیچ سهدهیان خیلافه ت ددهستی وان دابوو.

رژیما خیلافهتی ل سهرده می عهباسیان چ چاکسازی وپیشکه فتنه کا باش بخو قهنه دیت، دسه رمیراتگریی را، تیتاله کی دی هاته گوری کوهه رگاف دگهل لیکدانین فیقهی وهزرا ئیسلامی نه دگونجان وکه سین وهسا دبوونه خهلیفه کو هیشتا دژیی زارو کی وسنیله یی دا بوون، (المقتدربالله) خهلیفه کو هیشتا دژیی زارو کی وسنیله یی دا بوون، (المقتدربالله) وهرگرتی ژیی وی بتنی سیزده سال بوون وهنده و ژخه لیفا زیده تر ژکوره کی خو دیارد کر هه تا ببیته جیگرین وی (هارون الرشید) سی ژکوره کی خو دیارد کر هه تا ببیته جیگرین وی (هارون الرشید) سی ژکورین خو ده ستنیشان کرن هه تا ئیك ل دویف ئیك جهی وی بگرنه قه، ژ لایه کی دی قه ژ ئه نجامی کیشه و هه قرکیین نا فخویین ده وله تا ئیسلامی لایه کی دی قه ژ ئه نجامی کیشه و هه قرکیین نا فخویین ده وله تا ئیسلامی وگروپین ئایینی و هزری و سیاسی ده رکه فتن کوهه رئیك ژوان دیتنه کوه بود و بودن و به لکی هه ق دژ بوون دگه ل دیتنا ده سته ولایه نین دی . جودابوون و به لکی هه ق دژ بوون دگه ل دیتنا ده سته ولایه نین دی . خیلافه تا عه باسی ب چه ند قوناغادا بووریه .

۱- قوناغا ب هيزدارييّ (۱۳۲-۲۲۷ مشهختي/ ۷٤۹-۸٤۲ زاييني):

دئه قی قوناغی دا سه رباری گه فین بزاقین چه کداریین به رهنگاریا نافخو، خهلیفه ب هیزو خودان ده ستهه لات بوون. کاروبارین ده وله تی ژدامه زراندن و لادانا وه زیران و والیان و بریاردان و هه لویست وه رگرتن وب تایبه ت سه رکردایه تیا سوپای ژی دده ستی خه لیفاندا بوو.

٢- قوناغا دەستھەلاتا سەركردين توركان (٢٢٧-٣٣٤ مشەختى/ ٨٤٢ - ٩٤٦ زاييني)

د ئه قی قوناغی دا، خه لیفی عه باسی چ ده ستهه لات و سه روه ری نه ما، بتنی ب ناقی وه کی هیمایه کی ئایینی مابوو و سه رکردین تورکان ب حه زو قیانا خو دز قرین و ده وله ت ب ریقه دبروچ ریز گرتن و سه رفه رازی بو خه لیفه ی نه دادنا، هه رده مه کی وان قیابایه خه لیفه لاد دا وئیکی دی ل جهی وی ددامه زراند هه رخه لیفه کی زیده گافی کربان و ب دلی تورکان سه ره ده ری نه کربا چاره نقیسی وی کوشتن یان زیندانی کرن و چاف کوره کرن بوو، دماوی ده سالان دا (۲۲۷ - ۲۵۲ مشه ختی / ۸۲۱ - ۸۲۱ مشه ختی ا کرن بو و موعته ن موعته ن موعته ن موهنه دی با تورکان کوشتن یان لسه رکاری لادان.

ل نه قی ژی ترسناکتر. ل داویا سه دی سیّیی مشه ختی ده ستی کا سه دی نه هی زایینی فاتمی ل پورژافایی ئیسلامی ده رکه فتن و دامه زراندنا خیلافه تا فاتمی یا شیعی پاگه هاند و ل سالا ۲۵۸ مشه ختی / ۹۲۹ زایینی کونترو لا مسری کر وباژیری قاهیره دروست کرو کره پایته خت، ههروه سالا ۳۱۷ مشه ختی / ۹۲۹ زایینی ئه مهویان ژی ل وه لاتی ئه نده لوس نه فی پینگافه ل ناف میرگه ها خو ب خیلافه ت ناف کر میر عبدولره حمان ناسری نه مهوی ناسنافی خهلیفه ل خو ناف کر.

فاتمیان وئهمهویین ئهندهلوس دانپیدان ب شهرعیه تا دهستههلاتا هه قدو نه کر، به لکی نهدکر. ونه ب شهرعیه تا خیلافه تا عهباسی ل به غدا ژی دکر، به لکی فاتمیان ههر ژدهستپیکی ب هه می ریک وشیوازان کار دکر خیلافه تا عهباسی ژبن به ن وعیراق وحیجازی بیخنه د بن دهستهه لاتا خوقه.

٣. سەردەمى بودىھى يان(٣٣٤ – ٤٤٧ مشەختى / ٩٤٦ – ١٠٥٥ زايينى):

خهلیفی عهباسی دقی قوناغی دا ل وی رادی بی هیزی ودهستهه لاتی دا بوو، دهولهت ژلایی بوهیهیان قه هاته ب ریقهبرن وئهوان خهلیفه بو سیاسهت ژبهر رایا گشتی هیلا بوو پشتی کو خهلیفه ژههمی دهستهه لاتین ویین سیاسی دویر ئیخستی ومووچه کی ههیقانه بو بریبوو بو خهرج ومهسره فی وان نقیسه ره بو دامه زراند هه تا کار ویید قین وی به به به ت.

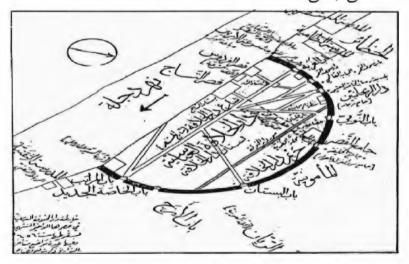
میری بوهیهیان ههر گاف ناقی وی دگهل ناقی خهلیفهی دهات دخوتبان روز ین نهینیی ونهخشاندنا دراقی دا خهلیفهی بتنی نهو هنده ما بوو بشیّت دادوهران ومهلایین مزگه فتان وزهلامیّن نایینی دامهزرینیتن و سهر پهرشتیا کاروباریّن نایینی بکهت وما فی هندی نهبوو دهستیّوهردانی دسیاسه تا دهوله تی دا بکهت.

٤. سهر دمميّ سهلجوّقي (٤٤٧ - ٥٩٠ مشهختي / ١٠٥٥ - ١١٩٤ زاييني):

سهلجوقیان ههر چهنده دهستی خوب سهر بهغدا یا پایتهخت وههرینمان دا گرت، بهلی ل ههمان دهم دا خیلافه تا عهباسی قه ژانده قه ومه ترسیا فاتمیان دویر ئیخسته قه و پشتی مرنا سولتان (مهلیکیشا) یی سهلجوقی ل سالا ۱۰۹۷ مشهختی ۱۰۹۲ زایینی، دهوله تا سهلجوقی هیدی هیدی بهره ف کینمیی ولاوازیی چوو، دووبه ره کی وشهر ولیکدان که فته د ناف بهرا کورین مهلیکشاه ومیرین دهوله تی دا و ل سه دی شهشی مشهختی ا دووازدی زایینی دهوله تا سهلجوقی پارچه بوو خهلیفی عهباسی بوو لایهنه کی نه قی هه قرکیی و پشتا سولتانه کی دگرت دری نهوین دیر.

٥- سهردمميّ قُهرّاندنا خيلافهتيّ (٥٩٠-٥٥٣ مشهختي/ ١١٩٤-١٢٥٨ زاييني):

ب مرنا سولتان مهسعودی سهلجوقی ل سالا ۱۵۷۷ مشهختی / ۱۱۵۲ زایینی سهلجوقیان چ دهسهلاتا وهسا نهما، خهلیفه ناسر (الناصرلدین زایینی) خهلافهت قهژانده هه ودهسهلات وهرگرت الله) (۲۲۲-۵۷۵ زایینی) خهلافهت قهژانده هه ودهسهلات وهرگرت داموده زگههین وی که فتنه کاری، چ دهسهلاته کا سیاسی ل سهر دهسهلاتا خهلیفه ی نهبوو، دهولهت ومیرنشینین ئیسلامی ریز لی دگرت ودان پیدان ب سهر وهریا وی ددا، دههمان دهم دا دگهل ناقچوونا خیلافهتا عهباسی ل بهغدا مهملوکین تورکان ل مسر وشامی دهسهلات وهرگرت بو وی کو شهرعیه تی بده نه حوکمی خو رابین ئهندامه کی بنهمالا عهباسیان بره مسری و ل سالا ۱۹۹۹ مشهختی / ۱۲۲۱ زایینی کره خهلیفه بی کو چ دهسهلاته کی بده نی بده نه بی کو چ

نه خشی خانیین خیلافه تا عه باسی ل به غدا ل سه دی ۷ مشه ختی - ۱۳ زایینی.

بەندى دووى: ديوان

دیوان د دەولەتا ئیسلامی دا ب هەمان ئەرك وفەرمانین وەزارەتین نوی وهەڤچەرخ رادبین، ئانكو دیوان دمیر وویا چەرخین ناڤهراستا ئیسلامی دا، وەزارەتین نهوونه.

پشتی وی کو دەولەتا نوی هاتیه دامەزراندن یا ئیسلامی بەرفرەهه بووی وسنووری نیمچه گزیرتا عەرەبی بری و ب هەمی لایاقه چووی وچەندین هەریم وباژیر ل رۆژههلات ورۆژئاقای ئیخستینه بن دەستی خو، خەلیفه وکار بەدەست نەشیان بتنی کاروباران ب ریقهببهن ودەولەت پیدقی ب ریکخستن ودابهشکرنا کاران وئینانا دیوانا بوو هەتا کارین خو ب رینگ وپیکی بی گرفت وئاریشه ب رینگهببهن.

دهستیکی ل سهر دهمی خیلافه تا عومه ری کوری خه تابی کو ب ئیکه م داریژه ری بنیاتی دام و ده زگه هین کارگیری یین ده وله تا ئیسلامی دهیته هژمارتن دیوانا (دانی په خشین) (دیوان العطاء) دامه زراند بو دانانا ریك وجهی دابه شکرن و به لا قکرنا وی پاره ی و سامانی زور کو ژداها ت و ده ستکه فتین هه ریمین هاتینه قه کرن ب ده ست موسلمانان که فت و ناف نقیسینا ئه وان موسلمانان یین هه ژی و هرگرتنا به خشیشی و دیار کرنا پشکا هه رئیکی ل دویث به رچاف کرنا خزمایه تیی دگه ل پیغه مبه ری (س. خ) و پیشیا وی دئیسلامی دا و رادا خزمه ت و دل سوزیا وی.

د قی دیوانی دا کو ب دیوانا سهربازان (دیوان الجند) ژی دهاته نیاسین ناف وناسنامه ومووچه وپله وجه وژیارا شهرکهر وجهنگاوهر وسهربازین موسلمانان تیدا تو مار دکر.

د سهر دهمی ئهمهویان دا دیوان زیده کرن وکارین وان بهر فرهمتر بوون خهلیفین ئهمهوی معاویه کوری ئهبو سوفیانی وعهبدولمهلکی کوری مهروان

وهیشامی کوری عهبدولمهلیك دیوان پیشقهبرن و هژماره کا دیوانین نوی قه کرن .

ل سهرده من خیلافه تا عهباسی. پروسیسا قه کرنی بهره ف لاوازیی بریه وپیچ پیچه نه ما وجقاکی ئیسلامی بوو جقاکه کی مهده نی وجیکر، و رایانا سهربازی پویته پیکرنا جاران نه ما و دام و ده زگه هین کارگیری و دارایی و داد پهروه ریین دهوله تی چهسپان و پیشکه فتن ب خوقه دیت، دیوان پتر کاراو چالاك بوون و ژماره کا دیوانین دی هاتنه دامه زراندن کو سهرپهرشتیا ب جهئینانا کارین سهرملین وان دکر کو زیده باری دیوانا به خشش گرنگترین ژوان ئه قهنه:

١- ديوانا - مولكي (زهڤييّ) (ديوان الخراج):

ئه رکی وی پیکهاتبوو ژ نیاسین و تومارکرنا ئهو زه فیین چاندنی یین باجه و خیراج و خویك ژی دگرتن و سه رپه رشتیا وه رگرتن و کومکرنا باجاو مولکی و هنارتنا وی بو ناف گهنجینا ده وله تی و فیابا که سانین کارزان و دلسوز و دهست یا قر بقان کاران راببانه.

٧- ديوانا يوسته و گههاندني (ديوان البريد):

سهرپهرشتیا هنارتن و پینگوهورینا ناما ودهنگ وباسین دناف بهرا ههرینمان و پایتهختاندا دکر و ئیک بوو ژدیوانین گرنگ و بهادار کو ب ریکا وی خهلیفه و بهرپرسین دهولهتی ئاگاه ل گوهورین و پیشهاتین همرینم و ویلایهتان دبوو و پویته کی تایبهت پی دابوو و کهسانین هشیار و زیره و و چالاك و ههسپ وهیسترین ب لهز و خوش بو دادنان ودسهر ریکا هاتن و چوونیدا خالین پاراستنی و ویستگههین بیهنقهدانی و نامهبر کو ب خودانی پوسته دهاته نیاسین.

دوان ویستگههان دا بینهنا خو قهدکر و داف ئینکی دی تر دا بگههینته ویستگهههکا دی یان بو جهی مهرهمی.

دسهردهمی شهری خاچ پهرستنان دا زهنگییان و ئهیوبیان د ئینان و برنا دهنگ وباسین بهروکین شهری دا کوترین نامهبر - الحمام الزاجل. بکاردئینان ب تایبهتی ل وی دهمی هیلین فه گوهاستنی و گههاندنی دبوونه ئارمانجا هیرشین دوژمنان.

٣-ديوانا سكالا (المضالم):

ئه ف دیوانه ب بریارا خهلیفه مههدی کوری نهبو جهعفهری مهنسور هاته دامهزراندن و کارین وی پیکهاتبوون ژ سهحکرنا شکایهت وسکالایین هاولاتیان دژی والیان و باج ههلگران و کارمهندین دهولهتی و بهرهه فکرنا سکالا و ریکخستنا ژقانی سکالاکهران دگهل خهلیفهی دا، خهلیفین عهباسی ب خو جاروباران دروینشتن بو دیدارا ستهم لیکریان و سهحکرنا سکالایین وان، ههروهسا ئه فی دیوانی بو ههبوو قه کولینان ئهنجام بده و ههلویستی خو وهرگریت دهربارهی دیاردا بلند بوونا بهایی قوماش و کهلوپهلان د بازاریدا و ئهگهرین زیندانکرنا خهلکی بی لیپرسین و ب نههه قی دهست ب سهرداگرتنا ئهردو زه فیین هاولاتیان.

٤-ديوانا نامهيرنيّ (الرسائل):

هنده گ ژ قه کوله ران هوسا دیار دکهن کو نامه برن ئیکه م دیوانه د میژوویا ئیسلامی دا و ده سپیکا ئه وان نامان کو پیغه مبه ری (س.خ) دهنارتن بو پاشا و داخواز ژید کرن باوه ریی ب ئایینی ئیسلامی بینن.

ئهرکی دیوانا نامهبرنی دارشتنا پهیام و نامین فهرمی یین خهلیفهی نه، بو والی و نوینهرین ههریم و ویلایهتان و ریکخستنا نامهبرنین دهولهتی دگهل ولاتین دهرقه و بهرهه قکرنا ههمی نقیسینان کو ژلایی خهلیفهی قه دهرد که فتن وه کی بهیاننامه و فهرمان و ریکه فتنامهیان.

٥-ديوانا خهرجيان (النفقات):

کاری قی دیوانی چاقدیریکرنا خهرجییین لهشکری و فهرمانگههین کارگیری و دابینکرنا دراقی وچیدبی ب فهرمانگهها پلاندانا نا دارایی بهنته ناقکرن .

٦-ديوانا مؤهران (الخاتم):

کاری قی دیوانی موهرو پشتراستکرنا بریار و فهرمانین خهلیفهینه وب بریا خهلیفه معاویه کوری نهبوسفیان دانا پشتی کو دهستکاری دنامهبرنه کی دا هاتیه کرن و ناقهرو کا وی هاتیه گوهورین، ژبهر قی چهندی ژی بریار دا فهرمان و نامه بهینه موهرکرن و دانه ک ب شهما سور بهینه موهرکرن و ل جهه کی باوه رینکری بهینه ههلگرتن.

٧-ديوانا نهخشاندنيّ (الطراز):

ئه شد دیوانه ب دروستکرنا قوماش و جل و بهرگی فهرمی یی خهلیفه ی و مهزنه کاربهدهستین دهوله تی و نهخشاندنا ئالا و بهیداخ (الرایة) و دروشمی تایبه ت ب دهوله تی قه رادبوو.

٨-ديوانا سهدهقاتان (الصدقات):

کاری دیوانا سهدهقاتان پیکهاتبوو ب ریقهبرنا کاروبارین سهدهقه و زهکاتی و دابهشکرنا وی ب سهر ئهوان کهس و لایهنان یین ژیدگریت و پیدقی، ل دویف وی کو دقورئانا پیروزدا به حس کری زیدهباری ئهقانه، ل سهردهمی عهباسی چهند دیوانین دی دهرکه فتن ژوانا:

-دیوانا دهست ب سهر داگرتنی (مصادرات):

دقی دیوانی داناقی وان ملکدار و خودانین عهقاراتان تیدا تو مار دکر کو ژبهر سهرپیچیی و نه پیگریکرن ب یاسا دهولهتی قه دهست ب سهر ئهردو عهقاراتین وان دا گرتبوو.

-ديوانا (الازمة):

خەلىفە مەھدى ژ پىخەمەت بنبركرنا گەندەلىيا دىوانىن دەولەتى ئەڭ دىوانە دامەزراند كو ژ چەند دىوانىن بچووك پىك دھات و ھەر ئىكى ژوان چاقدىرىيا رەفتارىن دىوانەكى دكر و چاڭ خشاندنەك دكارىن وان دادكر پاشى ھەر خەلىفە مەھدى دىوانا (زمام الازمة) دامەزراند بۆ چاقدىرىىن و پىداچوونا چالاكىيىن دىوانا (الازمة).

ههژی گوتنی یه کو پرانیا بهرپرس و کارمهند و فهرمانبهرو نقیسهرین دیوانان یین ههردو دهولهتین ئهومهوی و عهباسی ژ مللهتین موسولمان یین نهعهرهبن ئانکو ژ مهوالیان بوون ب تایبهتی فارس ژ بهر وی چهندی کو ئهزموونه کا باش و شارهزایه کا تمام ههبوو دکارگیریی و بریقهبرنیدا، همروهسا ههتا سالا ۸۱ مشهختی ۷۰۰ زایینی زمانی نقیسینی ل دیوانین ههریمان ههر ئهو زمان بوون کو د بهری ئسلامیدا ب کار دهاتن، زمانی فارسی ل عیراقی و ههریمین روژههلاتی، زمانی یونانی دولاتی شامی و زمانی قوبتی ل مسری، دهمی عهرهبین موسولمان گههشتینه ئهوان و زمانی قوبتی ل مسری، دهمی عهرهبین موسولمان گههشتینه ئهوان همریمان دهستکاری ل دیوانین وان نه کر وه کی خو هیلان چونکی وان ژی کاری وان نه دزانی و شارازایه کا باش د بوارین ریقهبرنیدا نهبوو.

پرسیار:

- چەمكى خىلافە پىناسە بكە.
- کارین خهلیفه عومهری کوری خهتابی بژمیره پاشی روهن بکه وبوچی کهسه که دهستنیشان نه کر جهی وی بگرت؟
- مەرەم ژميراتگريئ چيه؟ كەنگى پله وپايا خيلافەتا ئيسلامى پەيرەو كريه؟
- جوداهيين دناڤبهرا قوناغا ئيكي وقوناغا دووي يا خيلافهتا عهباسي ديار بكه.
  - ديوان بۆچى دانان وچەوا پېشقە چوون؟
- پيناسا ئەقان ديوانان بكه: ديوانا سكالا، ديوانا نهخشاندني، ديوانا (زمام الازمة).
  - جوداهيين دناڤبهرا ديوانا پوسته وديوانا نامهبرني دا رووهن بكه.

ژېدەر:

- الماوردي، الأحكام السلطانية.
- ابن طباطبا، الفخري في الآداب السلطانية.
  - الشهرستاني، الملل والنحل.
  - الطبرى، تاريخ الرسل والملوك.
  - المسعودي، مروج الذهب ومعادن الجوهر.
    - صبحى صالح، النضم الاسلامية.
  - عبدالعزيز الدوري، عصر العباسي الأول.
- توفيق سلطان اليوزبكي، دراسات في النضم العربية الأسلامية.

بهندی سیی: بزاقا زانستی و هزری یا ئیسلامی فیری. ئیک: ئهگهرین سهرهلدان و پیشقهبرنا بزاقا زانستی و هزری.

خواندن و شرو قه کرنا قورئانا پیروز و قه کولینا فهرموودین پیغه مبه ری (س.خ) کو دوو ژیده رین سهره کیین شه ریعه تی ئیسلامی نه، پالده و ئه گهره کی سهره کی و کارتیکه ربوون بو سه رهلدان و پیشقه برنا بزاقا زانستی و هزری یا ئیسلامی د هاندنا بسلمانان دا بو فیربوون و خواندن و داهینانی.

قورئانا پیروز ب سهدان جار به حسی زانست و هزرکرنی و هشیاریی و رامانی کریه و (بخوینه ، إقرأ) ئیکهم پهیقه هاتیه خواری ژ قورئانی، پیغه مبه ری (س.خ) زانست خوازی ب ئهرکی سهرملین هه می بسلمانان دادنا د ئه قی بواری دا چهند فه رمووده هه نه.

مللهتی بسلمان ههر ژ دهست پیکا بسلمان بوونا وان دهست ب فیربوونا زمانی عهرهبی و خواندنا قورئانا پیروز کریه و لیکدانا مهرهم و رامانا سورهت و ئایهتان و کومکرنا فهرموودین پیغهمبهری (س.خ) و نیاسینا فهرموودین دروست و قهکولینا ژیان و کریارو رهفتارین پیغهمبهری (س.خ)، نیاسین و ریزکرنا ئهوان کهسان ئهوین کریار و فهرموودین پیغهمبهری پیغهمبهری (س.خ) قهدگیرانقه تا ببنه چاقلیکهرین وی و پیگیریا فهرموودین وی بکهن، ئهقی ژی وهکر تاکو چهند زانستین ئیسلامی سهرهلدهن وه واندنا قورئانی، شروقهکرنا (تهفسیرا) قورئانی و زانستی مروقایهتی.

ئه گهررين هاتنه خواري يا ئايهتان، زانستي (الناسخ و المنسوخ) و زانستی نیاسینا فهرموودین دروست، زانستی ههلسهنگاندن و راستفه کرنی (علم الجرح و التعديل). رز لايه كي ديترقه ب وي چهندي ينغهمبهر (س.خ) هنارتیی خودی یه بو هشیارکرنا مروّقایهیهتیی و راگههاندنا یه یاما قورئانی و بهراهی و رینیشاندهری بسلمانانه، دقیت بسلمان ژ ژیان و گوزهران و خهباتا وی یا بع راوستان ل پیخهمهت سهررئیخستنا یهیاما وی دشارهزابن و بزانن هه قال و هو گرین وی کی بوون و تیبگه هن ل چ هۆزو بنهمالهك بوون و رۆل و بهشداريا وان چهوا بوو و چهند بو ژ یشته قانیکرنا ینغه مبهری (س.خ) و به لاقکرنا ئایینی ئیسلامی، هدروهسا قورئانا ييروز د گەلەك ئايەتان دا ئاماژه دايە مللەتين ديرين و سهرهاتيين وان قهد گيريتهقه، ل قيره ديروّك نقيسين و نهراد ناسي وهك يندڤييه کا دهرووني ژ لايع بسلمانانڤه سهرهلدا و چهندين ناميلکه و یهرتووك دانان دهربارهی ژیانا ینغهمبهری (س.خ) و شهر و غهزهواتین وی و ژبانناما ههڤالین وی و نهژاد و هوز و خیلین عهرهبان و پروسا قه کرنا ههریمان و دیرو کا ئهوان رویدان و گوهو رینین تووشی دهوله تا ئيسلامي هاتين و بڤي رهنگي چهند ديروٚك نڤيس دهركه فتن وهكو (ئبن ئيسحاق) و ئبن هيشام) و (الكابي) و (عبيد بن شريه) و (المدائيني) و چهنده کنن دی.

د سهدین دهست پیکا دیروکا ئیسلامیدا بتنی گرنگی دا ئهوان پیزانینان ئهوین گریدای ب جهوههری ئیسلامی و ژیانا پیغهمبهری خودی قه، ل ئهنجامی قهکرنا ههریمین شام و میسر و عیراق ولاتی فارسان، عهرهبین فاتح ژ ههمی لایان قه بهلاقهبوون و تیکهلی مللهت و

نه ته وین جورا و جور و خودان شارستانیه ت بوون و کارتی کرن ل وان ملله تان کر و ب ئه وان ژی کاریگه ربوون چونکی د وان هه رینم و ولاتاندا شارستانیه ته کارگیری و شارستانیه ته کارگیری و دارایی و زانستی لی هه بوون.

همروهسا ل سهدی دووی مشهختی ا ههشتی زایینی بزاقه کا چالاکا وهرگیرانی د خیلافه تا عهباسیدا سهرهلدا و ب دههان ژیدهرین هزری و فهلسه فی و گهردوونناسی و جوگرافی و بیرکاری و نوشداری ژ لایی وهرگیرین سریانی قه ژ زمانی یونانی وهرگیرانه سهر زمانی عهرهبی و زانایین بسلمانان ب تیبینی و بیر و بوچونین ریبهرین شارستانیه یا یونانی کهیف خوش بوون، ههقده م گروپ و تهقگهرین هزری و نایینی دناف چقاکی ئیسلامی دا وه کو (المعتزله) و (اخوان الصفا) و هنده کین دیتر روله کی بهرچاف گیرا د پیشئیخستنا رهوشا زانستی و هزری دا، دهر فهنجام بزاقه کا هزری و پیزانینین گشتی پهیدابوون ب سهدان هزرقان و فهیله سوف و نوژدار و جوگرافیناس و گهردونناسین بسلمانان دهرکه فتن فهیله سوف و نوژدار و جوگرافیناس و گهردونناسین بسلمانان دهرکه فتن فهیله سوف و نوژدار و جوگرافیناس و گهردونناسین بسلمانان دهرکه فتن فهیان، ئهقی ژی خزمه ته کا مهزن بو شارستانیه تا ئیسلامی و ههمی مروقایه تیم کر.

دوو: مەلبەندين بزاڤا زانستى و هزرين ئيسلامى:

د جیهانا پان و بهرینا ئیسلامیدا کو ب دههان ههریم و وهلات و ب هزاران باژیر و باژیرک و گوند بخوقه دگرتن، گرنگی دان ب زانست و رهوشهنبیریا ئایین و خو مژیلکرن ب فیربوون و خواندن و نقیسین و دانانا پهرتووکان دیاردهیهکا ئاسایی بوو،

تهخا هزرقان و خوانده قانا ب ئهرکه کی پیروز و پیدقی یه کاگرنگا ژیانی دادنا، ل هه می باژیرو باژیرکان مزگه فت و ژورین خواندنی (حوجره) هه بوون، بزاقا فیرکرنی یا به رده وام بوو پلا ئیکی زانستین قورئانی و فه رمووده و زمانی عه ره بی دخواندن، هه ریم نه بوو ژماره یه کا زانایین (شه رعی) و هزرقان و ماموّستا تیدا نه بن و یان نه بوویه مه لبه ندی (جهیی) زانا و هزرقانین بسلمانان دناقبه را ئه قی ژمارا زورا باژیر و باژیرکان یین وه سا هه بوون ره و شاسیاسی و نابوری بو ده ست ددا، و د قوناغه کا دیرو کی دا بوویه ته وه ره کی سه ره کی یی بزاقا زانستی و هزری و د داهینانا شارستانیه تیدا روّله کی پیشه نگ دگیرا و کومه کا فیر خواز و زانست یه روه ران و نه دیب دوستان د حه واندن.

۱- مه ککه ه و مهدینه:

د سهدی دهستپیکا دیرو کا ئیسلامی دا ههردوو باژیرین مهککهه و مهدینه ب ئهگهری هندی کو ئیکهم لاندکین ئیسلامی بوون، بوونه ناقهنده کا زانستی و هزری یا ههره گرنگ، ئهندام و لایهنگرین ئهقی ناقهندی پتر مژیلی قهکولینا زانستین قورئان و فهرمووده و عهقیدی بوون، ههروهسا ل مهدینی قوتابخانانهیه کا دیرو ک نقیسینی سهرهه لدا (دهرکه فت) و گرنگی دا نقیسینا دهرکه فتنا ئیسلامی و به لاف بوونا وی ل نیمچه گزیرتا عهره بی و ههریمین دهوروبه ران و تو مارکرنا ژیانناما پیغه مبهری (س.خ) و هه قالین وی.

٢- عيراق:

لسهر دەمى خىلافەتا عەباسى، عيراق مەلبەندى دەولەتا ئىسلامى بوو، باژىرى بەغدا ل سالا ١٤٥ مشەختى / ٧٦٢ زايىنى دروستكر و كرە پايتەخت،

ل به سرا و کوفه دوو قوتابخانین هزریین ژیک جودا سه رهلدا و گرنگی ب زانستین قورئانی و خواندنا وی و قه گیرانا فه رموودان د هونه رین زمانی عهره بی دا، د هنده ک بابه تین ئایینی و زمانه قانیدا بیرو و بووچونین جودا هه بوون کو دانوستاندن، زانایین عیراقی لسه ر ئه قان هه ردو قوتابخانان دابه ش بوون.

ل سهدی چاری مشهختی دههی زایینی، گروّپی برایین سه فا (إخوان الصفا) ل به سرا دهرکه فت دبن کارتیّکرنا هزرو فه لسه فا یونانیدا، دقیا شوّره شه کا سهرتا سهری دهستیی بکه ت و چقاکی ئیسلامی بهره ف باشتر ب گوهوّریت و دنامیّن خوّدا کو ل پهرتووکه کی به لاقه کرینه و گهله ک پرس وئاریشه ئیخستینه بهرچاف ب گوّره ی تیّگه هشتنا خوّ چاره سهری بوّ داناینه.

ههر چهنده بهغدا د دهمه کی کیّم دا بوویه نافهنده کا ئافهدانی و شارستانی و ترّی بوو ر مزگه فت و جهیّن زانستی (دور العلم) و پهرتوو کخانان، ر روّر ههلات و روّر ئافاقه قوتابی و فیرخازان بهری خوّدایی و کیّم ههتا گهله که تیدا مانه قه، ههر زانایه کی بسلمانان ئه گهر قیاناپیشکه فتنی دئاستی خوّ یی زانستی دا بکهت د قیا سهرهدانا بهغدا بکهت د دام وده زگههیّن زانستی دا دریّری ب خواندنی بده ت و کهسایه تیا خوّیا زانستی ئافا بکهت. گهله ک زاناییّن نافدار وه کو (موّسا کهسایه تیا خوّیا زانستی ئافا بکهت. گهله ک زاناییّن نافدار وه کو (موّسا کارم) و (ئهبو حهنیفه) و (الجاحز) و (سیبهوهیهی) و (ئیبن قوتهیه) و زانستیّن دیتریّن عیراقی و ورگرتینه.

۳- شام و مسر:

وهلاتی شامی دسهر دهمی زهنگی یان و ئهیوبیاندا، بزاقه کا زانستی و ئاقهدانی یا بهرچاف ب خوقه دیت، ل باژیرین دیمه شق و حهله ب و

قودس و باژیرین دیتر گهله ک مزگه فت و قوتابخانه و ته کیا دروستکرن، ئهگهر بهریخو بدهینه د ههردو پهرتووکین (الاعلاق و الخطیرة) دانهری وی (ئیبن شهداد) و (الدارس فی تأریخ المدارس) یا دانهری وی (ئهلنعیمی) بو مه ئاشکرا بیت کو میرو بهرپرس و ساماندار و خیرخازین دهوله تا زهنگی و دهوله تا ئهیوبی هه تا چ راده خودی نیاس و ئایین پهروهره و زانست پهرست بووینه و چهند پشته قان و هاریکارین ئاقاکرنا مزگه فت و قوتابخانان و ته کیایان بووینه و گهله ک ل سهرکیستی خو ئاقاکرینه.

پشتی گرتنا بهغدا و ژ ناف برنا خیلافه تا عهباسی ل سالا (۱۵۹ مشه ختی / ۱۲۰۸ زایینی) و دهست ب سهر داگرتنا ههریمین روز ههلات ژ لایی مهغولانقه سهنگ و گرانیا شارستانی یه تا ئیسلامی ب ئیك جاری قه گوهاست بو شام و مسری، قاهیره و دیمه شق و حهله به جهی بهغدا و باژیرین دی ترین عیراقی گرت.

مهمالیکان کو پشتی نهیوبی یان دهستههلات ل شام و مسری گرته دهست و وه کی نهیوبی یان حهز ژ کاری ناقاکرنی دکر و هاریکاریا زانا یان و نهدیبان دکر و پشته قانیا وان دکر، هژماره کا دام و دهزگههین زانستی ل قاهیره و دیمه شق و سهرجه م باژیران ناقاکرن. قاهیره وه کی به غدا یا سهر ده می عهباسی یا لیهات و بوو پایته ختی زانین و هزرمه ندی و نهده بی و باره گایی مهزن بوون و پیگههشتنا زانایان و نهدیبان، دیمه شق و حهله ب ژی مل ب ملی قاهیره بوون و بوونه دوو ناقه ندین زانستی و میژوویی.

د وهلاتئ شام و مسرئ دابههرهمهندین وهك (ئیبن تییمه) و (ئیبن خلكانئ همولیری) الذهنی و (ابن كثیر) و (الزین العراق) و (ابن حجر العسقلاتی) و (السیوطی) ژئ رابوون.

٤- روِّژ ئاڤايي ئيسلاميّ و ئەندەلوّس:

روّژ ئاڤایی ئیسلامی وان ههریم و ولایهتان قهدگریت کو ل بیابانا روّژ ئاڤایی مسری دست پیدکهت و ههتا کنارین زهریایا ئهتلهسی دریژ دبیت ئهف ده قهرا به فره ل سهر دهمی ئهمهویان یا هاتیه فهت کرن و هاتیه به سهر دهولهتا ئیسلامی قه و باژیرین قهیرهوان فاس و مهراکش و تهلمهسان و تهنجه بوونه ناڤهندین بهلاڤکرنا زانست و روشهنبیری یا ئیسلامی و مرابیتیان و (المرابطون) و موه حیدان (الموحدون) روّله کی چاك ل چهسپاندنا ئیسلامی و وهرارا زانستین ئیسلامی ل ده قهرین باکوری روژئاڤایی ئه فریقا گیرا.

وهلاتی ئهندهلس ژی کو ههشت سهدا ل بن فهرمانرههوایی یا دهولهت و میرگههین موسلمانان دا بوو، د وی دهمی دریژدا بوویه مهیدانا داهینانا زانست و هزر و ویژهیا ئیسلامی، قورتهبه و غهرناته و ئهشبیلیه و بهلنسیه ژ ناقهندین زانستی ویژهی بوون، رهگهزی هونهری ویژهیی وهسال ئهندهلاسی دهرکه فتن کو د روژههلاتی دا وه کی وان نهبوون.

د روز رئاقایا ئیسلامی و ئەندەلۇس دا گەلەك زانا یین بلیمەت و نقیسهرین ب شیان هزرمەندین زیرەك و ژیهاتی دیاربوون، ژ وانا (ابن عبدربة) و (ابن رشد) و (لسان الدین ابن الخطیب) و (ابن خلدون). كو ناڤ و دەنگیا وان ل روز ههلاتی ژی دەنگ قەدابوو.

٥- خوراسان و ههريمين داوى يا روژهه لاتا ئيسلامي:

د ناف بنه مالا فهرمانره واینن روزهه لاتا ئیسلامی دا رول و شوین تبلین سامانی یان و غه زنه وی یان د دیارن موکم کرنا دهستهه لاتا ئیسلامی و به لاف کرن و پیشفه برنا زانستین ئاینی،

زانایین روزههلاتی خزمه ته کا بی دوماهیا زانستی و فهرموودان و هونهرین زمانی عهره بی کرییه دره گهزین نه ده بیدا به رهه مین هیژا به رهه مئیناینه، ریژه یه کا بلند ژ زانایین موسلمان ژ بنیات قه خهلکی باژیر و گوندین خوراسان و ههریمین دی ترین روزههلاتن، د ژیده راندا ده هان زانایین نافدارین بوخاری و به له خی سهمه رقه ندی و مروروزی و نیسابوری به به رچاف د که قن.

سيّ: مزگهفت و قوتابخانه:

مزگه فت ژ بلی کو جهی نقیژ و خودی پهرستنی بوون، هه قده م مه لبه ندی فیرکرن و خواندن و تیگه هشتنی ژی بوون، هه تا نیفا دووی ژ سه دی پینجی مشه ختی ایازدی زایینی مزگه فتی روّلی قوتابخانی و فیرگه هان دگیرا و چه ند ژوره ک لی ته رخانکرن بون بو وانه گوتنی و فیرکرنی.

مزگه فت کو د بنیات دا جهی نقیر کرن و خودی پهرستیی یه، د شیان دا نه بوو قهیرانا قوتابیان و فیرخازان ژ خوقهبگرن پشتی کو هژمارا وان سال بر سالی بلند بووی و بازنی بابهتین خواندنی بهرفره دبوو، ههروهسا وانه گوتنا ماموستا و دانوستاندن و دهنگ دهنگا قوتابیان ئاریشه بر قورئان خوین و نقیر کهران دروست دکرن و سهرلی دکره ئیش، لهورا هزر ل جوداکرنا جهی خواندنی کره قه ل مزگه فتان جهی تایبهت بر تهرخان کر و ناف لینا قوتابخانه و وهسا به لاف بوو کو ههر ل ته نشت مزگه فتان دروست بکهن، زیده باری قی پینگاقی ژی مزگه فتان رولی زانستی یی خو ژ دهست نه دا و جار جاره ب راده کی کیمتر ژ بهری وانه تیدا دها ته گوتن

سیسته می پاشایه تیی (نظام الملک):- وهزیری ناقداری هه ردو سولتانین سه لجوقی نه لب نه رسه لان (200-510 مشه ختی / ۱۰۲۳-۱۰۷۳ زاینی) بوو خودانی و مه لیکشاه (٤٦٥-٤٨٥ مشه ختی / ۱۰۹۲-۱۰۹۲ زایینی) بوو خودانی هزرا دامه زراندنا قوتابخانی و ناقاکه ری نیکه م قوتابخانا میژوو یا ئیسلامی. کو ل سالا (٤٧٥) مشه ختی / ۱۰٦٥ زایینی) ل به غدایا پایته خت دروست کر ب قوتابخانا (النظامیة) یاناقدار بوو هیدی هیدی باژیرو باژیرک نه مان قوتابخانا (النظامیة) یاناقدار بوو هیدی و قوتابخانا باژیری هه ولیری قوتابخانا (الربض) و قوتابخانا که لی و قوتابخانا و توتابخانا و قوتابخانا و قوتابخانا و ده روبه راندکر.

د قوتابخانانی دا، زیدهباری زانستین قورئانی و فهرموده و ئوسول و عهقیده و زمانی عهرهبی کو ب زانستی سهره کی و بنهره تی د هر مارتن، جوره ها بابه تین ویژه یی و هزری دخواندن، خواندن چهند ساله کا قهد کیشا و ب سهر چهند قوناغا دادابه ش د کرن قوتابی ل سهر دهستی مه لا و ماموّستا فیری خویندهواری یی دبوون، پیدقی بوو ل سهر وان قوناغ ب قوناغ ببرن ئه قاجا موّله تو باوه رناما کارکرنا وان پی دبه خشی.

ل قوتابخانین پیشکه فتی تایبه تمه ندی هاته گوری و ههر زانسته کی ماموّستایه کی بسپور و شارهزا دگوت.

ر بلی وانه گۆتنی، كۆپ و كومبوونین زانستی و فهلسه فی ژی د قوتابخانان دا دگیران. زانا و ماموستا ریز ریز دروینشتن و گهنگهشا پرسیار و بابهتین جوره و جور دكرن، ژ لایی داراییقه دهولهتا دهستههلاتدار سهر پهرشتیا قوتابخانان دكرو مووچی ماموستا و خهرجی و پیدقیین وان ددان.

قوتابخانین وهسا ژی ههبوون خیر خوازا دروست دکرن و باغ و بیستان و گوند ل سهر وهقف دکرن، ژ داهاتی یی وهقفی ژیارا ماموّستا و پیدڤیین وان دابین دکرن.

پرسیار:

- هۆكار و پالدەرين دەركەفتن و گەشەكرنا بزاڤا زانستى و هزرى و ئىسلامى ب خال بهۋميره؟
  - بنگههین دیارین بزاقا زانستی و هزری چنه؟
  - سيستهمي پاشايهتي (نقام الملك) كييه؟ پيناسه بكه.
    - د قوتابخانادا، چ بابهت دخواندن؟

ژيدهر:

- ادم ميتز، الحضارة الاسلامية في القرن الرابع الهجري.
  - حسن ابراهيم حسن، تأريخ الاسلام.
  - شاكر مصطفى، تأريخ العربى و المؤرخون.
  - أبو زيد شلبي، تأريخ الحضارة الاسلامية.
    - أحمد أمين، فجر الاسلام.
    - جرج زيدان، تأريخ التمدن الاسلامي.
  - خليل ابراهيم السامرائي، دراسات الفكر العربي.

- تهوهری دوویی: یشکداریا شارستانیا کوردان ل چهرخین ناقهراست
- بهندی ئیکی: چهمکی چهرخین ناقهراست و کورتیهک ل سهر کوردان د سهدین ناقهراست دا.
  - بهندی دوویی: شارستانی یهتا دمولهت و میرگههین کوردی.
    - ۱- شارستانی یا میرگهها حهسنهویه.
    - ۲- شارستانی یا دەولەتا دۆستەكى مەروانى.
      - ٣- شارستاني يا دەولەتا ئەيۆبى.
  - بهندی سی یی: روّلی زانایین کورد د شارستانی یا ئیسلامی دا.

بهندی ئیکی: چهمکی سهدین ناقهراست و کورتیهک لسهر کوردان:

مهرهم ژ چهمکی سهدین نافهراست ئهو قوناغا میژویی یه کو دکه فیته دنافههرا سهدین که فن و سهر دهمی نوی و هه فچهرخدا، ئه فی قوناغی تایبهت مهندی یا خو ههیه و ل گهله ک بار و لایه نین چفاکی و نابوری و هزری و ژیانی فه یا جودایه ژ سهردهم و قوناغین دیتر.

بق دیارکرنا دهستپیک و دوماهیا سهدین ناقهراست، قهکولهرو شارازایین دیروکی بیروراو و بوچون و تیگههشتنین جورا و جور و ژیک جودا ههنه، براستی ههر مللهته کی یان ههر وهلات و دهقهره کی ههلو مهرج و پیقهرین میژووی یین تایبهت ب خوقه ههنه، کو رویدان و گوهورینین میژویی خوسه پاندینه و بوینه خالا وهرچهرخانی د ریرهوا میژویی دا ئینایه و ل بهر روناهیا وان قوناغین میژویی دهست نیشان دکهت.

میر وویا کورد و کوردستانی ژی ژ ئه قی دستوری یا قهده رنینه و دشین بقی رهنگی بیته دابه شکرن:

۱- میژوویا که قن- میژوویا چهرخین که قن: ل به راهیکا میژوویا کوردی دهست پی دکهت و به رده وام دبیت تا سه رده می پروسا فه تح کرنا هه ریم و باژیرین کوردستانی ژلایی عه ره ب و بسلملنان قه کو ل سه رده می خهلیفی دووی یی راشدی عومه ری کوری خه تاب (۱۳-۲۶ مشه ختی / ۱۳۶-۱۳۵ زایینی) ئه نجامدان.

٢- ميْرُوويا سهدين ناڤهراست:

ر پروسا فه تح کرنا کوردستانی و تا شهری چالدیران سالا (۹۲۰ مشه ختی / ۱۵۱۶ زایینی) و دوکهرکرنا کوردستانی.

گومان تیدا نینه کو فه تحا ئیسلامی یا ههریم و باژیرین کوردان و شهری چالدیران دوو رویدانین ئیکجار گرنگ و کاریگهرن د میژوویا کورد و کوردستانی دا و ب خاله کا قه گوهاستنی و گوهورینی دهیته هژمارتن و کارتیکرنه کا کیر و چاره نقیساز ب جه هیلایه و ژیانو ژیار نه تهوی کورد ژ قوناغه کی بو قوناغه کا دییا نوی و جودا قه گوهاستی یه، ژ بهر هندی ئه ف دوو رویدانین لدویف ئیک کرینه خاله کا دهستپیکی و دویماهیا یا سهدین ناقه راست. ئه فی قوناغی ژی ئهم دشین بکهینه دوو سهرده م:

أ- سهردهميّ خيلافه تا ئيسلامي (١٨-٥٦٦ مشهختي/ ٦٣٩-١٢٥٨ زاييني):

ب گههشتنا بسلمانان بو باژیری حهلوان تا گرتنا بهغدا ژ لایی لهشکری مهغولان قه ل سالا (۱۲۵۸ مشهختی / ۱۲۵۸ زایینی) سالا ژ نافچوونا خیلافه تا عهباسی بوو.

ب- سەردەمى فەرمانرايا داگيركەرين مەغۆل-جەلائيرى-تەيمۆرى-توركومانين قەرە قوينلۆ و ئاق قوينلۆ: ژ كەفتنا بەغدا تا شەرى چالدىران (۹۲۰ مشەختى-۱۵۱۶ زايىنى).

۳- ميْژوويا نوى: ل شەرى چالدىران تا دەستېيىكرىنا شەرى جىھانىيى ئىكى (١٩١٤-١٩١٨) زايىنى).

٤- مێژوویا ههڤچهرخ: ل دەستپێکرنا شهرێ جیهانیێ ئێکێ (۱۹۱٤- ۱۹۱۸ زایینی) تا سهردهمێ نهو.

كورد د سهدين ناقهراستدا:

کورد نه ته وه یه کی دیرین وره سه ن و خانه دانه و ئیکه ژ نه ته وین مه زن و ناقدارین رفرژهه لاتی، هه رژمیرژ وه ره ل وارو وه لاتی خو یی کوردستانی ئاکنجی بووینه و دگه ل سروشت و سه قا و هه وایی ویدا راهاتینه و دگه ل چیا و نهال و شیقك و ده شت و ئاقا شرینا کانی و رویباران خو گونجاندیه، به رده وام به ره قانیا هیرش و ترس و گفاشتنین ژ ده رقه کریه و لسه رزال بووینه.

د سهدین نافهراستدا، کورد ب دیده فانیا گهروّك و میژوو نقیسان ملله ته کی دیار و به رنیاس بوو لدویث سه نگ و قه باری خوّ هه رگاف روّلی به رچاف و هه رژی یی خوّ گیرایه و پشکداریه کا به رچاف هه بوو د هه می رویدان و بیره وه ری و سه رهاتیین پهیوه ندی داردا و ئاماده بوونا خوّ یا کارتیکه رسه لماندیه، ژ روّیی سیاسی و سه ربازی قه دژی ده ستهه لاتدارین بیانی و داگیرکه ران سه رهلدایه و ب بزاف و سه رهلدان و شوره شین چه کداری رابوینه و به رسنگی هیرش و له شکرکیشیا دو ژمنان گرتیه و سه ردار بو هوزین خوّ داناینه و فه رمانره وایین نافخوی و گرتیه و سه ربخوّ و نیمچه سه ربخوّ ل ده قه رین جودا جودا بین وه لاتی دامه زراندینه و پهیوه ندین دو ستانه ل گه ل خیلافه تا عه باسی (۱۳۲ – ۲۵ دامه زراندینه و پهیوه ندین دو ستانه ل گه ل خیلافه تا عه باسی (۱۳۲ – ۲۵ دامه ختی / ۱۹۵ – ۱۲۵ زایینی) و هنز و ده وله تن دیتر دا گرنداینه.

دسهر دهمی خیلافه تا عهباسیدا، میر و سهردار و سهروّك هوّزیّن کوردان مفا وهرگرت ژ بارودوّخی سیاسی و ئابوری یی خیلافه تی مفا دیتن ژ توندو سهخت و قائیمیا ده قهریّن چیایی و دویر دهستیّن کوردستانی، چهندین فهرمانرهوایی و میرنشینیّن مهزن و بچویك دامهزراندن

و بسهدان سالان کاروبارین ناقخویین ده قهرین ل بن دهستهه لاتدار یا خو ب ریقه دبرن، و مهزنترین و بناف و دهنگترین ئه میرنشینه پیکها تبوون ژ:-

٣- ميرنشينا حهسنهوي بهرزيكاني (٣٤٨-٤٠٦ مشه ختى/ ٩٥٩-١٠١٥ زاييني):

ئه ف میرنشینه ژ لایی مالباته کا دهستهه لاتدارا هوزا به رزیکانی یا کوردی قه هاته دامه زراندن و ل وه لاتی شاره زور و هه ریما چیا و لسه ده می میر حه سنه و یه کوری حوسینی به رزیکانی کو پتر ژ بیست سالان میراتی کریه (۳٤۸-۳۹۹ مشه ختی / ۹۸۹-۹۸۹ زایینی)، بوو یه ب میرنشینه کا ب ده ستهه لات و وه کو هیزه کا ده قه ری یا کاریگه ر ژ لایی خه لیفی عه باسی و ده ستهه لاتدارین بوه یهی دان پی دایه، له ورا هه ر ب میرنشینا حه سنه وی هاتیه نیاسین.

پشتی وهغهرکرنا میر حهسنهویه ئاژاوه و هه قرکی که فته دناف میرنشینی دا و دهمه کی دریژ قه کیشا و ب قی چهندی ب داوی هات و میر به در جهی بابی خوه گرت و بو دهمه کی دریژ (۳۱۹–٤٠٥ مشه ختی / ۹۸۰-۱۹۱ زایینی) میراتی کر. پشتی مرنا وی ب دهمه کی کیم میرنیشینا وی ژ ناقچوو.

۱ - میرنیشنا شهدادی: ل ههریما ئهران (ئالان) و ئهرمینیا ل باکوری کوردستانی (۳٤۰-۵۹۵ مشهختی/ ۹۵۱-۱۱۹۹ زایینی)، کو باژیرین گهنجه، دوین (دبیل) وئانی و بهردهعه د دهستی وان دابوون.

۲ - میرنشینا رموادی (۳۳۷-۴۹۷ مشهختی/ ۹۶۸-۱۰۷۴ زایینی).

ل هەريما ئازەربايجان (ئاتروپاتەگان) ل باژيرين تەوريز، مەراغە، شنق، ئۆرمىيە، سەلماس پىكھاتبوو.

ئە ھەردو میرنشینه لسەر دەستى میرین دو بنەمالین هۆزا هەزبانی (هۆزەبانی) یا كوردى هاتینه دامەزراندن، هۆزەكا هەرە مەزن و

بهربه لاقا کورده، چهند خیّل و بابك و لق ههنه، ل ده شتا ههولیّری و ده قهریّن ههردوو زیّییّن مهزن و بچویك و ل چیاییّن کیّله شین و سهلماس و ل دهوروبه ریّن گوّلا ورمییی دئاکنجی بوون.

٤ - دەولەتا دۆستەكى - مەروانى (٣٧٣-٤٧٨ مشەختى/ ٩٨٢-١٠٨٥ زايينى)

ل ههریما جهزیره و زوزان و ل باژیرین میا فارقین، حهسهنکیفا، ئامهد (دیاربه کر)، ئهرزن، سهعرت، جزیرا بوتان.

ئه ش میرنشینه لسهر دهستی میر بادی کوری دوسته کی بنیات بو دانایه، پشتی کوشتنا وی ل سالا (۳۸۰- مشهختی/ ۹۹۰ زایینی) خوارزایین وی کو کورین میر مهروانی کوری کاکی کورد بوون دریژی ب دهستههلاتی دا، ژ وانا میر ئه حمه دی کوری مهروان کو پتر ژ نیش سهدی میراتی کریه (۶۰۱-۱۰۲۱ زایینی) و بهرچافترین و چالاکترین دهستههلاتداری کورده میزنشینا خو ژ قهواره یه کی بچویکی نافخویی بره ئاستی دهوله تین ده قهری، دسهر دهمی وی دا ده ستهه لاتا سیاسیا کوردی گههشته گوییتکی.

۵ - میرنشینا عهنازی: ل حلوان و شارهزور (۳۸۱-۵۱۱ مشهختی / ۱۱۳-۹۹۱ زایینی) پشتی لاوازبوون و ژناڤچوونا میرنشینا حهسنهوی بهرزیکانی بنه ماله کا دیا کوردی یا ده قهری کو عهنازیان بوو فهرمانره واییا شارهزور ب ستویی خوقه گرت.

زیدهباری ئه ق میرنشنین کو دانپیدان پی هاتیه کرن، چهند میرنیشینه کین بچویك و سهروك هوزین دیتر ههبوون، ههر ئیك ل ده قه ده کا سنوردار کری رماره یه کا که لهان و شیر هان و باژیر و باژیرکان ب ری قه دبرن وه کو هوزا هه زبانی ل هه ولیری و ده وروبه رین وی، هوزا زه رزاری ل که له و باژیرکین

خه فتیان (هاودیان) و رەواندۆز و باله کان و سیده کان، هۆزا حهمیدی ل ههردو کهلهین ئاکری و شوّش، هوّزا هه کاری ل کهلهین ئامیدیی و هروّر و جوله میرگی، هوّزا بوّتانی ل جزیرا بوّتان و هه ریّما زوّزان، هوّزا به نه نه و نه که نه و ادکه قیته باکوری جزیرا بوّتان، هوّزا مه هرانی ل که له و گوندین ده قه را زاخق، هوّزا روّژه کی ل باژیری به دلیس و دهوروبه ران، هوّزا ته یموّری ل که لها ته یموّرک هه ریّما دیاربه کر (نامه د)، هوّزا چوّیی ل هه ردو که لهین شاتان و (حصن طالب).

ئه ش میرنشینه کاروبارین سیاسی و لهشکریین ده قه رین کوردستانی ب ریقه دبرن، میرنشینین مه زن و ناقدار خودانین دام و ده زگه هین کارگیری و دارایی و قه زائی و ئابوریین خو بوون، خه لیفی عه باسی ل به غدا دان پیدان ب هه میان دابوو، میرین کوردان ژی ژ لایی خوقه ریز ل خه لیفی عه باسی دگرت و ب هیمایی دهسته ه لاتا شه رعی دانا و چ جارا سه ریخ یا فه رمان و بریارین وی نه دکر.

میرین کوردان دراف ب نافی خولیددا پشتی تومارکرنا نافی خهلیفی عهباسی و دهستهه لاتداری لسهر درافی، ههروهسا د خوتبین روزین ئهینی دا پشتی نافی خهلیفه یی نافی میرین کوردان دئینا و دوعا بو دکرن، ئه شدو و پینگافه ژی نیشانا هندی نه کو ئهوان میران خو ب فهرمانره وایین سهربه خو دزانین.

ئەڤ كاودانە دېەردەوام بوون ھەتال نىڤا دووى يا سەدى پىنجى مشەختى / يازدى زايىنى، ھەرىمىن كوردان و ھەمى ھەرىمىن رۆژ ھەلاتا ئىسلامى تووشى ھىرشو سەرداگرتنىن بەر فرەھىن توركىن سەلجۇ قى بوون ب سەركىشيا

توغرل به گ و ئهلب ئهرسه لان و مهلکشان و ئیک ژ ئهنجامین خرابین ئهقی له شکر کیشیی ژ ناقچوونا میرنشین و دهستهه لاتدارین ناقخویین کوردستانی بوو، ژ لایه کی دیتر قه گهله که هوز و بنه مال و بهره باین تورک و تورکومانان ل کوردستانی به لاقه بوون و ب ئیکجاری ناکنجی بوون، پاشی ل سه دی شهشی مشه ختی دوازدی زایینی ل بن سیبه را هاندان و پشته قانیا سه لجوقییان شیان ژماره کا دهسته ه لاتداریا لسه رئاخا کوردان دامه زرینن کو د دیروکی دا ب ((ئهبکیات)) بناف کرینه.

مللهتی کورد د سهدین نافهراستدا ژ رویی جوری ژیانی و ئاستی ژ یاری لسهر سی کومهلاندا دابهش بوویه:

۱- ناکنجیین باژیران بوویه: ریژهیه و شملهتی کورد و ناکنجیین کوردستانی ل باژیر و باژیرکان د ژیان و ب کاری بازرگانی ودوکاندا ریی و پیشه سازیین جورا و جور مژویل بوون وه کو ناسنگه ری، دارتاشی، زیرنگری، پهرؤك فرؤشی، دهرمانسازی، کریکاری ...هتد.

هنده ک ژ وان ژی د فهرمانگههاندا فهرمانبه ر بوون، دوان دهماندا ژماره کا باژیر و باژیرکین ئاقهدانکری و قهله بالغ و تژی هاتون و چوون ههبون ژ وانا:

ئهربیل (ههولیّر)، (شنگال)، حلوان، ئامهد، میا فارقین، (حهسهن کیّفا)، سهعرت، بهدلیس، دهینوهر، کرماشان، (قرمسین)، شاپور خواست، داقوق، سهلماس، ئورمیه، شنو و چهندیّن دیتر، د ئهقان باژیّراندا دگهل کوردان مللهتیّن ئهرمهن، سریان، جوی د ژیان کو زیّدهتر ب کاری فروّتنا مهیی و گوهوّرینا یارهیی، بازرگانی دکر.

۲- ئاکنجیین گوندان: ب راستی پرانیا ئاکنجیین کوردستانی ل گوندین مهزن و بچووك شهبوون، هزاران گوندین مهزن و بچووك ههبوون،

پاناتیه کا جوگرافیا کوردستانی نهبوو گونده ک لی نهبا، وه کو یازانا یه سهقا و بایی پرانیا ده قهرین کوردستانی یی گونجا و بکیر هاتیه بو چاندن و ژیانا جوتیاری، وه کو یا ناشکه رایه خهلکی گوندان ب خودانکرنا تهرش و کهوال و جوتیاریی قهدم ژویل بوون، چهندین جورین تهرش و کهوالان ب خودانکرن ژ پهزی، بزن، چیل، گا، پهلهوه (مریشک و دیکل)، د ههمان دهمدا گوند ژیده ری دابینکرنا باژیر و باژیرکان بوو به ههمی جورین به رههمی چاندنی و تهرش و کهوالی.

٣ - كۆچەرى ونيمچە كۆچەرى (رەڤەند):

تا ئه قان سالیّن داویی ژی ژماره کا هوٚز و بنه مال و خیزانیّن کوردان سالانه هاتن و چوون دناقبه را ده شت و زوٚزانان (واته باشور و باکور) دکر و لدویف چهروانی دگهریان. ل ده ستپیّکا پایزی ل هافینگه هیّن (باکور) ب ته رش و که والی خو قه خو قه دکیشانه ده قه ریّن ده شتیّن گهرم و ل ده ستپیّکا بوهاری ژی دگه ل خو ش بوونا سه قا و بای تشتیّن خو همادگرتن و به ره ف زوّزانا دچوون ل بنی چیاییّن بلند دادنا، ب ده هان چهروان و زوّم هه بوون کوب دریژاهیا هافینی گیا و پیش لی هه بوو، بو نموونه د سه دین ناقه راستدا هوزا کیکی ل زقستانی دا ل ده شتین ده وروبه ریّن مویسل ره شمالیّن خو قه ده ن و ومرزی سر و سه رمایی ل ویری دبوراند، بوهارا ژی به ره فه هه ریّمیّن زوّزانیّن به رفره دگه ل سه دان هوّز دبوراند، بوهارا ژی به ره فه می مهریّمیّن زوّزانیّن به رفره دگه ل سه دان هوّز دبوراند، به همان شیّوه، هوّزا ره وه ند (ره وادی) یا کوچه رژی کو لقه کی دژیان، ب هه مان شیّوه، هوّزا ره وه ند (ره وادی) یا کوچه رژی کو لقه کی دبره سه ر، هافینان ژی ل هافینگه هیّن چیایی کیله شین و ده روروبه ران دمان قه.

ر رویی پیکهاتنا چقاکی قه، مللهتی کورد وهکو ههمی مللهتین دیترین جیهانا ئیسلامی بسهر چهند هوّز و بابك وعهشیرهتاندا دابهش ببوو، بهلی مخابن بتنی ناف و بهحسی ژماره کا کیم د ژیدهرین دیرو کی دا هاتنه، ههر ئیك ژ ئهقان هوّز و بابك و عهشیرهتان ژ رویی جل و بهرگ و رهوشت و تیتالین جقاکی و ئاخقتنی قه کیم ههتا گهلهك ژ ئهقین دیتر جودابوون، هوّزین ناقدار و دیریننین کوردستانی ییکهاتینه ژ:

ل وهلاتی شارهزور و گهرمیان: (جهلالی) گهلالی، بهرزهکانی، شازنجانی، گوران (الجورقان)، بایبری، لاوینی.

ل باشوری کوردستانی: گافانی (الجاوانیه) ب بابك و هوزین خوفه: بهشیری، نیرگزی (النرجسیه)، زوههیری، ههواری.

ل همولیر و دەوروبەران: هەزبانی كو ژ چەند هۆزو بابكان پیك هاتبوون بتنی دوو د ئاشكەرانه ئەو ژی مارانی و رەوادی (رەقەندی).

ل وهلاتی داسن و ئاکری: زهرزاری، گهردی (کهرتا وی)، سورانی، حدکهمی.

ل هدریما جزیری: هدکاری، دامهنی، مدهرانی، روهزادی، یهعقوبی، حدمیدی، مازنجانی، کیکانی، دونبلی، گۆران.

ل کوردستانا باکور: بۆختى (بۆتانى)، بەژنەوى، زۆمى، چۆپى، رۆژەكى، تەيمۆرى، كوردەكى، شێروانى، مەحمودى، پازۆكى.

ل ههریما لورستان و ژیریا ههریما چیا: بابك و هوزین لور، روزبهیانی، لهك، فهیلی، بهختیاری، مامسانی، ساکی، مامویی.....

یرسیار:

- ١- قوناغين ديرو كا كوردوكوردستاني دهست نيشان بكه؟
  - ۲- يێناساچەمكى سەدێن ناڤەراست بكە؟
- ٣- ناڤي ههشت هوزين كورد و ههشت باژيرين كوردستاني بينه؟
- گۆتارەكا كورت، دەربارى ھۆزىن كوچەر و نىمچە كوچەرىن كوردستانى
   د سەدىن ناقەراستدا، بىقىسە.

ژېدەر:

- ابن الأثير، الكامل في التأريخ.
- حمد الله المستوفى، تأريخ گزيده.
- محمد أمين زكى، مير ووي كورد و كوردستان.

بهندی دووی: شارستانیهتا میرنشینین کوردی

میرنشین و دهستهه لاتدارین کوردی د چارچوقی جیهانا ئیسلامی دا ههمیان شارستانیه تا تایبه تی یا خو هه بوون هه رئیك ب گوره ی بارودو خین سیاسی و نابوری ده قه رین لبن دهستهه لاتا وی شیانین خو یشکداری کریه ژبو بنیات نان وینشئی خستنا شارستانیه تا کوردی.

ل قیره وه کو نمونه دی ل سهر هنده ک لایهنین ژیانا شارستانیا ههردو میرنشینین حهسنهوی ودوسته کی (مهروانی) ودهوله تا نهیوبی دی ناخفین

۱ - شارستانیه تا میرنشینا حهسنهوی (۳۲۸-۴۰۶ مشه ختی ۹۷۹-۱۰۱۰ زاینی)

میر بهدر کوری حهسنهوی (۲۹۹-۱۰۱۵) مشهختی / ۱۰۱۶-۱۰۱۵ زاینی)، ئیکه ژدیارترین وناقدارترین کهسایه تیین کورد ل سهدین ناقه راست وب جامیری ودینداری وملله ت پهروهری ودلسوزی ناف ودهنگین خو دهر خستینه، ژیدهر دهرباره ی ئه قان تایبه تمهندی وسالوخه تین وی ئاخهٔ تینه و گهله ك په سنا وی كریه.

میر دبواری سیاسهت و فهرمانرهوای دا، کهسایهتیه کی زیره که، دلیّر، ویره که، چهلهنگ و دووربین بوو، دبواری مروّفایه تیی دا ژی یی داد پهروه ر، خودی نیاس، خیرخواز ومهرد، سینگ فره وراستگو بوو، ههمی نه و تایبه تمه ندی ورهوشته دکهسایه تیا وی دا هه بوون کو پیدقی بوو دکه سایه تیه کا ربه ده ست و به رپرسدا هه بن.

ژسهنگا کهسایه تیا ب هیز وسه رکه فتی یا میر به در، ل وی به شی کوردستانی رهوشا نا ئاسایی وئالوّز بدوماهی هات وگر ژیا سیاسی تا راده یه کی باش کیم بوو و ته ناهی وئیمناهی پهیدابوو.

ئهقه گومان تیدا نینه، د ههمی سهردهم وچهرخاندا و دگشت ههریم و ولاتین جیهانیدا رهوشا سیاسی یا جیگیر وئیمن ودویر ژگرژیی وئالوزی مهرج وفاکتهره کی بنهره تی بوویه بو دهستهبه رکرنا شارستانیه تی وژیاری وقهژاندنا ئابوری وخورتکرنا چالاکیین چاندنی وپیشه سازی وبازرگانی وکارکرنا کارین بیناسازی وئاقه دانی وهاندانا بزاقا رهوشه نبیری وهزری وخوانده قانیی، ل قیره ب ئاشکه رای تیبینی دهیته کرن دروژانین میر به در دا، سهقا وکاودانه کی گونجای دابین کر شارستانیه تا ده قهری ب راده کی بلند پیشکه فت، ئه و بوو چالاکیین ئابوری وبازرگانی پیش قه چوون وپروسا فیرکرن ورهوشه نبیری وزانستی گهرماتیه ک بخوقه دیت وهه وا ئاقاکرنی دهستی یکر وههمی باژیر وباژیرک وگوندین وه لاتی شاره زور وههریما چیا بخوقه گرت.

أ- بيناسازي:

میر بهدر گرنگیه کا سهره کی دا بواری بیناسازی و ناقه دانکرنی و ه کو دیارده کا جوان و پیشکه فتی و سهرمایه کی زور دبوجی دا بو دابین دکر، نه خاسمه ناقاکرنا مزگه فتان کو دبنه جهی نقیر آن و پهرستنا خودی و رابلی ناقاکرنا ده هان خانی و ته کیان و ده زگه هین خرمه تگوزاری و خیر خوازی، ده قین دیرو کی قه دگیرن کو میر به در د سنوری جوگرافیی دبن ده سته ه لاتا وی دا، روو هزار مزگه فتان پتر ناقاکرینه وه کو نه وین ل باریرین دنیوه رو کرماشان و برو جه رد به رچاق دکه قن کو هنده که همتا سه رده می نه قرو را وان.

دههان زانا وشارهزایین ئایینی یین کورد کو د ههریم وهلاتین جیهانا ئیسلامی دا بهلاف بوو ینه وناف ودهنگین خو دهرئیخستینه، قوناغین دهستپیکا خواندن وفیربوونا خو ل قوتابخانه وپاشکویین ئهقان مزگه فتان تهمامکریه.

ههروهسا میر بهدر دسهر ریکین گشتی دا ژماره کا ویستگههین بیهنشه دان وحهواندنی دروستکربوون وخه لکی بازرگان وریشنگ وکاروانی مفا ژی ددیت، ئه ف ویستگهه بره خ مزگه فت وخانادا بون، مان وبهینشه دانا کهسین نه نیاس و کوچبه روکیم ده رامه ت بوو، هه می لایان پیدفیین وان دابین دکرن ژجل وبه رگ و ته خت وجهی نقستنی و خوارن و فه خوارنی و فه خوارنی دیشه هم هم هو ستا وبینا کارین کارزانین کورد بوون را دبوون به دروستکرنا مزگه فتان و دام و ده زگه هین خرمه تگوزاریین دیتر و کوچ ک و ته لارین فهرمیین میرنشینا حه سنه وی و باره گایی میر به در و میرین دی و هونه ری بیناکاریی کورده واری د دروستکرنی دا پهیره و دکر کو هه روسنه در بازنی هونه ریی بیناسازیا ئیسلامی دا ده رنه د چون، به لی مورکا ره سه نا خو مالی پیشه یا دیاربو و وجوره کی تایبه تمه ندیی دابوویی پیدفیه لسه ربنیات و پاشقه مایین نه قان مزگه فت و ده زگه هان د دیروکا گهشه کرنا هونه ری بیناسازی دا فه کولین.

ب- سیستهمی دارایی:

میرنشینا حهسنهوی ههر چهنده پیگیر ولایهنگری خیلافا عهباسی بوو، دهستههلات وسهروهریا خهلیفهی لسهر یا زالبوو ومیرین وی گوهدار وملکهچی فهرمان و بریارین خهلیفهیی بوون وب هیمایی دهستههلاتا شهرعی دادنا، بهلی ژ رویی دارایی قه پهیوهندی یه کا وهسا ب خیلافه تی قه نهبوو.

وخودان سیسته می دارایی و گهنجینا تایبه تا خو هه بوو وسه ر به خویا دارایی یا میرنشینا حه سنه وی ل ویری یا دیار بوو کو میربه در کوری حه سنه ویه پینگافه کا ب ویره کانه (جرئ) هافیت و رابو ب لیدان و دروستکرنا درافی کو ژبلی نافی خه لیفی عه باسی و نافی فه رمانره و ایا بوه یهی نافی خو ژبلی نافی نافی سه دین نافه راستدا و ساخو ژبی لسه ر نه خشاند، ئه ف پینگافه دعور فی سه دین نافه راستدا و ساده یته لیکدان کو میر به در هه ر چه نده دان پیدانی ب ده سته ه لاتا روحی و ناینی یا خه لیفه یی و ده سته ه لاتا سیاسی یا میری بوه یهی دئینیت، ده همان ده مدا دده فه رین دبن ده ستی خود اخو ب کاربه ده سته کی سه ر به خو د زانیت.

میر بهدر دده می فهرمانره وایا خودا چهندین دینارین زیری وده رهه مین زیقی بناقی خو لیداینه و دنافخویا وه لاتیدا کرنه دراقی فهرمی وبره خ دراقین به ربه لاقین دیتر بکارئیناینه، نموونین نه قان دراقان هه تا نه قرو ژی همریین ماین ودموزه خانا دا دهه لگرتینه.

ج-بازرگانی:

ئیمناهی ویدهنگیا ده قهرین لبن دهستهه لاتا میرنشینا حهسنه وی وزهنگیا باژیر وگوندان ب کهل و پهل و بهرهه می کانزایی وروه کی یی جورا و جور وریخ حستنا ری وریباران کاره کی وهساکر کو بزاقا بازرگانی خورتربیت و پروسا پیگورینا بازرگانی و هاتن و چونا کاروانیان ب سانه هی و دویر ژگه ف و مهترسیان نه نجام بده ن، ههروه سا میرنشین د که قیته سهر ریکا دناقیه را به غدا - خوراسان کو ب ریکا سولتانی (خوراسانی) دها ته نیاسین و عیراق گریدا ب ههریمین روژ هه لات قه و هه رده مهاتن و چون و پهیوه ندیین بازرگانی و ریشینگی یا به رده وام داها ته کی باش بوو.

هه ڤولاتينن حلوان (ئەلوەند) ودەرتەنگ و سەربىل زەهاو مسۆگەر دكر، ئاساييشا ئەقىي رىكا پر بزاڤ وپاراستنا گيانى كاروانيان ل چەتە و رِپْگران بتنی ب سهردار وسهروّك هوّزيّن كوردان دابين دكر، لهورا كار بهدەستىن بوھىھى نەچاربوون ب جھئىنانا ئەقى كارى ب سەرۆكى ھۆزا شازهنگانی سیارد، وهدروهسا تۆرەكا ژهنلنن نافخۆينن باژنر وگوندنن ميرنشيني ينكڤه گريدان، ئاكنجيان ل ئينان وبرنا بهروبوم وكهل وپهلينن خق مفا ژی دیت. راستیه کا پیدفی ب بهلگان نینه کو چالاکیا بازرگانی پيدڤي ب همبوونا بازارانه، ئانكو جهي كريارا بكر وفروٚشيار وئهنجامدانا لیّك گوهارتنی وكرینی وفروتنی، زوریا بازاران د وهلاته كی دا نیشانا گهرمو گوریا بازرگانی یه دئهوی وهلاتیدا، ل میرنشینا حهسنهوی باژیر وباژیرك نهبوو بازهرهك یان زیدهتر لی نهبیت، بو نموونه ل دهینوهرا پایتهخت وبارٌ نرنن قرماسين (كرماشان) وئەسەد ئاباد وبەندىنجين (مەندەلى) چەند بازار وخزمهتگوزاریین ئاقهدان ههبون، ههر چهنده ل باژیری حلوان بتنی بازاره کی دریّش به رچاف د که قیت، ئه قه ژبلی بازاری بچووك لده می کو د بیرهوهریه کی یان ل دهمه کی دهست نیشان کریدا دادنا. یامای بیزین کو ددهمی ئاقا کرنا بازاران دا دهاته بهرچاف وهرگرتن کو دقیت دناقهندا باژنر وننزیك مزگه فتا سهره كي یا باژنري دا بیت.

پرسیار:

- راپۆرتەكى دەربارەى ژيان و كارين مير بەدر كورى حەسنەويە بەرھەڤ كە.
  - مفا وگرنگیا ریکین بازرگانی دبازاران وکارین بازرگانیدا چی یه؟
    - ل مزگه فتئ ژبلی نڤێژ کرنێ چ روٚله کێ دی تێدا دگێرا؟
      - پيناسا دراڤي بکه.

ژېدەر:

- ١- المقدسي، أحسن التقاسيم في معرفة الاقاليم.
  - ٢- ابن كثير، البداية والنهاية في التاريخ.
- ٣- الدكتور حسام الدين على غالب النقشبندى، الكرد في الدينور وشهرزور،
  - ناما ماستهر، زانكوّيا بهغدا، كوليرّا ئادابي ١٩٧٥ز.

دەولەتا مەروانى ل دەوروبەرىن سالا (٣٧٢ مشەختى - ٩٨٢ زايينى) ژلايى مىر بادى كورى دۆستەكى حار بۆختى ھاتيە دامەزراندن، كو ژبنەمالەكا خىلا حار بۆختى سەر بۆختى (بۆختانى) يە ل ھەرىما جەزىرى ل باكورى كوردستانى.

میر باد ژخیزانه کا دەوله مه ند وخودان دەسه لات نه بوو، کوری سه رؤك عه شیره ت وخودان گه له ك گوند ژی نه بوو، ل روزین زارو کینیی وگه نجینیی شقانی میهان بوو، به لی مروقه کی زیره ك و لاو باش وجامیر بوو، هه رل ده ستپیکی نیشان و سه خله تین زه لامینیی ومیرخاسیی وچاف نه ترسیی (الجرأة) ل ده ف هه بوون، هاریکاریا هه ژار وده ست کورتان دکر ولدویف ده نگی وان دچوو، ل خالین سنووری ئه وی ب خو شه پی غه زایی دکر، خه لکی خوش دقیا و ل ده وروبه رین وی دکو مبوون پشته قانی لید کر، هم تا شیای باژیری ئه رگیش ل باکوری ده ریا یا وانی بگریت و دده مه کی کیمدا باژیری حه سه نکیف، میا فارقین، جزیرا بوتان، نسین بیخسته دبن ده سه لاتا خو قه وقه باره کی سیاسی یی ب هیز ییک ئینا.

میر باد دشهره کیدا ل نیزیك باژیری میسل دگهل حهمدانیان ل سالا ۳۸۰ مشه ختی ۹۹۰ زایینی هاته کوشتن، خارزایین وی، ئهبو عهلی وسه عید کورین مهروانی کوری کاك سهر کردایه تیا پاشماوین له شکری خالی خو کر وقه کیشان بو حهسنکیفا، باره گایی ئهوی ده می یی میرنشینا وی بوو، کورو نه قیین مهروانی کوری کاك دریژی ب ده سه لاتا خو دا لهورا ئه شد ده وله ته دژیده ران دا ب مهروانی دهیته نیاسین، هه تا ل نیقا دووی یا سه دی پینجی مشه ختی ایازدی.

زایینی وه گشت میرنشینین کوردستانی بوویه ئارمانجا له شکر کیشی و فره خهارنا دهوله تا سه لجوقی و ل سالا ۲۷۸ مشه ختی ۱۰۸۰ زایینی ژناقیحوو.

دناقبه را میرین ده وله تا مه روانی، میر ئه حمه د کوری بچووکی مه ردانی، مه رنترین و به رچافترین میری مه روانی بوول سه رجه میرنشینین کوردستانی وزیده تر ل نیقا سه دی (٤٠١-١٠٦١ رایینی) حوکم کریه ول سه رئاستی روزهه لاتا ئیسلامی که سایه ته یه کی به رنیاس وریز دار بوو، جهی باوه ریا خه لیفی عه باسی سونی ل به غدا و خه لیفی فاتیمی یی شیعه ل مسری بوو، هه رئیکی ژوان هه ول ددا بو لایی خو راکیشت، ل روز ا ده ست ب کارکرنا وی نوینه ری بالایی هم ردو لایان دگه ل شاندی ده و له تیزه نتی ب کومه کا خه لات و دیاریان و ناز ناقان ل یایته ختی به رهه ق بوو ن ب مه ره ما پیروز باهیی و ده ربرینا ره زامه ندیی وخوش حالیا ده وله تا وان. نوینه ری خه لیفی عه باسی نازناقی (نصر الدوله و خوش حالیا ده وله تا وان. نوینه ری خه لیفی عه باسی نازناقی (عز الدوله و مجدها) پیه خشی، میر ئه حمدی کوری مه روانی کو ئه و ب خو و به مالا وی سوننه بوون، خو ب لایه نگریا خه لیفی عه باسی یی سوننی دادنا و نه و نازناق ئه وی هه لبژارد کو د دیروکی دا بر انصر الدوله) ناق دادنا و نه و نازناق نه وی هه لبژارد کو د دیروکی دا بر انصر الدوله) ناق دادنا و نه و نازناق نه وی هه لبژارد کو د دیروکی دا بر انصر الدوله) ناق دادنا و نه و نازناق نه وی ده رکه ته بوو.

دەولەتا مەروانى ل سنورو چارچوقى مىرىنسىناتىى دەرباز بوو و چ ژ دەولەتىن دى كىمتر نەبوو، چەندىن دام ودەزگەھىن شارستانى وخزمەتگوزارى تايبەت يىن خۆ ھەبوون، كاربەدەست وبەرپرسان گرنگى ب پىشقەبرنا ولاتى وخزمەتكرنا ھاولاتيان دا، لەورا ھەرىما جزيرى ئانكو باكورى كوردستانى د سەر دەمى مەروانيان دا ژ ھەمى لايانقە پىشقە چوون ب خۆ قە دىت، ژيانا ئابوورى پىشقە چوو. ههوا ئاقهدانكرنى دەسپىكر چالاكيىن روشەنبىرى وزانستى وهونەرى پىشقەچوون ژىدەران هەوال ودەنگ وباسى ئەقى پىشكەنتنا گشتگىر وبەر فرەھ بەرچاڤ كرن ولايەنىن دى پەسنا وان كر، ل قىرى ب كورتى هندەك لايەنىن پرشنگداريىن وى دى ئىخىنە بەرچاڤ.

أ-ييشهسازي:

ههریما جزیری د سهر دهمی مهروانیان دا، رابوونه کا پیشهسازی یا گهرم ب خوّقه دیت، باژیرین نامه د وحه سنکیف ومیا فارقین وسمرت ونهرزن بوونه مهلبهندي چهندين كارخانين بهرههم ئينانا كهرست وكهلويهلين جوراوجور، ب راستی کاربه دهستین مهروانی کار ب ساناهی کر بو تهخا پیشه کاران وکهش وبایه کی ل بار وگونجای بو دابین دکرن ویندڤینن وان ية بجهئينانا كارين وان دايين كرن، هدروهسا جزيره هدريمهكا دهولهمهنده ب كەرەستىن خاف وئەو كەلوپەلىن دېنە بابەتى سەرەكى يى پرۆسىسا دروستكرني. چ ژكەرەستين چاندني وبەرھەمىي ئاژەلى ژپەمبى وكتان وئارمیشی ورووه کی سروشتی وگژوگیا یی کویڤی وفیّقی ودارستان وپیست وهری وبرنج، و چ ژ کهرهستین کانزایی ژئاسن و سفری وکبریت وجيوه (زيئبهق) وقورقوشم (رصاص) وزرنيخ وبهر وكهڤرين كانزايي. تنبینی دهنته کرن کو پتر ئهو پیشهسازینن بهربهلاف وجهی گرنگی وان ئهو ژي جل ويهرگ ويوشاك (قماش) ،مهحفير وكومبارين نهخشاندي، ئاسنگەريا دەرگەھ ويەنجەران وئاميرين چاندنى يين جۆتياران وچەك وتەقەمەنى ژ شير وتير وكڤان وخەنجەر وچەقۆ، پېشەسازيا خوارنى وجوانكاريع ژشهربهتا منويژ وهنار وهشكرنا هژير وترى وينهن وكلاف وسابين. ریژههای ژبهرههم وکهلوّپهلیّن دروستکری بازرگانی پی دکر ودهنارته ژ دهرقه ی ههریّما جزیری ورهوانه ی ولاتی شامی و بهرمینیان و بازرییّجانی دکر و دبهرامبهر دا بازرگانا کهرهست وکهلو پهلیّن دی تر پی دکری ودئینانه ناف دهولهتی. ههروهسا پیّگوهوّرین بازرگانی دبهردهوام بوون دناقبهرا دهولهتا مهروانی وئیمیراتوّریها بیزهنتی ل روّژ باقای.

بزاقا پیشهسازی یا مهروانی ژقی چهندی نهراوستا وبتنی ئه و بوار نه قهدگرتن کو داخاز وپیدقیین روزانه یین مروقی بوون، بهلی دقی پینگاقا پیشکه فتنی دا بورین و گههشتنه قوناغا کاری میکانیکی کو هونهر وته کنه لوژیا زانستی گهردونناسی تیدا بکار دئینان کهسانین زیره ک وشاره زا پی رادبوون، گرنگترین ئه و کارین میکانیکی پیکهاتینه ژ دروستکرنا دهم ژمیرا بهنگام.

أ- دەم ژەيرا بەنگام:

دروستکرنا دهم ژمیرا بهنگام ب گوبیتکا داهینانی دهیته هژمارتن ل شارستانیا کوردی یا جهرخین نافهراست وب دهسپیشخهریهکا زانستی یا بی وینه دهیته دانان د دیروکیدا. چونکی داهینان وه ککارهکی هونهری ل وی بابهتی ههتا ئهوان دهمان دروژههلاتا ئیسلامیدا کارهکی کیم بوو.

ئه شده دهم ژمیره ب فهرمان وسهرپهرشتیا میر (نصر الدوله) ئهحمدی کوری مهروانی ل مزگه فتا مهزنا باژیری میا فارقینی پایته ختی دهوله تی دروستی دهوله تی دروستی نه هاتیه زانین کیش ته کنیکاری دهست رهنگین ئه ش کاره ئه نجام دایه.

وه دیاره ئه شده دهم ژمیره ب لقینا ئاقی یان ب شهما حهلیایی یان ب چهند ئامیرین میکانیکی کهته کاری وشول دکر وپیقهری بیرکاریی وگهردونناسی بو دانا بوو وگریدایبوو ب لقینا روزی وقوناغین زقرینا ههیقی. بیگومان دروستکرن وداهینانا ئامیره کی ژجوری دهم ژمیرا بهنگام کاریگهریه کا کویر وهه قچه رخانه کریه سهر پیشه سازیا میکانیکی ل سهر ههریم ولاتین دوروبه رئه شهره سهروه ریه ژی د دیرو کیدا بو دهوله تا دوسته کی - مهروانی دهینه تو مارکرن.

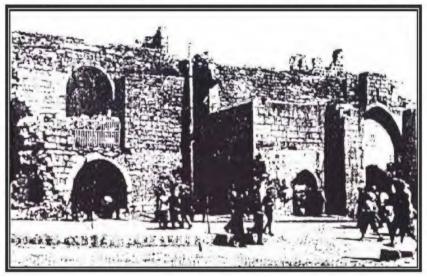
ب- چالاكيين روناكبيرى (هزرى):

میر وبهرپرسین مهروانی گرنگیا مفایی خواندنی و روناکبیریی دزانی دپیشئیخستنا چقاکیدا، میر (نصر الدوله) ب خو ئهدهب دوست بوو وئارهزوومهندیه کا زانستی وهونهری ههبوو، خو نیزیك دكرن وب دانا خهلات ودیاری وموچه هاریكاریا وان دكر وهان ددان، چ پیدقی وداخازیه که ههبا، بو وان ب جهدئینا وجهی باش وگونجای بو خواندنی و فیربوونی و کهرهستین نقیسین و دانانی بو دابین دكرن.

دیروّك نقیس دەرباری میر (نصر الدوله) وهسا قهدگیرن کو ببوو مهنبهری زانست وئهدهب ومهعریفهتی ومهلبهندی خرقهبوون وپیّگههشتنا زانا وشاعیر وهونهرمهند وئهدیبان کو ل ههمی لایان قه قهست دکرنی وب کهش وههوایه کی زانستی یی گونجایی دشاد بوون.

ئەنجامەكى دى يى ھاندان وگرنگى دانا مىر (نصر الدوله) كورەنگ قەدايە ئەو ژى كۆمەك ژ زانا وشاعير ونڤێسەرێن كورد دەركەفتن كو ژ دەرچوويێن

مزگه فت وباژیر وباژیرکین، ئامه دمیا فارقین وحهسنکیف وته نوه وجزیرا بوتان وهیزان وئه رزان وشاتان و فنك بوون وبشكداری دگهشه پیدان و دریژه پیدانا دهوله تا مهروانی دا كر و بوویه ههلگری پهیاما به لا فكرنا خواندنی وفیركرنی ل كوردستانی وپیگه هاندنا نه فیین پشتی خوّ، ژوانان:

مزگهفتا مهروانیان ل باژیّری نامهدی (دیاربکر) ل سالا ۱۶۷ مشهختی/۱۰۵۰ زایینی ب بریارا میر (xر الدوله) نافا کریه

۱- شاعیر وتۆرەقان (ئەدیب ناس) حوسین کورئ داودئ بەژ نەوی
 ۱۰۷۲ مشەختى / ۱۰۷۲ زایینی).

۲- فهقیهی شافعی شیخ محمه دی کوری فه ره جی فاریقی ژ دایکبوویی باژیری میافارقین ل سالا ۲۹۲ مشه ختی ۱۰۹۹ زایینی مریه.

۳- شاعیر وزمانقان ئهبو عهلی حوسیّنی کوری سهعدی ئامهدی ل سالًا ٤٤ مشهختی /۱۰۵۳ زایینی مریه.

٤- فهقی وشارهزا د فهرموودين پيغهمبهری دا (س.خ) مهرواني
 کوري عهلی کوري سهلامهيي تهنزهيي.

0- قازی و فه قیهی شا فعی حه سه نی کوری ئیبراهیمی کوری عه لی فارقی (۲۳۳-۵۲۸ مشه ختی / ۱۹۳۲-۱۹۳۸ زایینی). قازیی باژیری واست (کوت) ل عیراقی و خودانی پهرتووکا (الفوائد علی المهذب). آ- مامؤستا و خوتبه خوین و شاعیر و زمانقان موعینه دین یه حیا کوری سه لامهیی حه سنکیفی یی به رنیاسه ب (خه تیبی حه سنکیفی) نیزیکی سالا ۹۰۵ مشه ختی / ۱۰۹۷ زایینی ل حه سنکیفا ژدایکبوویه ول سالا ۹۰۵ مشه ختی / ۱۱۹۸ زایینی مریه، دیوانه کا شیعری و په رتووکا (عمد الاقتصاد فی النحو) ل پشت خو هیلایه.

دمیر وویا روناکبیریا داوله امهروانی دا، سی که سایه تیان رونه کی مهزن وسهره کی ههبوو ئه و ژی:

۱- شاعیر وتۆرمقان (ئهدیب ناس) حوسینی کوری داودی یی بهژنهوی (؟ حوسینی کوری داودی کو ل سهدی پینجی کری مشه ختی ایازدی زایینی ژیایه وهه قچه رخی میر (نصر الدوله) بوویه، مشه ختی ایازدی زایینی ژیایه وهه قچه رخی میر (نصر الدوله) بوویه، ژهوزا به ژنهویه کو ب جامیری وخانه دانی ناقی وی ده رکه تبوو، د دیرو که کا نه دیار دا ل که لها (فنك) ی هاتیه سهر دونیایی ئه ش که لهه ب چه ند کیلو مه تره کان دکه قیته باکوری جزیرا بوتانقه ول سهر ده می عمباسیان باره گایی میرین به ژنهوی بوو. حوسینی به ژنهوی شاعیر ونقیسه ره کی خودان شیان بوو، دیوانه کا شیعری و دوو په رتووك داناینه، به لی جهی داخی یه به رهمی هه رسی ژوان دبی سه روسوین و دویر نینه ژناقچوبن به و ژیده رین ژیانناماوی نقیسین چه ند کوپله (مقطع) شیعره کو ژدیوانا وی وه رگرتینه و به لاش کرینه کو پیکهاتینه ژشیعرین

بهره قانیی ونشتیمانی، وشانازی کرن ب میر بادی کوری دوسته و ومالباتا میرین هوزا به ژنهوی.

دیرۆك نقیس عەبدولرەقیب یوسف بووچوونا وى ئەوە كو حوسیننی بەژنەوى ئىكەم شاعیری كوردە شانازى ب میللەتی كورد وبنەمالا خۆ كریه.

۲ -شاعير ونڤينسهر ئهبو نهسري مهنازي (م ٤٣٧ مشهختي/١٠٤٥ زاييني)

ئهبو ناسر ئهحمه دی کوری یوسفی مهنازی نقیسه ره کی به هره مه ند وشاعیره کی خودان شیان وهه ست نازك بوو، ل باژیز کی مهناز گهرد (مه لاز گرد) نیزیك باژیزی خهربوت ژدایك بوویه، بهرده وام سهره دانا عیراقی وشامی کریه ل باژیزی مه عره چاقی وی ب شاعیری عهره به نهبو عه لائی موعه پی که قتیه ول دور شیعر وشاعیران دانوستاندن کریه، شیعرین وی بووینه جهی سهره نج راکیشانا نه بو عه لائی. ژبه ر ژیه اتی وزیره کیا وی، میر (نصر الدوله) ده مه کی کربوو به رپرسی دیوانا دارشتن و په یامبه ربی ، نه رک و فه رمانین نه قی کی دیوانی نقیسین و دارشتنا نامه و په یامان و هنارتنا وان بو وه لاتین ژده رقه بوو، مهنازی چه ند جاران با کاری فه رمی چویه قوسته نتینیه (نه ستانبول) پایته ختی ده وله تا بیزه نتی، یاشی یوستی وه زیری یی سیاردیه.

مهنازی دیوانه کا شیعری ههبوو کو وه دیاره وانین دهست نقیسی دکیم بوون وب دهست کهسی نه که فتینه، ئهوین ژشیعرین وی ماین چهند دیره کن (أبیات) کو د ئاسته کی بهرزدانه ودیرؤك نقیسان ب بلند نر خاندینه. مهنازی ل سالا ۲۳۷ مشه ختی ۱۰٤٥/ زایینی مریه.

۳- ئەبۆ نەسرى كورى ئەسەرى فارقى (م ٤٨٧ مشەختى/١٩٠٤ زاييني) ئەبۆ نەسر حەسەنى كورى ئەسەدى كورى حەسەنى فارقى، كەسايەتيەكى دلسۆز ونشتىمان يەروەر ونقىسەرەكى خودان ھەلۆپست يى باژ نری میا فارقینه، دسهردهمی دهولهتا مهروانیدا، ل دهمه کی بهریرسی دارایی ہے باژ نری ئامهدی بوو، پشتی داگیرکرنا ههرنما جزیری وژناڤیرنا دەولەتا مەروانى، ئەبۆ نەسر چووناڤ رىزىن نەيار وبەرھنگارىن دەسەلاتا سەلجۆقى، دەمى كو سولتان مەلكشاھى سەلجۆقى مرى ھەۋركى كەتە دنافیهرا کورنن وی دا، ئەف دەلىقە ب دەرفەت زانى وراپەريا بەرەپەكى بهرهنگاری کر کو ینك دهات ژخویندكار وگهنج ولاوین (میا فارقین) ي ب مهرهما ساغكرنا دهولهتا مهرواني، لهورا ببريارا تهتهشي سهلجو قي ل سالًا ٤٨٧ مشهختي/ ١٩٠٤ زاييني ل باژيري حدلهب هاته كوشتن. ئەبۆ نەسرى كورى ئەسەدى فارقى نقىسەر ويەخشان نقىس وزمانقان ورنزمان نقنسهره کی بهرکه فتی وزیره ک بوو و به هرهمه ندی دشیعری ژی دا همبوو دىوانه كا شبعري و ئه ف يهرتوو كه همبوون.

⁻ شرح كتاب اللمع للابن جني.

⁻ الافصاح في شرع ابيات مشكلة الاعراب.

⁻ كتاب الالفاض.

پرسیار:

٢-كار وپرو رقين ئاقهدانكرنئ ينن مير (نصر الدوله) بژميره ول سهر ئيكئ
 ژوان باخقه.

۳-راپۆرتەكى دەربارەى ئىك ژقان ناقداران (شاعیر حوسیننی كوری داودی بهژنهوی، شاعیر ئەبۆ نەسریی مەنازی، خوتبه خۆین يەحیا كوری سەلامەیی تەنزەیی) بەرھەف بكه.

٤-رۆلى ئەبۆ نەسرى كورى ئەسەدى فارقى ژبەر ھنگاربوونا دەسەلاتا سەلجۆقى چ بوو؟

ژېدەر:

-الفارقی، میر وویا میافارقین وئامهد، وهرگیرانا: د.قادر محهمهد پشدهری ئاکو برهان (ههولیر ۲۰۰۸)

-ابن الاثير، الكامل في التاريخ.

-ابن خلكان، وفيات الاعيان.

-عبدالرقيب يوسف، تاريخ الدولة الدوستكية.

-عبدالرقيب يوسف، حضارة الدولة الدوستكية.

-عمر رضا كحالة، معجم المؤلفين.

٣- شارستانيا دموله تا نهيؤبي (٥٦٧-٥٥٨ مشهختي/١١٧٢-١٢٦ زاييني):

دەولەتا ئەيوبى ژلايى سولتان سەلاحەدىن يوسفى كورى ئەيۆبى كورى شاتيە شاديى كوردە ل سالا ٥٦٧ مشەختى / ١١٧٧ زايينى ل مسرى ھاتيە دامەزراندن پاشى بەرفرەھ بوو، وھەريمين شام ويەمەن وجزيرى قەگرتن. ئەيۆبى ژخيلا رەوادى سەر ب ھۆزا بەربەلاق يا ھەزبانيانە، شادى كورى مەروانى باپيرى مەزنى مىرىن ئەيۆبى ل دەسپىكا سەدى شەشى

گۆرى سەلاھەدىن ئەيۆبى ل دىمەشقى

مشهختی / دوازدی زایینی ل سهر داخازا موجاههدین بههروزی که قنه هه قالی وی کول وی دهمی بهرپرسه کی مهزن بوول به غدا یا پایته خت،

ئه و ب خو ب خیزانا خوقه ل گوندی ئه جندانه قانی نیزیك باژیری (دووین) یی هه رینما ئه رمینیا چوو بو عیراقی ول که لا تکریتی ل باکوری به غدا خوجهبوون وهه ر ب فه رمانا به هروزی ژی پاراستن وبریقه برنا که لا تکریت ئیخسته ستویی شادی وهه ردو کورین وی ئه یوبی وشیر کود.

پشتی ده مه کی شادی مر و ل تکریت قه شارت ل سالا ۲۹۳ مشه ختی ا ۱۱۳۷ زایینی یوسف کوری نهیوب هاته سهر دونیایی کو پاشی ب سولتان سه لاحه دین ناقدار بوو، د هه مان سالدا نهیوب وشیرکو ژبهر رویدانه کی نه چار کرن تکریتی ب جه بهیلن نه و بوو چوونه مویسل و پهیوه ندی ب عیماده دین زهنگی کر کو فه رمانره وایی میسل و ده و روبه رین وی بوو، نه وی ژی پیشوازیا وان کر وریز لی گرت و دناق له شکری خود ا دامه زراندن و پشتی هینگی نهیوب برایی مه زن کره ریشه به ری باژیر کی به عله به ک ل و لاتی شامی.

شیرکو کو نازناقی ئهسهده دین پی بهخشی بوو، دگهل دهست ب کار بوونا وی دناف لهشکری دهولهتا زهنگی دا بوو میرانی و چاف نهترسی وشیانا خو چهسپاند ئه قه ژی ژئه نجامی میر خاسیا وی وزیره یا وی ورژ دبوونا شیرکوی بوو کو له شکره کی بچووکی زهنگی ب سهرکردایه تیا وی میا ل سالا ۵۶۵ مشهختی /۱۱۹۹ زایینی بیابانا سیناو ببرت وقاهیره یا پایته ختی خیلافه تا فاتمی بگرت.

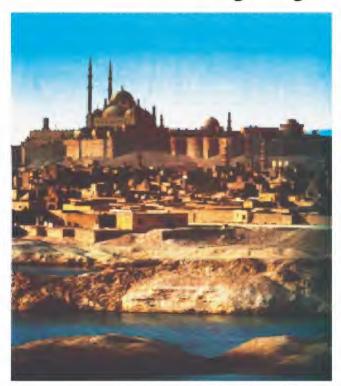
پشتی دوو ههیقان شیرکوّی وهغر کر، پشتی پینگوهوّرینا بیرو بووچون ودانوستاندنان شیرهتکار وسهرکردین سهربازی کو پرانیا وان کورد بوون ل سهر ئهوی پیکهاتن کو سهلاحهدین یوسف جهی مامی خو بگرت.

ل سالًا ٥٦٧ مشهختي/ ١١٧٢ زاييني، سهلاحهدين يوسف خيلافهتا فاتمى يا شيعى هەلوەشاندو ودامەزراندنا دەولەتا ئەيۆپى راگەھاند وبريار دا ل مزگه فتنن وان خوتبه ينن رۆژنن ئهيني ب ناڤي خەلىفەيى عەباسى یع سوننی بهننه خواندن، خهلیفهی ژی وهك خهلات بو ههلویستع سولتان سهلاحهدینی وسهرکه فتنین وی ب سهر خاچ پهرستان دا، نازناقی (الملك الناصر) ينبه خشى. دامه زراندنا دەوله تا ئەيۆبى ھەر چەندە ژدهرقهی کوردستانی بوو، بهلی خاله کا ههره مهزن و گرنگه د دیرو کا کورد وکوردستانی دا دچهرخنن ناقهراست دا، چونکی ببوو ئه گهری ئاشكرابوونا دەھان ھۆزو وخلل وينەماللن كوردى كو ھەتا ئەوان دەمان بع نیاس وقهدهر مابوون و هیزو شیانین وانا ئیخسته کاری بو سازدان وئاراسته کرنا رویدان وسهرهاتیین میر وویی کو ئه گهر بو وان دهرفهت ودەلىقەكا باروگونجايى ھەلبكەقت وسەركردايەتيا خۆ ھەبت، ئەو دشنن رویی خو یی راستهقینه بیخنه روو ورولی دروست وپلانین کاریگهر بگرن د ديرو کا مرو ڤايهتييدا، ئهيو بي ژبهر وي چهندي کو کورد بوون د ناڤ جهرگی واقیعی کوردستانیدا بوون، ئه شراستیه باش دزانی وسهنگ وشیانین میللهتی کورد ژبهر چاف وهرگرت بو چهسیاندن وموکمکرنا بنهما وستویننن دهولهتا نوو بنیات کری د دهربهدهریندا ویلند کرنا ئاستی زانستی وروشهنبیری د ولاتی شام ومسریدا، لهورا ههر ل وی دهمی کو دەسەلات وەرگرتى. ژلايەكىي قە ھنارتە ب دويڤ جەنگاوەرىن كورد را وداخاز ژێ کرن، خو بگههینه بهروٚکێن شهرێ خاچ پهرستان وبچنه ناف ریزین تیپین لهشکری نهیوبی وژلایه کی دی قه هاندان و پالدانا خوانده قان و ره و شهنبیرین کورد کرن کو بچنه ولاتی شام و میسری و پهیوه ندیی ب دام و ده زگه هین زانستی و روشنبری یین وان بکه ن. میر و فهرمانده و سهرکردین کورد ژی هیقی خواز بوون کو شهره فا پشکداریی دجیها دیدا بده نی وبی به هر نهبن ژ وی سهر بلندیی و شانازیی، لهورا ده می نهسه ده دین شیرکو یی مامی سولتان سه لاحه دینی سهرکردایه تیا له شکری ده و له تا زهنگی دکر و نالایی شهری به ره قانیی و رزگاریی دژی نه رکه به رستان هه لگرتی (پشتی هینگی ژی سولتان سه لاحه دینی نه ف نه رکه به ستوویی خوقه گرتی) ده هان میر و فه رمانده و سهردارین کورد به ده نگاوه و و شهرکه رین عه شیره تین خوقه، هه کاری، مه هرانی، هه زبانی، زورزاری، حه میدی، حه که می، داسنی، ه تد. خو گه هانده ده قه رین شام و مسری و در بیزین له شکری نه یو بیدا ها تنه ریک خستن.

ههقدهم، سهدان مهلا وفیرخواز وخویندکارین کورد ل ولاتی شارهزو وههولیر وشنگال وئورمیه وئاکری وئامهد وباژیرین دیین کوردستانی ب مهرهما خواندن وفیربوونی وخو پیگههاندنی دهست دهست چوونه حهلهب ودیمهشق وقودس وقاهیره وئهسکهندهریه وچهندین باژیرین دی د بهردهستی مهزنه زانایین ولاتی شام ومسری دا دریژی ب خواندنا خودا وبوونه وانه بیژ وپیش نقیژ وخوتبه خوین وبانگ هلدیر د مزگهفت وقوتابخاناندا هاتنه دامهزراندن.

گرنگی پیدانا نمیوبیان ب ئاقاكرنا دام وهزگههین زانستی وخزمهتگوزاری:

ئەوى جهى سەرنج وھەۋى ئاخفتنى يە د ديرۆكا ئەيۆبيان دا سولتان سەلاحەدين وپاشا وميرين دى ترين بنەمالا ئەيۆبى دگەل ريقەبرنا شەرى جيهادى وئازادكرنا رووبەرەكى بەرفرەھى ئاخا موسلمانان ل شەرى خاچ پەرستان ودويركرنا وان بۆ كنارين دەريايا سپى يا ناقەراست، وەسا دقيا د بياقين دى ترين خودى پەرستنى ودينداريى دا وان بەشدارى ھەبيت وخزمەتا جقاكى ئيسلامى بكەن.

كهلها سهلاحهدين ل قاهيره

کاربدهستین ئهیوبی ههر ژ دهستینکی پشکه ک ژ ژیانا خو بو پیشههههرنا شارستانی یا ئیسلامی تهرخانکر و سهر ئهنجام کومه کا پروژان چینکرن ژ باشکرنا بزاقا زانستی وروشنبیری وهاندان وریزگرتنا زانایان و ئهدیبان وهاریکاری کرنا خویندکارو فیرخواز و خورتکرنا پروسا خواندنی وقه کرنا هر ماره کا خواندنگههان وخانه قا ودابین کرنا کهل و پهل و پیدقیین قوتابخانان دینخه مهت قی چهندی دا وان یاره کی زور مهزاخت.

ئەندامين بنەمالا ئەيۆبى ل ھەر جھەكى لى ئاكنجيبوون دەسترەنگينىيا خوّ دیار کرو خیر خازی وزانست پهروهری یا خوّ سهلماندو شوین تبل و شوینوارین باش ومفادار بچه هیلاینه، نهجمه دین تهیوب بایع سەلاحەدىنى ل باژىركى بەعلەبەك خانەقابەك بۆ سوفى وزەلامىن چاك ئاڤاكرو ل قاهيره ژي مزگه فتهك دروست كر، ئەسەدەدين شيركۆ مزكه فت وقوتابخامه كل حهلهب ناڤاكرن، (ست الشام)ي خويشكا سولتان سهلاحهدینی خاندنگهههك ل دیمهشقی دروست كر. ههر وهسا سولتان سهلاحهددين ب خو و برا وكورو و نهڤيتين خو قه ب در نراهيا پنتر ژ نيڤ سهدئ دههان قوتالخانه و مزگهفت و خانهقا و مالا فنركرنا حهدسين (دار حدیت) ودهزگههین خزمه تگوزاری وخیر خوازی یی ئاڤاکرن وهکی قوتابخاننين (الناصرية) و (العادلية) و (الافضلية) و (الصالحية).. هتد. ههر وهسا مير وفهرمانده وبهريرسين كوردين دهولهتا ئهيؤيي ب دەستوورى پاشايين ئەيۆبى ل ھەوا ئاقاكرن و ئاقادانكرنى كيم خەمى نه کرییه ههر دهمی دهرفه ت بو وان هه لدکه فت دلسوزانه دهاتنه دهست و ههلویستی جامیرانه دیار دکر. میر خوشترینی ههکاری و میر قوتبهدین

تهلیلی ههزبانی دوو قوتابخانه ل قاهیره ئاقاکرن کو ب قوتابخانا ههکاری و قوتابخانا قوتبیه ناف دکرن، ئهف دوو میره ژدهستی ئیکمی یی میرین کوردین دهولهتا ئهیوبی بوون، بهری وان میر مجاهیدهدین بهزانی کوری مامینی گهلالی دوو قوتابخانه ل دیمهشقی دروست کرن ب (الجاهیدیة الجوانیة) و (المجاهدیة البدانیة) هاتنه نیاسین. بو هندی ب دروستی قهباری بهشداریا کهسایهتیین کوردان بزانین ل ههوا ئاقاکرن و نویژهنکرنا دهزگههین زانستی ورهوشنبیری وخیر خوازی. ل باژیری حهلهب ل باکوری وهلاتی شامی ب نموونه دئینینهه دقی باژیری دا زیدهتر ژ بیست مزگه فت وقوتابخانه وگهرماف وخانهقا ژلایی کاربدهست و سامانداران وبازرگانان وخهلکی خر خازی کورد قه هاتینه ئاقاکرن.

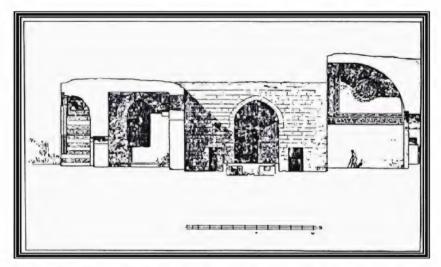
تنی کوردین قهیموری ئه پروژه پیشکیشی چقاکی شامی کرینه: سی قوتابخانه ونهخوشخانه و دوو مهزارگهه ل دیمه شقی وقوتابخانه ال ل حهله بی ئیکادی تر ل باژیری خهلیل (الخلیل) وگومبه ته ال قودسی.

٢- نەخۆشخانا قەيمۆرى ل دىمەشقى :

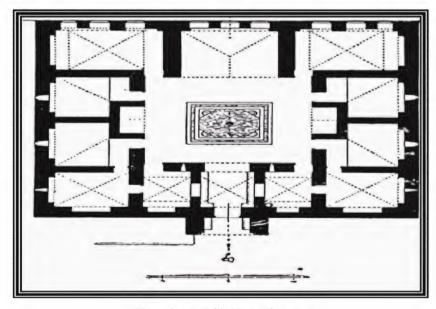
ئه ش نه خو شخانه ل بنی چیایی قاسیون ل دیمه شقی و ل سالا ۲۵۲ مشه ختی / ۱۲۰۵ زاینی ل سهر کیستی میر سهیفه دین یوسفی کوری ئهبو فه وارسی کوری موسه کی قهییموری هاتیه دروستکرن. خهلکین هه ژار وپید قی وهه می موسلمانان مفا لیوه ر دگرت و ب خورایی ویی به رامبه ر خوتیدا چاره سه د دکر. میر سهیفه دین قهیموری هه قال گهل میر وزه لامین هو زا قهیموری ب دی شانگه وازو داخازا (الملك الصالح)ی ئهیویی قه چوون و ل سالا

7٤٢ مشهختى /۱۲٤٤ زاينى ل كهلا قهيموّريا يا بهرنياس ل نيّزيك باژيرێ (سهعرهد)ه چوونه وهلاتێ شامێ وپهيوهندى ب (الملك الصالح)ى قه كرو بوو هاريكار وپشتهڤان .

مير سەيفەدىن قەيمۆرى كەساپەتيەكى سياسى وكومەلايەتى يله بهرز وهیٚژایی کورد بوو، پاشایین ئهیوٚبی خوٚش دقیان وریز لی دگرت ل بەرامبەر دلسۆزى وباشى يا وان ميرين دى ترين قەيمۆرى، بەردەوام خەلات ددانى ومۆچە ويلە وجهين بلند يى ددان و ئەردى چاندنى يى قهلهو (بزاخ) پیشکیشی وان کر، د دهمه کی کورتدا میرین قهیمو ری بوونه خوداننن دههان گوندو رهز وباخ وبیستان وئاش وخان وقهیسهری ل دیمهشق ودەوروبەرين وي، مير سەيفەدين هر مارەكا وان ل سەر نەخۇ شخانەكى كرنه وهقف د وهقفنامي دا ب هويري روهنكرن دا لسهر مهزاختي و ييدڤين نه خو شخاني ژ دهرمان وخوارن وكهل ويهل ويندڤيان. ههروهسا مو چير پزیشك ونوژدار وبرینپیچ ودهرمانساز وسهرپهرشت ودهرگههان وزیرهان وئاڤ كێش و خزمهتكارێن نهخوٚشخانێ و بانگ ههلدێران ويێشنڤێڗێ ل مزگه فتا تهنشتی کاچاوا خهرج دکر کو ههمیا ژ داهات وبهرههمی گوند وئاش وخانه وهقفكريان دابين دكهن كۆ ناڤێن وان دوهقفنامێدا هاتينه تومار كرن.

نەخوشخانا قەيمۆرى كو ژلايق مىر سەيفەدىن قەيمۆرى كوردى ل سالا ٦٥٣ مشەختى/ ١٢٥٥ زاينى ل دىمەشقى درست كرييه.

نەخشى بناغى نەخۆشخانا قەيمۆرى ل دىمەشقى

د وهقفنامی دا هاتیه کو ل رویی پیشی یی نهخوشخانی نهخشکرییه و بو ههر کارمهنده کی ژوانین بهحس لی کرین موچی ههیقانه دیار کرییه و ههر موچهیه کی ژی ریژه کا ب دراقی زیقی نان دهرهم وپاشماوی وی ژی ب دهخل ودانی و گهنم دهیته دان وئهقه ژی چهسپاندییه کو ئهوپاری ژداهاتی یی جهین وهقفکرین دمینیته قه زیندانی و ئیخسیرین موسلمانان پی بهینه بهردان لسهر ههژارو بی خودان و لیقه وماوان بهلاف بکهن .

ئەف نەخۆشخانە ھەتا نهوژى ھەرمايە ونيشانەكا ساخا دەست رەنگينيا كوردين قەيمۆرى يە ولڤى دەمى دريژ خزمەتەكا بى سنوور گەھاندىيە ئاكنجيين دىمەشقى.

٣- مزگهفتا چاكى ل قاهيره:

جاکی یان چاکی هۆزهکا بچویك و نهبهریناسا كورده، ل ناقهراستا سهده کل حه فتی مشه ختی اسیزدی زاینی ل ئه نجامی هیرشه کا خویناوی و یرانکاری یا مه غولان پشکه کا قی هوزی ده ربده ری وه لاتی شامی و مسری بوون ود ده ربده ری یی دا هر ماره کا که سایه تیین له شکری و کارگیری و ئاینی ژی دیاربوون وه کی میر سهیفه دین و زانایی ئاینی محه مه دی کوری ده ربازی جاکی و شیخ حوسینی جاکی و چه ندین دی کو د دیرو کا سیاسی و شارستانی یا مسری دا نه خش و شوین تبلین وان د دیارن بتایبه تی ل نیقا دووی ژ سه دی حه فتی مشه ختی سیزدی زاینی کاربده ست و ده سته ه لاتین جاکی ده ستووری میرین قهیموری و هه کاری و هه زاری و خزمه تگوزاری بوون و ئه قا ئاشکرا تنی ل باژیری قاهیره مزگه فته ک و خه لوه خانه یه ک و به که دا فاقاکی ده کاربده کاربده کاربا ک

مزگه فتا چاکی د بنیات دا که فنه مزگه فته کا بچوبك وژیشت گوه هاڤێتيبوول تاخي (حهکر) مير بهدرهديني کورێ مير شهرهفهديني جاکي ل سالا ۷۱۳ مشدختی/ ۱۳۱۳ زاینی دهستیبکرو نویژهنکرو مینبهرهك بة زنده كر همتا كريه مزگه فتا سهره كي يا نقير كرن وخوتيه خواندني ل تاخير (حدكر)، نقيرًا ئەنىيى تىداكر، يىشنقىر وخوتبه خوين ژى شيخ حوسينني جاكي بوو. ئەڤ مزگەفتە ھەتا سالا ٨٠٦ مشەختى/ ۱٤٠٣ زاینی ئاڤاکری مایهڤه وبهردهوام نڤێژ تێدا دکرن وخوتبه تێدا دهاتنه خواندن، دەمىي تاخى (حەكر) وېرانبووى دەوروپشتىن مزگەفتى بوونه كاڤل وچول و نڤێژ و خوتبه ژي ل مزگه فتا چاكي بهتال كرن. ههر ل تاخی حه کر ول نیزیك مزگه فتا چاکی، شیخ حوسینی چاکی خەلوەخانەيەك كربوو مال وبارەگايى خۆ ومژويلى خودى پەرستنى ورننیشان دانا خهلکی قاهیره بوو، دهمی وهغهرکری ژی ل (سالا ٧٣٧ مشهختي ١٣٣٦ زاييني) هدر ل خهلوهخانا وي هاتيه قهشارتن. ئاكنجيين ڤي دەڤەري هەتا سەدين داوي يي هەردەم سەرەدانا گۆرئ وی دکر وباوهری یه کا موکم ب پیروزی یا وی ههبوو.

يرسيار:

- ئەيۆبى كىنە ؟ چاوا دەستھەلات وەرگرت؟
- بۆچى، پاشا وميرين ئەيۆبى گرنگى ب دروستكرنا مزگەفت وقوتابخانان ددا؟
- ناڤي وان مير وسهركردين كوردان بيره يين كۆ مزگهفت وقوتابخانه ل مسر وشامع ئاڤاكرين.
- راپورته کی ل سهر نهخو شخانا قهیموری ل دیمه شقی و ل سهر مزگه فتا چاکی ل قاهیره بنقیسه.

ژېدەر:

- ابو شامة، الروضتين في أخبار الدولتين.
- ابن واصل، مفرج الكرون في اخبار بني ايوب.
  - ابن خلكان، وفيات الاعيان.
- ابن شداد، الاعلاق الخطيرة في ذكر امراو الشام والجزيرة ج ١-٢
  - اليونيني، ذيل مرآة الزمان.
  - المقريزي، خطط المقريزي.
  - النعيمي، الدارس في تاريخ المدارس.
  - احمد عيسى بك، تاريخ البيمارستانات في الاسلام.
- قادر محمد حسن، الكرد في مصر و بلاد الشام. دراسة حضارية.
- زرار سدیق توفیق، چهند لاپهرهیهك لهمیّژووی کورد له سهده کانی ناوهراست (زیدهیه).

بهندی سی یی: رولی زانایین کورد د شارستانی یا ئیسلامیدا

ل وی دهمی کو خواندن وخواندهواری وکهلتوری ئیسلامی ل ههریّمیّن کوردستانی بهلاقبووینه، شاگردو خیرخوازو قوتابییّن کورد کیّماسی وکهمته خهمی نهکریینه د فیّرکرن وخوّپیّگههاندنی دا و ژ قی چهندی دا دلسوزی ورژدیا خوّ سهلماندیه ب مهرهما پتر فیّربوونی بدهست قهئینانا زانیاریی وشههرهزابوونی د بیاقیّن زانست و هزری دا سنوّریّن کوردستانی بهزاندینه وخوگههاندییه ناقهندیّن مهعریفی وروناکبیری ل مویسل و بهغدا و حهله و دیمه ق وقاهیره و جهیّن دی و ل سهر دهستی مهزنه زانا و هزرمهندیّن موسلمان دریّژی ب خواندنی دایه وئاستی مهزنه زانا و هزرمهندیّن موسلمان دریّژی ب خواندنی دایه وئاستی رانستی وهزری یی خوّ پیشئخست و د واره کی دا باوه رناما پسپوّری بدهست قهئینا.

دراستیدا ل کوردستانی پشتی ب سهرقهچوونا سهرده می میرنشینین خومالی، بزاقا خواندن وفیرکرنی تووشی ژناف چوونی بوون وبزاقا رهوشنبیری وزانستی پاشقه کیشا، مزگه فت وخویندنگه شر پشت گوه ئیخستن، ئه و رهوش و قهرهبالغا جاران نه ماو ده ستهه لاتدارین تورکین سه لجوقی گرنگی یه کا وه سا ب ته خا روناکبیرین کورد نه دا، ئه وامایی تیه ناتیا زانستی یا فیرخازو خویند کاران نه شکاند.

ب دریژاهیا سهدین ناقهراست کو مه ثر زانا وهزرقان ونقیسهرین کورد د بیاقین جودا جودایین ئهده ب وزانست وهزرو زمان وشهرع و فقهی دا دهرکه فتن وداهینان ههبووینه وناف و دهنگی یا وان د شروقه کهرین قورئانی دا دهرکه فت، ماموستا و قازی و توره قان و زمان قان و شاعر و دیروک نقیس و وانه بیژ و شههره زا ل زانستین حدیب (محدث).

زهلامنن باش و خوت و خوين و پنشنڤنژ کو هندهك ژوان د سهر ئاستے د جييهانا ئيسلاميدا كسايهتينن بهرنياس وباوهرينكري بوون د بابهتنن كنشهدار دا پرسیار ژوان دهاته کرن ئهو جهی سهرنج وپرسیاری په سهرجهم ئهو ناقدار بن كوردين كتيب وناميلكه داناين ب زماني عهرهي نقيسينه، دياره ئەقى، ژى ئەگەر وھۆيين خۆ ھەنە بەرى ھەمىي تشتان زمانى عەرەبىي زماني قورئانا ييروزه وزماني ينغهمبهر (س.خ) وخهليفه وههڤالنن وان بوون، ههروهسا زمانی دهستهه لاتی وروشه نبیری و کارگیریم، بوو ود جیهانا ئيسلاميدا ب يلا ئنكي دهات ويرانيا دانهر ونڤيسهرٽن مللهتٽن موسلمان ههر بقى زمانى بهرههمين خو دنڤيسين، تهخا روشهنبير وخواندهڤانين كورد ژى نەدڤيا قى بنەماو دەستورى بەلاڤ لادەن، بەلكى خازيار بوون بقى زماني بنقيسن دا كۆ بەرھەمنن وان مفاداربن وھەمى بشنن بخوينن ومفای لی وهربگرن، ژلایه کی دی قه زمانی کوردی ژی هیشتا ههر زمانی ئاخفتن و دانوستاندنا زاره کی بوو، همتا سهر دهمی عوسمانییان ژی دناف کورو بنگههنن زانستی ورهوشهنبیری دا وهسابهلاف بوو کو زمانی کوردی نهشین بکهنه زمانی نقیسین وداهینانی، توخم یهرستین مللەتنن دەوروپەر ھەر گاف يروپاگەندىن دۇوار بەلاڤ دكرن كو ديارە کوردی زمانه کی نه تمام ویاشقه مایه ونه شنت بچیته ریزا زمانین عهرهبي وفارسي وتوركي، بو كاري نڤيسيني وخواندني دهست نادهت وبقان كاران همتا رادهيمكي سمركه فتن وشيان نهتموي كورد ژ نهخشمي ببهن ڤي بوچوونا خەلەت و نارەوا ژلايى خۆڤە بچەسىينن. ناقدارین کورد ههر چهنده د کریارا نقیسین وداهینانیدا زمانی زکماکی یی خو ژ پشت گوه ئیخست بوو، قهد هزرا خو بو ب کارئینانی نهکر، بهلی ناسناما خو یانه ته وایه تی پاراستیه وناسناقین نه ته ویی ئان ناقی وان باژیر وههریمین ژی هاتین هه لگرتینه و نه ژادو بابکین خو ل دهست نه داینه و شانازی ب کوردی بوونا هو زو بنه مالین خو دکر.

ئه گهر بهری خو بدهینه ژیدهرین دیروکی ژیاننامه و دهنگوباسین سهدان کهسایه تیین ناقدارین کورد بهرچاف دکه قیت ل: ئهربیلی و شاره زوری و دهینوه ری و غامه دی و ئهرمه وی و هه کاری و هه زبانی و جاوانی و گورانی و زهراری و مارانی کو بیاف ولایه نین جوره وجورین زانست و ویژه وهزرمه ندی د که لتوری ئیسلامی دا دیار بووینه و گههشتینه ئاسته کی بلند و ب کارین خو شارستانی یه تا کوردان زهنگین کرو دلسو زانه و به رده وام خزمه تا شارستانی یه تا ئیسلامی کرییه.

١- فهقيهي حهنهفي نهبو عهبدولايي گوراني (؟ -٥٤٣ مشهختي ١١٤٨ زايني)

ئهبو عهبدولایی گۆرانی ناقی وی حوسیّنه وکوری ئیبراهیمی کوری حوسیّنی کوری حوسیّنی کوری جهعفهری، ژهوّزا مهزن ودیّرینا گوّرانه کوّ د ژیّدهریّن عهرهبیدا کرییه (الجورقان) ئه شهر و پاژیریّن که قنیّن دهرتهنگ وسهرییل زههاو خوّجه بوون.

ئەبو عەبدولايى گۆرانى ل سەر دەستى زانا ومامۇستاين عيراق وكوردستانى (مەزھەب)ى حەنەفى وزانستىن قورئانا پيرۆز وفەرمۆدە خواندىنە وشەھرەزايى بدەست خۆقە ئىنايەو بوويە بسپۆرەكى زيرەك و

شههرهزایی ده قهری د زانستین فهرموداندا (حدیث)، وپرسیار وشیره تری دهاتنه کرن ژبو نیاسینا فهرمودین راست وجودا دکرن ژ فهرمودین لاوازو نه دروست، دقی بیاقیدا پهرتوکه ک دانا یه ب ناف ونیشانین (الموضوعات فی الاحادیث المرفوعات) کو دناف شههرهزایان دا ب پهرتووکا (الاباطیل) بهرنیاس بوویه و تیدا فهرموده ودهستکاریین گومانلیکری دهستنیشانکرینه ب بهلگه قه سهلماندیه کو ناقهروکین وان دخهلهت ونهدروستن، چهند دانهیه ک ژ دهستنقیسیا قی پهرتووکی ل پهرتوکخانین جیهانی پاراستینه. نه ف پهرتووکه بویه بابهتی دانوستاندنی وگفتوگویا زانایین فهرمودی، هنده کا پشته قانیا خو بو سهرنج وره خنین نهبو عهبدولای دیار کرینه ولده ف وان وهسا یه کو د کاری خودا یی سهرکه فتی بوو وب باشی راستین دیار کرین.

ئهبو عهبدولایی گۆران پهرتوکه کا دی ب ناف ونیشانین (التکلیف فی الفروع) دانایه ول سالا ۵۶۳ مشهختی ۱۱٤۸ زایینی مرییه.

۲ - شیخ ئەحمەدى زەرزارى (۵۹۱ مشەختى/۱۱۹۵ زايينى)

ئەبو عەباس ئەحمدى كورى عوسمانى كورى ئەبو عەلى كورى مەھدىيى زەرزارى زانا وميرخاس وقورئان خوينەكى پايە بلند وخودان شيانى باژيرى ھەوليرە، نيزيكى دەستېيكيا سەدى شەشى مشەختى دوازدى زاينى ژ ئىك ژ گوندىن ھۆزا زەرزارى ھاتيە دونيايى، زەرزارى ۋر زارى دورزارى ھاتيە دونيايى، زەرزارى ۋى (زەرزا ئان زرارى) ھۆزەكا مەزن و دەستهەلاتا دەقەرا ھەولىرى يە ئەوا ھەۋلىرى گوتنى يە باژىرى ھەولىرى ل سەردەمى ئەتاباكى (٥٢١-١٣٠٠ مشەختى /١١٢٨ زايينى) قەۋاندنەكا شارستانى يامەزن بخۇقە دىت، ژ باژىركەكى بىدەنگ ژپشت گوھقەھاقىتى ھىدى ھىدى بويە

ناقهنده کی روشه نبیری وبازرگانی یی ب ئاقه دان، ده هان مزگه فت وقوت ابخانه و خانه قا و جهین خواندنا فه رمو ده و و خان وبازار و قهیسه ری یین باژیری وان جوان کرینه ورویه کی جوان و ساخ دابوویی و د ئه نجامدا چه ندین که سایه تیین زانستی و ره و شه نبیری ژ خه لکی قی باژیری و ده وروبه ران تیگه هشتن و خزمه تا شارستانی یا ئیسلامی کر و ئیك ژ وانا شیخ ئه حمه دی زه رزاریه.

(ابن المستوفي) دانهری پهرتووکا (تاریخ اربل - کو تایبهته ب دیرو کا باژیری همولیر) قه کو شیخ ئه حمه دی ئه و دیتیه وه کی ئه و ب خو قه دگیریت همرده م چوویه خزمه تا وی وبهرهه قی گوتار خواندن وانین وی دبوو، گهله ک پهسنا (مدح) وی کریه وستران پی گوتینه و به حس دکه ت کو هندی بیژی یی خودی نیاس وخودان باوهرو دیندار بوویه و تا راده کی ب رومه ت وهیر ابوو کو میروکاربده ستان ل بهرانبه ری مالاوی ریز دبوون دا بچنه خزمه تاوی. شیخ ئه حمدی زهرزاری ب نیازا زانست خازی یی و خو تیکه هاندنی سالین دریژ ههولیر بجهیلایه و ل کوردستانی دویر که فتیه و گهشته کا زانستی یا دریژ بو راندیه خو گههاندیه خزمه تا گهوره ماموستا و شارهزایان و ل باژیرین مویسل و به غداو ئه سفه هان و هیران زانستین قورئان و فهرموده خاندینه، ل باژیری هیراتی ل ههریما خوراسان گوهداری یا پهرتووکا (صحیح البخاری) کرییه.

شیخ ئه حمه د پشتی قه گهریای بو هه ولیری خوقه ده رکر (اعتکاف) ژ خه لکی و د مالا خودا په رستنا خودای و قورئان دخواند، هه تا مری ل هه یقا ره مه زانا سالا ۵۹۱ مشه ختی / ۱۱۹۵ زایینی هه ر مژویلی نقیژ کرن وقورئان و خواندن و دعا و خوشکاندنی بوویه.

شیخ ئه حمه دی زهرزاری دوو په رتووك ده رباری زانستی خواندنا قورئانی (علم القرأن) داناینه (المؤنس) و (المنتخب)، كو وهسا دیاره هه ردوو په رتووك نه ماینه .

٣ - هۆزا گاڤانى يا كوردى وخزمەتكرنا كەلتورى ئيسلامى

گافان (گافانی- الجاوانیه) هۆزەکا مەزن وبەرفرەها خیلا کوردە، لل سەردەمى عەباسى ل باشورى كوردستانى و ل دەفەرین مەندەلى و واست (كوت) وحیله و باشورى بهغدا كنارى رۆژئافایى رویبارى دیجله خوجهبوون، پشتى سالین سەدى چارى مشەختى دەهى زایینى، میر وسەردارین گافان میر نشینهك دامەزراند كۆ سەدەبهك و نیقى فەرمانرەواى یا روبەرەكى بەرفرهى نافەراست و رۆژهەلاتى عیراقى دكر، هەروەسا زەلامین قى هۆزى نەخشى دیارو كاریگەر د رویدانین عیراقى دا ل سەدى شەشى مشەختى /دوازدى زایینى ھەبوو.

د جیهانا ئهده ب و زانست و روناکبیریی ژی دا هوزا گافان به شداری یا وان یا کیم نهبوویه و شوین تبلین زه لامین وان د دیارن و هه ژی ئاماژی یه ژریزا پیشیا هوزین کوردستانی دهیت گهله ک زانا و فه قیه و شاعر و نقیسه ر ژ خیل و تیرین فی هوزی ده رکه فتینه، ژ وانا:

أ - ئەبو سەعىدى گاڤانى (٤٦٨-٥٦١ مشەختى/١٠٧٦-١١٦٦ زايينى)

محهمه دی کوری عدلی کوری عدبدولایی گافانی ل سالا 21۱ مشدختی ۱۰۷۱ زایینی ژدایك بوویه، ل خواندنگه و مزگه فتین به غدا ل سهر دهستی مهزنه زانایین ئیسلامی: ئیمامی غهزالی و عیماده دینی تهبری یی بهرنیاس ب(الکیاهراس) و تهبو به کری شاشی ب زانستی هاتیه خودانکرن و پیگههاندن

سه رکه فتن بده ستقه ئینایه، ئه بو سه عیدی گافانی شه هره زاییه کا کویر د فقه و فه رموودان دا هه بوو، دهه مان ده مدا د بیافی هو زان (شعر) و ویژه یا عه ره بی ژی دا شین تبلین وی ددیارن و ده ستی هو زان دانانی ژی هه بوویه، هه ر چه نده تا نهو روهن نه بوویه کا دیوان هه بوون یان نه، ژیده ران چه ند پیز ژ هو زانین وی تو مارکرینه، وی ب خو ژی په رتووکه که درباره ی هونه ری شعری نقیسی یه، هه روه سا رافه کرنا په رتووکا (مقامات الحریری) کو نقیسه ری وی (الحریری) یه کریه.

ب- شیخ وهرامی گاڤانی (؟ -۲۰۵ مشهختی / ۱۲۰۸ زایینی)

شیخ وهرام کوری میر ئهبو فیراسی عیساوی کوری میر ئهبو نهجمی گافانی یه، دیارترین و بناف و دهنگترین کهسایه تیی ئاینیی هو زا گافانه، نزیکی سالا ۵۳۰ مشه ختی / ۱۱۳۰ زایینی ژ دایك بوویه، ژ مالباتا میرین ده سهه لاتدارو خانه دانین گافانی یه، کو ئه فی ده ست ژ کاروبارین میراتی وله شکریی کیشایه و ژیانا خو ته رخانکر بو خوداپه رستنی و گوشه گیریی (خلوه کرنی) ده می خو ب خواندنا قورئانی و دینداریی و رینیشاندانی قه دبوراند، حه تا وه لی هات خه لکی ژبهر پیروزیاوی سهره دانا وی د کر ژبو وهر گرتنا بوچوونا وی لسهر ههر پرسه رکی و گوهداریا وانه و گوتارین وی د کر و پهند و شیره ت ژئاخفتن و بوچوونین

شیخ وهرام پهرتووکا (تنبیة الخواطر و نزه النواضر) دانایه کو ب (کومکرنا شیخ وهرام) دهیته نیاسین و پیکهاتییه ژ کومه کا گوتاران دهرباره ی خودی نیاسینی و وهعز وشیره تکرنا خه لکی بو کارین باش و پهیره و کرنا کریارین زه لامان و هه قال و هو گرین پیغه مبه ری (س . خ)

شیخ وهرام ل سالا ۲۰۵ مشهختی ۱۲۰۸ زایینی مریه و ل مهزاری ئیمام عملی کوری نهبو تالیبی ل نهجه فی هاتییه قهشارتن.

ج - شيخ موته ليبي بهشيري كاڤاني (٥٤٧ -٦٢٤ مشه ختى /١١٥٧ -١٢٢٧ زاييني)

شیخ موته لیبی کوری به دری کوری موته لبی کوری زوهمانی به شیریه، ژ خیلا به شیریه کو ئیکه ژ خیلین هوزا گافان، ل سالا ۱۵۷ مشه ختی ۱۱۵۲ زایینی هاتییه دونیایی، پرانیا ژیانا خو ل به غه دا یا پایته ختی خیلافه یا عه باسی بریه سه ر و قوناغین خواندنا خو بر ینه، ل ئاستی عیراقی شه هره زاییه کا به رفره ه دزانستین فه رمووده و شه ربعه تی دا هه بوو، دخواندنگه هین به غدا دا وه ک ماموستا هاتیه دامه زراندن و وانه تیدا دگوتن، دیروک نقیس (المنذری) ئیکه ژ وانا کو ژلایی شیخ موته لیبی فه باوه رناما زانستی پی به خشییه، شیخ موته لیبی ل سالا موته لیبی فه شه داری ۱۲۲۷ زایینی چوویه به ر دلوقانیا خودی و ل به غدا هاتیه فه شارتن.

د- فهقیی شافعی (ابن الصلاح)ی شارهزوری (۵۵۷-۱۶۳ مشهختی / ۱۲۸۱-۱۲۵۰ زایینی)

تهقیه دین عوسمان کوری سه لاحه دینی کوری عبدولره حمانی کوری عوسمان کوری موسای کوری نهبو نه سری شاره زوری یی نافه دار ب (ابن الحاجب) ل سالا ۷۷۷ مشه ختی /۱۱۸۱ زایینی ل گوندی شارخانی وه لاتی شاره زوری ژ بنه ماله کا خانه دان و زانستپه روه ر دایك بوویه، سه لاحی بابی وی (۷۳۷-۱۱۸ مشه ختی /۱۲۲۱-۱۲۲۱ زایینی) مامو ستایه کی نایینی یی پایه بلندی وی ده قه ری بوو، له ورا عوسمانی کوری وی ب نافی وی هاتیه نیاسین و ب کوری سه لاح (ابن الصلاح) هاتیه نیاسین.

(ابن الصلاح) قوناغین دهستپیکین خواندنا خو ل مزگه فت وحوجرین شاره زوری برینه و لده ف بابی خو فیری فقهی شافعی بوویه، ژبو بهرده وامیا خواندنی بابی وی هنارتی یه باژیری مویسل لویری بهرهه فی وانه بین زانایی مه زن عیماده دین کوری یونسی (ابن یونس) بوویه، د دیفرا بهره فه ههریما خوراسانی چوویه و دهمه کی دریژ زانستی حه دیسی فه کولییه، پاشی مشه ختی وه لاتی شامی بوویه، ل باژیرین قودس و دیمه شق و ل قوتابخانین کو ژلایی سولتان سه لاحه دده بین نهیوبی و نه ندامین دیترین مالبتا نهیوبیان قه ناقا کربوون، سالین دریژ مژویلی کاری وانه گوتنی بوویه و ده هان قوتابی و فه قی هه بوون و میرین نهیوبی ریز لی دگرت بوویه و ده هان قوتابی و فه قی هه بوون و میرین نهیوبی ریز لی دگرت و خه لات ددانی. (ابن الصلاح) سه رباری ماموستاییا خو، شه هره زایه کی هویربین و ده سته له بوو درافه کرنا قورنانا بیروز و فه رموودین پیغه مبه ری هوی بود، فه توین وی ژلایی هه قال وقوتابیین وی قه دبه رگه کیدا هاتی نه بود، فه توین وی ژلایی هه قال وقوتابیین وی قه دبه رگه کیدا هاتی نه بود، فه توین وی ثه دبه رگه کیدا هاتی نه کومکرن، زیده باری فه توین وی نه فی په رتوکه ژی داناینه:

۲- پەرتووكەك دەربارەي ريو رەسمين حەجكرني.

٣- پهرتووکهك (الاشكلات على كتاب (الوسيط) يان (شرع مشكل الوسيط للغزالي)).

٤- طبقات الشافعية.

٥- اداب المفتى.

٦- المؤلف و المختلف.

(ابن الصلاح) ههر مرویل و خهریکی وانه گؤتن و فهتوهدانی بوو، حهتا ههیقا (ربیع الاخر) سالا ۱۲۳ مشهختی ۱۲۲۵ زایینی چوویه بهر دلوقانیا خؤدی و ل گؤرستانا سوفیان ل باژیری دیمهشقی هاتیه قهشارتن.

ه - ابن الحاجب (٥٧٠-٦٤٦ مشهختي/١١٧٤ زاييني)

فهقیی مالکی زمانه قانی ب شیانی کورده، عوسمانی کوری عومهری کوری نهبو به کری کوری یونسی دوهینی رهوادی یه ل دویماهیا روّژین خو سالا ۵۷۰ مشهختی /۱۱۷۶ زایینی ل باژیری نهسنایه یی سهر ب پاریزگهها قوس ل سهعیدا (صعید) مسری هاتیه دونیایی، بابی وی پهرده داری (حاجب) میر عزه دینی موسه کی کوری چه کویی کوردبوو، فهقی عوسمان ب ناسناقی کوری پهرده دار (ابن الحاجب)ی به رنیاس بوو، میر عزه دین موسه کی ژی ژ سهر کردین سوپایی سولتان سه لاحه ددینی نهیوبی بوو.

خیزانا (ابن الحاجب)ی ژ خیلا رهوادی (زهههندی) سهر ب هوزا مهزنا ههزبانینه و دبنیاتدا خهلکی ده قهرا دوهینی یا ههریما ئهرمینیان کو د سهرده می عهباسی دا واری خیل وتیرین هوزا ههزهبانی بوو، بهه قالبهندیا دگهل ئهیوبیان ده ربازی وه لاتی شامی و مسری بوون ب ئیکجاری ل ویری وه که مشه خت ئاکنجیبوون.

(ابن الحاجب) ههر ژ زارو کینی هنارتییه به رخواندنی و ل خواندنگههین قاهیره قورئان و فقهی مالکی فیر بوویه، پاشی مژویلی زمانی عهره بی بوویه، دهسته کی بلند هه بوو د هویربنیین پهیف سازی و رسته سازی یین زمانی عمره بی، دیتنه کا تایبه ته به بوو دریزمانی دا کو هنده کان ژی حمتا ئه قرو ژی بها و گرنگیا خو هه رمایه، نقیسینین وی د وی ئاستی تیرو

تهساه و دجهی خاون، ل باژیرین قاهیره ودیمه شق وئه سکنده رییه، خهلکه کی زور به رهه قی وانه یین وی دبوون و مفا بوخو ژ بیرو بوجوونین وی یین سه رانجراکیش وه ردگرت و هه تا ل هه یقا شه والی سالا ۱۲۶ مشه ختی / ۱۲٤۸ زایینی ل باژیری ئه سکه ندریه چوویه به ردلوقانیا خودی و نه ش به رهه مه ژی ل پاش خو هیلاینه:

١- المنتهى في اصول الفقه.

۲- الشافیة في الصرف (دەربارهی پهیف سازی و زمانی عهرهبی
 بوویه).

٣- الكافية في النحو (دەربارەي رستهسازيا زەمانى عەرەبى بوويه).

٤- الامالي.

٥- شرح كتاب سيبويه.

٦- شرح كتاب المفصل للزمخشري. چهند پهرتوكين دي.

كورد ونڤيسينا ديروٚكێ (مێڗٛوو)ێ:

پشکداریا دیرو کنقیسین کورد و نهوین کو خهلکی باژیرین کوردستانی نه کو بدروستی دنقیسینا میژووی دا دیار نهبووینه کوردن یان نه، هه ری گرنگی و لی راوهستانیه ژبهر کو ب بهرههمین خو نهو بهرپهرین قه شارتی نههاتینه زانین ژ دیرو کا خو رونکرنه قه ورزگارکرن ژ ناقچوون و ژبیرکرنی نه قجا چ میژوویا گشتی یا جیهانا ئیسلامی بیت یان دیرو کا باژیره کی یان ههریمه کا کورنشین بیت، لهورا میژوو نقیسین کوردستانی درباره ی میژووا گشتی پهرتووکین خو داناینه وه از

۱- دەينوەرى ژدايكبوويى باژىرى دەينوەرە ل ھەرىما چيايىن (كوردستانا رۆژھەلات) خودانى پەرتووكا (الاخبار الطوال).

۲- ابن الاثیر، ژدایکبووی جزیرا (بوتان)ه چهند پهرتوکه کین میر ووی داناینه ژوانا (الکامل في التاریخ) و (التاریخ الباهر) و (اللباب في تهذیب الانساب).

۳- ابن شاهنشاه، ژ نهڤیین میر شاهنشایی برایی سولتان سهلاحهددینی ئهیوبی یه دانهری پهرتووکا (مضمارالحقائق)

٤- ابن خلكان ژهوزا زورزارى يه و خوداني پهرتووكا (وفيات الاعيان و انباو ابناو الزمان)

٥- عزهدين محهمه دنه قيي مير خو شتريني هه زباني يه رسه رکردين سولتان سه لاحه دينه. نقيسه ري په رتووکا (تاريخ ابن ابي الهيجاو)

٦- میر ئیسماعیلی کوری عهلی بهرنیاسه ب (ابو الفداو) ژمالباتا
 ئهیوبی

یه خودانی ههردوو پهرتووکین (المختصر في اخبار البشر) و (تقویم البلدان) دناف دانهرو دیرو کنفیسین کوردستانی، نیشتمانپهروهر ههبوون کو دگهل پویتهدان و خو تهرخانکرنا وان بو خزمهتا ئاینیی ئیسلامی و دانانا

پهرتووکان دهرباری زانستین ئایینی، هو گری و خوشتقیا نشتمانی ههستی وان هه ژاند وهلی کرن کو پشکه کی ژ ده می خو ته رخان بکه ن بو نقیسینا میژووا وان باژیران و هه ریمان ئه وین تیدا ژدایك بووین وهاتینه پهروه رده کرن.

ئهوی کو حهتا نهو دیار بووینه ودیروکنقیسان ئاماژ پیکری چهند ژیدهرین میژووی ههنه تایبهتن ب میژووا باژیرو وههریمین کوردستانی ژوانا(تاریخ ئازربیجان) کو ژلایی (ابن ابی الهیجاو الروادی) نقیسیه ودبیت ئهو ژمیرین رهوادی بیت، و (تاریخ امد) و (تاریخ حصنکیفا) و (تاریخ الاخلات) و (تاریخ الفارقی) و (تاریخ اربل) ژ نقیسینا (ابن المستوفی) و چهند میژوویین دیتر، ژبلی میژووا فارقی وبتنی برگی دووی (تاریخ اربل)، ئهوین دی ههمی ژناف چووینه و نهگههشتینه دووی (تاریخ اربل)، ئهوین دی ههمی ژناف چووینه و نهگههشتینه

- ئبن خەلەكان (ابن الخلكان) (٦٠٨ -٦٨١ مشەختى/ ١٢١١-١٢٨٢ زايينى)

ئبن خهله کان ناقی وی ته حمه دی کوری محمه دی کوری تیبراهیمی کوری نهبو به کری کوری خهله کانه، بنه مالا وان بناقی خهله کانی اپیری وانی مه زن ناق و ده نگی خو ئینایه، ل سالا ۲۰۸ مشه ختی اییری وانی مه زن ناق و ده نگی خو ئینایه، ل سالا ۲۰۸ مشه ختی اکه لا هه قلیری ژ خیزانه کا تایینی و خوانه دان یا کوردی زهرزاری ول که لا هه قلیری ژ دایك بوویه، قوناغین به راهیی ژخواندنا خو ل حوجره وقوت ابخانین هه قلیری تمام کرینه ول باژیری میسلی ژی ل ده ف زانا که ماله دینی کوری یونسی (ابن یونس) دریژی ب خواندنی دایه و دقوناغا گه نجاتیی دا ژهه قلیری ده رکه فتی یه وب مه ره ما به رده وامی دانا خواندنی قه ستا وه لاتی شامی کریه کو ل وی ده می پشکه که بوو ژ ده وله تا ته یوبی ول ده مه کی ل باژیری حمله بی مایه قه ولده ف قازی به هائه دین کوری شه دادی (ابن شداد) خواندیه، یاشی به ره ف

دیمه شقی ول ویری ژی چوویه قاهیره ل داموده زگایین دادوه ریین دهوله تا نهیویی خزمه ت کریه.

ئبن خهله کان مهزنترین ونافه دارترین دیرو کنفیس و که ساتیی زانستی ودادوه ربی کورده، تاراده یه کی بلند مرو فه کی به هرمه ند و ژیهاتی وزیره ک بوو وشه هره زاییه کا به رفره هد دشه ربعه ت ودادوه ربیا ئیسلامیدا هه بوو، جهی رازیبوون وباوه ربا پاشایین ئهیوبی ومه ملو کی بوو، سهرده مکی قازیی گشتی - قازیی قازیان (قاضی القضاة) بوو لدیمه شقی و وه لاتی شامی کو بلندترین پلا دادوه ربی یه وه که قازییه کی راست و دروست و دادپه روریی بناف و ده نگ بوو، هه روه سالا قوتابخانین دیمه شقی بو ماوی ده هسالان وانه گوتینه ول سالا ۱۲۸۲ مشه ختی ۱۲۸۲ زایینی وه غه را دویماهیی کریه.

ئبن خهله کان ههر چهنده یی مژویلی کاری دادوه ریی ومامؤستایی بوو، حهزا میژوون قیسینی ههبوو، وه ک نه و ب خو دبیژیت: مژویلی دهسئیخستن و قهخواندنا پهرتوکین میژووی بوو تاکو گهله ک پیزانین و دهنگ وباسین کهسایه تیین میژوویی لده کومبووین، ول سالا ۱۵۶ مشه ختی ۱۲۵۸ زایینی پهرتووکا (وفیات الاعیان) نقیسی کو ب دیده قانیا قه کوله ران ژیده ره کی رهسه ن وبه رکه فتی یه وب زمانه کی پهتی وزه لال وب شیوازه کی جوان و پوخته یابه رنیاسه، نه ف دیرو کنقیسه گهله کوری هویربین بوویه دنقیسینا میژووی دا و ریبازه کا زانستیا بی گری پهیره و کریه مهبه ست دایه دهستی خویند قانان و نه و ده نگ و باسین گومان لی کرست ژیشت گوه نبخستن.

ئه ش پهرتووکه کو دهه شت بهرگین قهباره مهزن دا به لاقکر، ژیاننامه وسهرهاتیا پتر ژ هه شت سه د که سایه تیین موسلمان ب خوقه دگریت، کو هنده ک ژ وان کوردن پاشا ومیر و سهرکرده وزانا وشاعیرو قازی و وهزیرو توره قان و میژونقیسن و پیزانینین زور و باوهر پیکری پیشچاف د که ت و ئبن خهله کان بقی پهرتووکا ههره باش کوژیه کی قالایی مهزن ژپهرتوکخانا میژوویی پرکریه .

- كوردو ريكا سۆفيگەريى:

سۆ فیگهری (التصوف) وهك هزرمهندی موسلمانان (ابن خلدون) (۷۳۲-۸۰۸ مشهختی/ ۱٤٠٥-۱۲۳۲ زایینی) دبیّر یت سۆ فیگهری پیکهاتیه ردهست ژیبهردان ژخوشی وروهنی ولهزهتا ژیانی وخو تهرخانکرن بو پهرستنا خودی مهزن، دهست بهردان ژجوانی وخوّشیا دونیایی ودویرکرن ژوان تشتیّن کو مروّقی حهزلی ههی، وه کو رابوراندن وسامان وپله وپایه، خو گریدان دخهلوه دگههی دا بمهرهما خودی پهرستنی، ئهقه ری لده ههقال وهو گریّن پیغهمبهری (س.خ) وباب و باپیر وپیشینان سالو خهته کی گشتی وبهربهلاف بوو، بهلی پشتی حهزژیکرنا دونیایی لده مروّقی پهیدابووی، ئیدی سو فیگهریی نهو کهس قه گرتن یین کو تیتالی پهرستنا خودی پاراستی .

زهلام چاکین کوردان روّلی بنهرهتی وبهرچاف ههبوو دگهشه کرن ودریژه پیدانا رییبازا سوّفیگهریی و به لافکرنا بیروباوه ریّن خودی پهرستنی وخوّ قهده رکرن دناف ته خ وچینیّن جقاکی دا، تیّگههاندن وهاندنا خهلکی ب تیّگهه ومهبهستین ریّکا سوّفیگه ربیی، ب راستی پرانیا ریّبه روریّنیشانده ریّن سوّفیگه ربیی ل سه دیّن پینجی وشهشی مشهختی / ریّبه روریّنیشانده ریّن سوّفیگه ربیی ل سه دیّن پینجی وشهشی مشهختی / یازدی و دوازدی زایینی، ژوه لی ومیرخاس وزه لام چاکین کوردان بوون روان:

۱- شیخ محهمهدی شهنبه کی (سهدی پینجی مشهختی ایازدی زایینی).

۲- شيخ ئەبو بەكرى ھەوارى (ھەمان سەدە) ۋھۆزا ھەواريە وئاكنجيى
 دەقەرا (البطائح) ل باشورى عيراقى .

۳- شیخ نهبو وه فایی حلوانی ب (تاج العارفین) هاتیه نیاسین ل خیلا نهرجسی کو خیله کا دیتره ژهوزا گافان، کو ئیکه ژمهزنترین ونافدارترین سهرکیشین سو فیگهریی ل کوردستانی، شیخ عبدالقادری گهیلانی شاگردی فی بوویه ول بهرده ستی وی فیری خودی پهرستنی بوویه، ئانکو کهرامهتین وی یین فه گیراین.

٤- شيخ جاگيري زاهد (٥٩٠ مشه ختي/ ١١٩٤ زاييني)

شیخ جاگیر، ناقی دروست محهمه دی کوری دهشه می نیرگزیه ژخیزانه کا کوردی - هوزا گافانیه، جاگیر دریژه پیده ری مهزنه ریبه رین سو فیگه ریه دعیراقی دا، ژیده رین

تهسهوفی لسهر وی ئاخفتینه به حسی کهشف و کهرامات و زیان و خلوه تکرنین وی کریه، دبیابانه کاچوول و هوّل دا ل کوژیه کی دویر دهست ب ژیانه کا دهربه دهرو قه قه تیای ژئاقه دانیی کریه و مژویلی په رستنا خودی ل سالا ۱۹۹۰ مشه ختی / ۱۹۹۸ زایینی مری یه، پاشی ئاکنجیین سامه راو دهوروبه ریّن وی ل کیله کا گوری وی گونده ک ئاقه دانکره قه و تا ئه قرق یا مه ری مای ب (رازان) دهیته نیاسین و د که قیته روّژهه لاتا رویباری دیجله و ژدویراتیا ۲۶ کم ژباژیری سامه را.

پشتی مرنا شیخ جاگیری برا وبرازایین وی بهردهوامی ب ریبازا وی دایه وحه تا دهستینکا سهدی ههشتی مشهختی / چواردی زایینی بهردهوام بوون.

پرسیار:

- ۱- بۆچى زانا وهزرڤانێن كورد بەرھەمێن خۆ بزمانى زكماكى يى كوردى نە نڤيسىنه؟
- ۲- بۆچى فێرخوازێن (قوتابى) كورد وهلاتێ خۆ بجه دهێلا و بهرهف
   باژێرێن مهزنێن جیهانا ئیسلامی مشهخت دبوون؟
- ۳- ریبازا سو فیگهری پیناسهبکه وناقی مهزنه سوفیین کوردان نقنسه.
- ٤- ئەو دىرۆك نقيس كىنە كو دەربارەى ميرووا كورد وكوردستانى
   يەرتووكين خۆ داناينه؟
- ٥- كورته راپورته كى بەرھەف بكه كو دەربارەى ئىك ژقان كەسايەتيان بىت (ابن الحاجب، شىخ ئەحمەدى زەرزارى، ئەبو عەبدولايى گۆران). **ژىدەر:**
  - التادفي، قلائد الجواهر في مناقب الشيخ عبدالقادر.
    - ابن خلكان، وفيات الاعيان.
    - الذهبي، سير اعلام النبلاء.
    - الشطنوفي، بهجه الاسرار ومعدن الانوان.
    - العماد الاصفهاني، خريدة القصرمجريدة العصر.
      - ابن كثير، البداية والنهاية.
      - ابن المستوفى، تاريخ اربل.
      - المنذري، التكلمة لسوفيات النقلة.
        - اليونيني، ذيل مرآة الزمان.
    - محمد أمين زكى، مشاهير الكورد وكوردستان.
    - مصطفى جواد، جاوان القبيلة الكوردية المنسية.
- -قادر محمد حسن، اسهامات الكرد في الحضارة الاسلامية (دهوك ٢٠٠٩).

شارستانيهتا ئهورۆيا دسهدين ناقهراستدا

سهدین ناقه پاست ددیرو کا نهورو پا دا ب وی سهرده می دهیته گوتن کو دکه قیته دناقبه را داوی هاتنا سهرده مین که قن دگه له هه رفاندنا ئیمبراتوریه تا پرومانی ل پروژ ناقا ل سالا ۲۷٦ زایینی وهه تا ده ستپیکا سهرده می قه ژاندنی و (پینیسانس) ل سه دی چاردی زایینی. ئانکو سه دین ناقین نیکی هه شت سه ده بیان ژدیرو کا نهورو پا قه کیشایه و شارستانیه تا گهلین ئهورو پا دووی وه ختی دا تووشی به رزه بوون وقالاتی و میراتگریا هزرا سهرده مین که قنار ولژیر گفاشتنین ده سته هلاتا روحیا ئایینی و که نیسی بوو، ئانکو تا پاده یه کی گهشه کرن پاشکه قت. ئاگه هرژ ژیار و پیشکه فتنا شارستانیه تا ئیسلامی نه بوو. به لی ده لیقه کا بکیرهاتی بو قه ژاندنا شهورو پا پیکئینایه، کو پشتی هنگی د سهرده می نووداپیشقه چوونه کا شارستانیا مه زن ب خوقه دیت و کاریگه ریا خو ل سه ر جیهانی هه میی هه به بوو.

بهندی ئیکی: ئایین وچڤاکی ئهوروّپا ۱- کهنیسا مهسیحی (کریستیان)

ئايينى مەسىحى وەكئاينەكى ئەسمانى ل فەلەستىنى دەركە فتىيەوحەزرەتى (مەسىح) (س.خ) وەك پىغەمبەر ومزگين گەھىنى قى پەيامى بۆ مرۆقاتىي ورىنكگرتن ژخرابكارىي وستەم وبى دىنىي وبەلاقكرنا پەرستنا خودى ئىكانە وتبايى وخۆشتقىياتى يى دناقبەرا مرۆقاندا پىكۆلەكا بەردەوام كريە.

مهسیحییهت بلهز دناف ههریّم ونافهدانییّن دهولهتا روّمانی دا بهلافبوو وگهلهك خهلکی باوهری پی ئینا، پشتی سیّ سهدهیان ژدهرکهفتنا ویّ، ئیمبراتوّریهتا روّمانی وهك ئایینهك دان پیّ دا، ئیّدی ئهو چهوساندن وئازار ولیّدانیّن باوهرداریّن مهسیحی لسهر دهستی دهستههلاتداریّن روّمانی دیتی ب داوی هات، ل سالا ۴۳۸ ز ئایینی مهسیحی وهك تاکه ئایینی پهوا ل ئیمبراتوّریهتا روّمانی ریّ پی دا وبت پهرستی ژی هاته قهده غکرن، بقی چهندی ئایینی مهسیحی بووپیّکهیّنهر وئاراسته کهری سهره کی یی شارستانیا ئهوروّپی یا وی سهردهمی. کهنیسه دئاینیی مهسیحی دا جهی خودی پهرستن و خو پاقر کرنی یه ژ گونههان، ل مهسیحی دا جهی خودی پهرستن و خو پاقر کرنی یه ژ گونههان، ل زور هاتنه ئافاکرن بو ب ریّقهبرنا کاروباریّن مهسیحیان. بهلی پشتی کو ئهف ئایینی و گری دریّکخستنین کهنیسی دا ئهف ئایینی و گری دریّکخستنین کهنیسی دا ئاینییّن خو جه و بهرهبهره ئالوزی و گری دریّکخستنین کهنیسی دا ئاینییّن خو جه و بهرهبهره ئالوزی و گری دریّکخستنین کهنیسی دا ئهیدابوون. وهلیّهات کو ههر کهنیسه کی سهروّکه که ههبوو کو دگوتنی پهیدابوون. وهلیّهات کو ههر کهنیسه کی سهروّکه که ههبوو کو دگوتنی ئهیدابوون. وهلیّهات کو ههر کهنیسه کی سهروّکه که ههبوو کو دگوتنی ئستون ف وژماره کا قهشان هاریکاریا وان دکر.

٢- دەركەفتنا پاياتىن :

ل سهرده می ئیمبراتوریه تا رو مانی، دناف کهنیسین مهسیحی دا کهنیسا رو ما خودان جهه کی تایبه ت وئیکانه بوو، ئه وژی ژبهر کول پایته ختی ئیمبراتوریه تی بوو، ههروه سا بیگه هو وده ست بلندییا وی ژی کو دهنده که ده ده تین ئایینی و که لتوری مهسیحی دا ها تبوو سه لماندن. که نیسا رو ما وه که کهنیسا دایک دها ته ته ماشه کرن ب وی ده ربرینی کو بترس (بطرس) ئیک ژ هه قالبه ندین مهسیح بوو (س.خ) کو بو ده مه کی سهرو کی کهنیسا رو ما بوو و پیروزی و به ره که تا وی پشتی خو ددا وی که سی یی ل جهی وی ب روینیت.

ل سالا 201 زایینی ناسناقی پاپایان (...خزمه تکارین خودی) ل ئه سقفی روما هاتیه دانان ودابه شبوونا ده سهه لاتا ئیمبراتوریه تا رومانی ولاوازبوونا وی وه کر کو ده سهه لاتا پاپایین رونما بهیز بکه قیت وهه می کاروبارین ئاینین که نیسین مهسیحی یین روز ژئاقا بسه رونکاتیا پاپای بریقه دچوون، ئیکه م پاپا ژی (لیو) یی ئیکی بوو.

بناڤ ودەنگترین پاپایین وی سەردەمی (كلمنتی ئیکی، سلفستەری ئیکی، کریکۆری مەزن (٥٩٠-۲۰٤زایینی)).

٣-رەبەنى

ر «بهنی و «ك دیارد «كا ئاینی مهسیحی ههرژ سه دی سیی زایینی و « ده ركه فتییه ، ههرچهنده ژیانا خودی پهرستنی و خو قه دهر كرن ژمرو قان ژپیخه مه ت پاقژكرنا گیانی په و پیشاله كی پوژهه لاتی هه یه و د شارستانیه تا كنارین هند و چینی دا پهیره و كهرین وی هه بوون ، به لی دئاینی مهسیحی دا ب تایبه تی ل ده سپیکا سه ده پین ناقه پاست به لا قبو و بوو پشكه ك ژ ژیانا ئایینی .

ب گشتی دشیّین ئاماژه ب وی بکهین کو باوهریا موکم یا ئایینی وقورتالکرن ژ تهپهسهریا ئایینی وهنده ک جاران ژی ههولدان خو ب ناف ودهنگ بکهن دقهرهبوکرنا شکهستنا ژیانی دا ژ گرنگترین ئهگهریّن سهرهلدانا رهبهناتیی بوو.

ژ دیارترین روبهنین سهدین ناقه راستی باوه ر داره کی مسری کو ناقی وی (باخو میوس ۲۸۲-۳٤۳ز)ه کو ب ریکخه ری ژیانا روبه ناتیی دهیته دانان.

چونکی ئەوی ب خۆ وكۆمهكا ژههڤالێن وی بریاردا بوو پێكڤه برین وبێزاریێ وتهمبهلیێ بهێلێن وكاربكهن ودیر ژئاڤهدانیێ ومروٚڤان د دێرهكێ دا پێكڤه پهرستنا خودێ بكهن وخودان پهیره و یاسایێن خوٚبن. ب ڤی جوٚری ژیانا دێرێ بوو خاسیهتهكا بهرچاڤ یا ژیانا رهبهناتیێ.

ژبلی باخو میوس ههر ئیّك ژقهدیس بازل وقهدیس بهندكت ژناڤیّن دیاریّن ژیانا رهبهناتیی بوون.

٤- هزرقانين ئاييني مهسيحي

پشتی ئایینی مهسیحی ل دەولهتا رۆمانی بهلاف بووی وباوهرپیکری زیدهبووین. ژناف وان دا چهند کهسایهتیین ئایینی دهرکه قتن کو رۆله کی گرنگ دیتیه دگهشه پیدانا ئایینی مهسیحی دا وههولداینه شروقه کرنا خو ههبیت بو ژیانی.

قهدیس ئو گستینی (۳۵٤-۶۳۰ز) ژدیارترین هزرڤانیّن مهسیحی یه نه کو د دهستپیّکا سهدیّن ناڤهراستیدا هزروبیرن خوّ ل سهر ئایینی وژیانی ورابوّریی وانا دهربریه و ب ناڤ ودهنگترین پهرتووکیّن وی داپیّدانان (confessions) و (باژیری خودای the city of Good)

کو دپهرتووکا خو یا دووی دا به حسی نهردی دکه ت کو مروّف د را بازیری نهردی یه ونهوی را خودا هاولاتیی دوو باژیرایه یی ئیکی باژیری نهردی یه ونهوی دیتر باژیری نهسمانی (خودای) یه کو باژیری ئیکی نموونا خرابیی ودهستهلاتا شهیتانی یه و باژیری دووی نموونا کاری باشه ودهسههلاتا مهسیحیه. و ل دویف فی پیقهری (ئو گستینیی شرو قه کرنی بو بی هیزی ونه مانا ده وله تا رومانی دکه ت).

پاپا گریگوری ئیکی (۹۵۰ - ۲۰۶ ز) کو ب زهلامه کی خیرخواز و په وه شخیر وه کی و په وه ده نیسته دانان، دژیانا وی دا زیده وه وه وه پاپایه کی شه هره زا دئایینی مهسیحی دا ب ناف وده نگ بوو، به لی چه ند په رتووك ژی نقیسینه ژوانا په رتووكا (دانوستاندن) كو به حسی ژیانا ئایینی د که ت.

زانست ورەوشەنبيرى

د دەستپیکا سەدین ناقەراستدا، ئاینی مەسیحی ل ئەورۆپا بەلاف بوو، ھیدی ھیدی داوی ب بت پەرستنی دھینا، لەورا ل وی دەمی قوناغهکا ھزری یا نوی د دیرۆکا ئەورۆپا دا دەستپیکر. و ئەدەبی مەسیحی جهی ئەدەبی کلاسیکی (یۆنانی ورۆمانی) گرت بۆ دەمهکی زانین وفیرکرنی پاشکه فتن بخۆقه دیت وههرچ دقی پیاقی دا ههبوو پیدقی بوو د خزمهتا کهنیسی دابیت.

دسه دی هه شتی و دهستپیکا سه دی نه هی زاینی دا ل ئه وروپا هنده ک مه لبه ندین ره و شه نبیری ده رکه فتن و دیارترین هه ول و پینگافین به رچاف د وی پیافی دا د را پورته کا ره و شه نبیری دا دهی ته دیتن کو ب (فه ژاندنا کارو له نجی) ب ناف و ده نگه، و ده و له تا کارو له نجی کو به شه کی به رچاف بوو ژده سته ه لاتا ئه وروپا روژئافا، دسه ر ده می شارلمان دا (۷۹۸ کارک) پویته گه له ک ب زانینی دایه و شارله مانی بخو ژی پشته فانیا

زانایان کریه ودهستی هاریکاریی بو وان دریژ کریه. قهژاندنا کارو له نجی ههر چهنده گهلهك نه قه کیشا بهلی ئیکهمین پیکول بوو بو حهلاندن و گونجاندنا توخمین پهوشهنبیری یین جودا جودا یین کلاسیکی وجهرمانی و مهسیحی د ئیك ئامان دا.

١- بنگههين رەوشەنبيرى

ددهستپیکا سهدین ناقه راستدا، ل ئهورو پا رهوشه نبیری وه سا یا به ربه لاف نهبوو، به لی ل سهدی نههی زایینی وییهه ل هنده ک باژیرین ئهورو پی بزاقه کا فیرکرن وزانینی تیگه ریا، زانا و شاگردین زانینی لیک خرقه بوون. باژیری (سالرنول) ل ئیتالیا وباژیری (قولدا) ل ئه لمانیا و (پاریس وشارتز) ل فه ره نسا ژدیارترین بنگه هین رهوشه نبیری یین ئهورو پا بوون. کول دیری وجهین جودا جودا یین دی ل ئهورو پا دکه نیسا دا هیدی هیدی خواندنگه هدکرن وقوتابی تیدا فیری خوانده واریی وزانینی دکرن.

٧- فەلسەفا قوتابخانەيى (سكولاستيك)

فەلسەفا قوتابخانەيى فەلسەفەكا مەسىحى يە سەدىن ناقەراستا ئەورۆپايە، دېيرنى قوتابخانەيى چونكى ل قوتابخانىن ئەوى دەمى ل ئەورۆپا دھاتە خواندن.

قهدیس (ئهنسلم ئوف کنتربری) کو ل سالا ۱۱۰۹ زایینی مالئاقایی کربوو. ئهو کو زهلامه کی ئایینی مهسیحی بوو فهیلهسوفه کی ژیهاتی یی سهرده می خو بوو، ههول ددا ههبوونا خودی و راستیین ئایینی مهسیحی ب بهلگین لوجیکی (منطقی) وئاقلانه بسهلمینیت.

فهیلهسوفناسین وی سهردهمی ل ئهورو پا دههولا گونجاندنا فهلسه فی دا بوون دگهل ئایینی مهسیحی ودقیان دگهل ئیك نیزیك بکهن ژبو قی مهرهمی ههر ژدهستپیکا سهدی سیزدی زایینی ل ئهورو پا هیدی هیدی نقیسارین فهلسه فی یین ئهرستوی وهرگیرانه سهر زمانی لاتینی و پاشی پهرتووکین فهلسه فی یین فهیلهسو فی ئیسلامی ئیبن روشد وهرگیرا بو زمانی لاتینی و پهرتووکین قان فهیلهسوفان بیگههه کا بهرچاف ل زانکویین ئهورو پا بو دانا.

توما ئەكوينى (١٢٢٥-١٢٧٤زايينى) ئىكە ژ فەيلەسۆ فىن ب ناڤ و دەنگى وى دەمى يى ئەورۆپا بوو، كو وى پەرتووكا خۆ يا ب ناڤ ودەنگ ب ناڤ ونىشانى (كورتيا لاھوت) راقەيەكا كوير بۆ بيروباوەرىن كەنىسا كاسولىكى كريە، وھەول دايە بيروبوچوونىن ئەرستۆى دگەل رىنمايىن كەنىسى بگونجىنىت.

فهلسه فا قوتابخانهیی ههر ژ دهمی سهدین ناقه راست بهردهوام بوو، ل سهدی چواردی زایینی بهره ش نهمانی چوو.

٣-هونهري ئاڤهدانيي:

دسه دین ناقه راستدا کاری ئاقه دانیی گرنگی و پیشکه فتن ب خوقه دیتییه وب هونه ره کی ئه ندازه یی یی جوان ئاقاهی هاتنه دارژتن. ئه قه ژی ب تایبه تی د ته لار و ئاقاهیان و جهین ئایینی دا ده رد که قیت، ب تایبه تی کاتدرائیان کو ل سه رانسه ری نه وروپا دروست کر بوون.

شیّوازه کی گرنگی ئاقادانیی یی وی سهرده می ئهورو پا (ئهندازیار یا پرومانی) کو زیده تر بو دروست کرنا کهنیسان ب کار دهات کو بانین وان ژ کهرپویچی دروست کر و دیواری وان دستویر بوون و بهرسقکه کا سهره کی همبوون کو ل ههردوو لا دوو ریّرهوین تهنك پیدا دهاتن کو دنگه وستوینین مهزن د ناف بهراواندا ههبوون. بو هندی کو بانی رابگرن. وکفانه کی سهری دنگان بئیك دگههاندن ودکهنیسا روّمانی دا پهنچهریّن بچویك ههبوون ئه قه ژی بو پاراستنا قایمیا دیواران بوو.

جۆرەكى دى ژ ئەندازياريا ئاقەدانىيى پىك ھات بوو ژھونەرى ئاقاھىيىن (قوتى) كو ب ناقى قوتيان كربوو (قوتى ئىك ژ مللەتىن كەقنىن ئەورۆپايە) ئەقە ژى پىك ھاتى بوو ژتەلارىن مەزن وبلند كو ھول وپەنچەرىن مەزن بخۆ قە دگرتن، و د قى جۆرى ئاقاھىيىن بەرفەرەھدا دىوارىن ستوير نىن بەلكى زىدە دنگە بكاردئىنان دگەل بانىن كانەيى وشىشى تارى بۆ پەنجەران، وئەو دىواركىن كو تىدا ب وينە دنىقىسارىن جودا جودادا دخەملاندن وكۆچك ژى بلند وزراق دكر، دىارە ئەقى ژى مەنئى ئەگەرىن ئايىنى ل پشت بوون بۆ وى چەندى دا دەروونى مرۆقى ھەست بەمەزناتىيى وھەيبەتى بكەت.

٤- دەركەفتنا زانكۆيان

پهیقا زانکو (university) ل دهستپیکی، دسهدین ناقه راستدا، ب شیره کی گشتی و به رفره ب کار دهات، بو هه رکومه کا ماموستایان وبنگه هین زانستی بکار نه دهات، به لکی بو ریخ خراو و سه ندیکایین جورا و جورین بازرگانی و پیشه یی ژی ب کار دهات، خرقه بوونا ماموستا وقوتابیان ل دورین ئیك کومه ک یان سه ندیکایه ک ژی پیک دهات، ب بورینا دهمی ناقی زانکو هه ربو وان جورین ریک خراوان دگوت کو پهیره وه کی فیربوونا نوی هه بوو.

خرقه بوونا زانکویان ب دوو شیوان پیک دهات، یان ماموستایه کی ب ناف ودهنگ قوتابی ل ده ف کوّم دبوون یان قوتابی بو خوّ کوّم دبوون و ماموّستایه ک بکری دگرت.

هیدی هیدی زانکویی ئیدی چارچووفه کی زانستی ب خوفه گرت و بوو ده زگه هه کی دیاری کومه لگه هی، پیدفی بوو قوتابیان ملله تین جورا وجور ب خوفه گرتبان و دفیا ژلقه ک ژلقین زانستی لی بخوینیت و دهسته یه ک ژماموستایین بسپور وانا تیدا بیژن.

بقی رونگی زانکویین ب ناف ودونگین ئهوروپا د داویا سهدین نافه راستدا دورکه فتن، وه کی زانکویا پاریس سالا ۱۲۰۰ زایینی و د دیقرا زانکویا ئوکسفورد وکمبردج...... هتد. ل زانکویین وی سهرده می لایه نی زمان وئه ده ب وزانست دخواند، دفیا قوتابی ب هزرو بیرین روهن وگوهدارین باش بن وزانین ل بیرا وی بمینیت وخودان رامان وئه ندیشه بیت وریزی ل ماموستایین دوزگه هین زانستی بگریت وئیدی خو زیره ک بکهت خویندن وفیربوونی ب پیروزی بزانیت، کاری زانستی ورژدبوونا بهرده وا ناستی ژیانی وزانکویی بوو، ئهوروپا گههانده ئه فرو وهوسا وبلندبوونا ئاستی ژیانی وزانکویی بوو، ئهوروپا گههانده ئه فرو وهوسا پیش ئیخست.

پشكا دووى: شارستانيه تا ئهورۆپا ل سهردهمى رينيسانسى (عصر النهضة)

ئيْک / سەردەمى رېنىسانسى:

رینیسانس (Renaissance) کو ب رامانا قهژاندن یان ساخکرن دهینت، دمیژوویا ئهورو پا دا ئه ف ناقه بو وی سهردهمی دهینته گوتن کو داویا سهدین نا قهراست ودهستپیکا سهردهمی نوی ب خوقه دگریت. کو ههر ل سهدی سیزدی همتا سهدی همقدی زایینی قهدکیشیت، لهورا ب سهردهمی قهژاندنی ناف کریه، چونکی ئهورو پا دووی دهمی دا پیشکه فتنه کا بهرچاف ب خوقه دیت وسهرههادان وگهشه کرنا نوی د بیاقی بیر و رداهینانیدا هاته گوری. دشین بشیوه کی گشتی بیژین گهشه پیدانا ئهورو پا یا وی دهمی ههمی بیاقین جوراوجورین ژیانا سیاسی وئابووری وجفاکی وهزری ب خوقه گرت. وهلی کرکو سهر دهمی پیوو ودهستپیکا سهر دهمه کی دی

دوو/ تايبهتمهنديين سهر دمميّ ريّنيسانسيّ:

 دەستپیکرن وپیشرهوکرنا گهشهپیدانا ئهورۆپی ل باژیرین ئیتالیا ژیدهر بوو و ل ئهورۆپا بهلاف بوویه وپاشی کارتیکرن لسهر ههمی جیهانی کریه.

ریننیسانس وه کی بزاقه کا هه می لایانه و ده رئه نجامی ژیانا باژیری و پید قین وی به ره ف پیشقه چوونا پیافین جفاکی و نابووری و خهلکی
 ۲۱۷

۳. رینیسانسی جهی ئاقلی د ژیانی دا بلند نرخاند وئیخسته وی پلهیا کو هه ژی وی بوو. کارئیخستن وئاراسته کرنا عه قلی ژی وی ده می یاپید قی بوو ودویر که فتن ژئهندیشه و چیڤانو کان وتشتین نهیین راست هه بوو.

گرنگیدان ب سرو شتی و داکوکیکرن ل جوانیا سرو شتی کو پاشی ری خوش کر بو ههستکرنی ب خو وههولدان بو به رجهسته کرنا خو د خویندنا ده وروبه رین خو دا.

۵. دەركەفتنا بزاقا مرۆقايەتى (Humanism) كو دەربرينا روهن يا سەر دەمئ رئنيسانسى دكەت، مرۆق رامانا ئەوى كەسئ كو گرنگى يى ب رەوشەنبىرىي دەت و تى دگەھىت، ئەوژى وەكى دەرئەنجامەكى بۆ پويتەدانى ب عەقلى ونەخشى تىڭگەھشتنا د رەوشا گەشەكرنا مرۆقايەتى دا، و ب تايبەتى رەوشەنبىريا كلاسىكى (رۆمانى ويونانى) كو بياقىن جودا جودايىن زمان وئەدەب وفەلسەفە و دىرۆكا يونانى ورۆمانى د گريتەقە. ھەر ل وى دەمى بياقىن مەعرىفى ب مرۆقى قەھاتنە نياسىن.

سيّ / هونهريّن سهردهميّ ريّنيسانسيّ

هونهر وهك رهنگ قهدانكا خوديكا ژياني يه دكه قن دا ژلايي مروقي قه گرنگي پي ههبوويه ريكا وي پهياما قوناغين جودا جودا هنارتي يه، ئيك ژديارترين لايي پيشكه فتن وگهشه پيدانا ئهوروپي هونهري سهر دهمي رينيسانسه چ پهيكهر سازي يان نيگار كيشا يان ئاقهداني بيت. ژديارترين هونهرمهندين رينيسانسي ل ئيتاليا شيوه كار جيوتو ژديارترين هونهرمهندين رينيسانسي ل ئيتاليا شيوه كار جيوتو (۱۲۷٦-۱۳۳۷) بوو كو هونه رمهنده كي بناڤ ودهنگي سهر دهمي خو بوو. كو شيوازه ك د وينه كيشاني دا بكاردئينا پشت ب رهنگين

زمتی دیوست ولسهر دیواری ب گنجا خاف دخشاندن وهه که و تنهی تیشکا روزی ویای ویارانی لی نه دابا دا بو دهمه کی دریژ لسهر دیواری مینن، زیدهتر د دیوارین ناف کهنیسی دا ب قان وینا نه خشاندینه وهندهك ژی یشتی سهده هان سالان ههر جوانی ورهونه قیا خو ل دهست نهدا. ليوناردو داڤنشي (١٤٥٢ - ١٥١٩ ز) ب ئيك ژمهزنترين داهينهرين سهر دهمي نهو دهيته دانان، ئهو وينه كيش وئهندازيار وبينهساز وميكانيك وزانایی سروشتی و بهرکه فتیه کی ئیتالیا بوو.

داڤنشي د هونهري خو دا دڤيا نهينيين سروٚشتي تيبگههيت و وينه بکهت و ب خهملینیت، بهرکه فتیانه جوانیی ب هویری لسهر تابلویین خوّ ب نهخشینیت، ههتا سهر دهمی دافنشی، وینه کیشان زیدهتر لسهر دیواران دکر ولایی تایینی بسهر دا دیار بوو، بهلی هیدی هیدی خو رزگاركرن ژوان زنجيران بۆ سيمايهكى ھونەرى رينيسانسى وچارچووقە بو تابلویان دانان دا بشین هدلبگرن وقه گوهیزن. ئیدی بهرچاف بوو، ژلایع داڤنشی زیدتر ب کاری دهستی وههر ئیك ژتابلؤیین وی جورهکی جوانی وقهشهنگین تیدا بوو. ژکارین هونهری بین نهمر بین دافنشی كرين ئاماژه ب تابلۆيى (مۆناليزا يان جۆكەنده) بكەين كو پرانيا مە يع د داغبارن ونوكه ل موزهخانا (لوقهر) ل فهرهنسا ياراستيه، كو دەربرینه کا شارەزایانه ودەست رەنگینانه د گرنژینا ئافرەته کى داکریه كو دیتنه کا مر هوی (ضبابی)یه.

زيدهاري ڤي چهندي داڤنشي داهينانين دي د بياڤين جودا جودادا گەلەكن وئەقە ژى وەلى كريە كو ئەو بېيتە بناڤ ودەنگترين كەساتيا سهر دهمي رينساسي. 719

میکائیل ئەنجلۆ (۱۵۷۵-۱۵۲۵ ز) هونەرمەندەكى پەیكەرساز ونیگاركیٚشی سەردەمى رینیسانسه. پەروەردە وكەسایەتیا وی ژیا داڤنشی یا جودا بوو. زیدەتر ب پەیكەرسازیی ناڤ ودەنگی دەرئیخستبوو، پرانیا بابەتین خو یین هونەری ل تەوراتی وەردگرتن وینه وپەیكەرین پیغهمبەرین جوهیان وكەسایەتیین چیڤانۆكین دیرۆكی دروست دكرن. د هونەری میكائیل ئەنجلۆدا پویتەكی بەرچاڤ ب ژنی ولەشی مرۆڤی دایه وگەلەك جاران ب رویسی د تابلۆیین خو یین كەڤن دا وینه كرینه.

پهیکهری ((داود)) ئیکه ژدیارترین کارین هونهریین ئهنجلوّی کو ل بهری مهرمهری دروست کریه وسیّ سالان کار لسهر کریه. ههروهسا دروست کرنا کهنیسا قهدیس ((بطرس)) ل قاتیکانی وهونهرین ناقدار وئهو وینهیین کو ل سهر دیواری کوّچکا پاپایهتی ههر ل قاتیکانی دروست کرین کو دیمهنین دانانا جیهانی ولههیا سهردهمی نوحی وروّژا داویی (القیامة) ب خوّقه دگریت.

چوار/ ئەدەبى سەردەمى رېنىسانس

ل سهر دهمی رینیسانسی بیافین جودا جودا یین ئهده بی یین پیشکه فتی بخوقه دیتن وگهله ک بهرهه مین بی وینه دووی دهمی دا نقیساین نوکه ژی د ئهده بی جیهانی دا جهه کی هه ژی و تایبه ت ههیه، گهله ک ژدیرؤ ک نقیسان وی هزری دکهن کو دهستپیکا سهرده می رینیسانسی بهرهه مین ئهده بی ژی دیار بووینه.

دانتی (۱۲۹۵-۱۳۲۱ز)ئێکهژمهزنهئهدیبێنئیتالی لسهردهمێ ڕێنیسانسێ بوو، ههر چهنده زمانێ وی سهردهمی لاتینی بوو. بهلێ دانتی زمانێ نه ته وه بی بلند نرخاند وی هزر دکر زمانی نه ته وه بی شیان هه نه بو پیشکه فتنا ره و شه نبیری یا جفاکی و رو له کی به رچاف دگیریت، له ورا هه ر بانگه و ازیا قه کرنا زمانین نه ته وه یین نه ورو پا کریه، وه سا دبینیت چونکی زمانی گشت خه لکی یه و خه لك دشین ل هه ر وه لاته کی بنفیسن ب وی زمانی کارتیکرن هه بیت و خوینده قانین زیده تر ل دورا كوم بین.

ژکارین ب ناف ودهنگین دانتی پهرتووکا (کومیدیا یهزدانیه) کو تیدا خهیالا هوزانی تیکهلی بیر وباوهرین ئایینی کریه، وینه کی هیژا یی بهحشتی وجههنهمی وینه کریه، ودیروّك نقیس وی هزری دکهن کو دانتی، د بهرههمی ئهدهبی دا ل ژیر کارتیکرنا هنده وهزرمهندین ئیسلامی یین سهر دهمی خیلافه تا عهباسی دا بوویه.

ئهدهیبه کی دی یی وی سهر دهمی (بهترارك) (۱۳۰٤ - ۱۳۷۷ ز) بوو، ههر چهنده کارتی کرنا دانتی لسهر ههبوو. بهلی چاقلیکهری وی نهبوو، ئهوی هندی دانتی گرنگی ب ئهدیبین بهری نه ددا، وهسا هزر دکر پیدفیه رهوشهنبیر پتر گرنگیی ب سهر دهمی خو بدهت وتیبگههیت، لهورا د نقیسانین بهترارکی دا ههسته کی خهمگین ودل نه رحه تیه کا دهرونی ههست پی دهیته کرن ودشیی وه ک نقیسه ره کی ب ههست، وحهزا خهمگینی و دهربه دهریی دکهت.

بهترارك دگهل ئهوى ژى دا ريز ل زانايين بهرى دەمى خو گرتيه و د قى بياقى دا پهرتووكهك نقيسيه ب ناقى (چهند نامهيهك بو نقيسهرين كهڤن) وئهو د بياڤى پهروهرده وفيركرنى دا حهز سادەيى وبى گريييى كريه (تعقيد) وگوهدارى وان بابهتان بوو، كو پيدڤيه قوتابى بخوينن.

پوکاشیو (۱۳۱۳ - ۱۳۷۵ ز) ژوان ئهدیبانه کو گهلهك حهز دکر کهلتوری کلاسیکی زیندو بکهن، ب زمانی مللییی ئیتالیا دنقیسی و ل دیارترین بهرههمین وی پهرتووکا (دیکامیرون)، کو نیشانا پویته پیدانی یه ب دیروکا ئیتالیا ل سهدی چواردی وپازدی زاینی.

پێنج / چاپ وبهلاڤكرنا پهرتووكان

دسهر دەميّن كەڤن دا مرۆڤى نڤيسين لسهر تەقنى يان بهرا يان دەپيّن داران دنڤيسى، بهلى ل ناڤهراستا سەدى سيّزدى كاغهز ل ئهورۆپا بهلاڤ بوو، ل سەدى پازدى تيپيّن چاپكرنا لڤۆك (المتحرك) ژكانزاى داهيّنان، ئهڤ داهيّنانه زانا ورەوشەنبيران گەلەك رۆلى تيّدا گيرا بوو، بهلى ميّروو ناڤى زانايى ئەلمانى (گوتنبرك) ى ب نەمرى هيّلايه، كول دۆريّن سالا ١٤٥٥ زايينى كارى چاپكرنا ئنجيلى ئەنجام دايه.

پشتی ئەلمانیا، چاپخانه ل ئیتالیا وباژیرین جودا جودا یین ئەورۆپا قەكرن وكارتیكرنهكا گەلەكا مەزن لسەر ژیانا رەوشەنبیری بجه هیلایه.

گرنگترین ئەنجامین كارى چاپكرنى وبەلاڤبوونا چاپخانان:

- زیدهبوونا هژمارا پهرتووکان وئهرزانبوون و ب ساناهی ب دهستکه فتن.
   ب ئهگهرئ چاپکرنا پهرتووکان ب روونتر وبئ خهلهتی تر ژجاران بهلاڤ دبوو.
- ۳. گهشه کرنا به رچاف یا ژیانا زانستی و مه عریفی یا خه لکی، ژ ئه گهری ب ساناهیا ده ستکه فتنا په رتووکان و زیده بوونا خوینده قانان ب شیوه کی کو په وشه نبیری بو هه می ملله تی بوو، وه کی جاران سنووردار و ته رخان کری نه بوو بتنی بو چه ند ره و شه نبیره کان.
- پهیداکر ل بازاری کاغهزان و چاپهمهنیی و بهرگ تیکرانی و و هنگ کرنی بسهر بازرگانیا وی سهر دهمی دا.
- دا جودا دا ودهرکه فتنا پهیوهندیین پهوشهنبیری د ناقبهرا ههریمین جودا جودا دا ودهرکه فتنا پهرتووکخانا ب شیوهکی بهرفرهد دبوونه مهلبهندین چریسکین روناکبیریی.

شهش / قهديتنين جوگرافي

ئیّك ژگرنگترین سیماییّن پیشكه فتنا ئهورو پا دسهردهمی پینیسانسی دا. ئه و چالاكییّن دهریایی بوون كو ئهورو پیان بو قهدیتنا جیهانا دهرقهی وان ب تایبهتی جهیّن دویر ژدهستین وان ئهنجام داین كو د دیروكی دا ب قهدیتنین جوگرافی (الأستكشافات الجغرافیة) ناقدارن.

أ. گرنگترین ئهگهرین قهدیتنین جوگرافی

 حهزا ئهورۆپيان بۆ قهديتنا رێكێن بازرگانى يێن نوى كو بگههينه هندستانێ وڕۆژههلاتا دوير، رێكهك كو د دهڤهرێن بن دهستههلاتا عوسمانيان را نهچيت، چونكى دگهل ئهورۆپيان بهردهوام ههڨركى ههبوو.

۲. هنده الله جاران ئه و قه دیتنین جو گرافی لاین ئایینی ل پشت هه بوو، کو که نیسا کاسولیکی یا مه سیحی، دقیا ئایینی مه سیحی ل وان جهین دویر ژده ستان به لاف بکه ت یین کو ئایینی وان نه گه هشتیی.

۳. زیدهبوونا پیزانینین دهریایی وجیهانگیزیی ژلایی دهریاقانین ئهوروپی وهلی کر کو ئهوان دقیا وان پیزانینین لسهر دهریا وکیشوهران ههین زیده بکهن وحهزا خو بو قهدیتنان بهره جهین دی یین جیهانی تیر بکهن.
ع. حهز وقیانا ئهوروپیان بو به دهستقهئینانا (بههاراتان) ل روز ههلاتی زیدهباری کهل ویهلین بازرگانی یین دی ئه گهره کی گرنگ بوو.

ب. رەوتا قەدىتنىن جوگرافى

دهولهتا پورتوگالی ئیّك ژ ئهوان دهولهتان دهیّته هژمارتن كو گرنگی ب كاری قهدیتنیّن جوگرافی دایه و د وی بیاقی دا میر (هنری) دهریاقانی پورتوگالی روّله كی بهرچاف دیتیه و وه ك دهستهه لات داره ك ههر گاف پشته قانی ههولیّن قه دیتنیّن جوگرافی بوویه، د سهردهمی وی دا كناریّن ئه فریقیا یا روّژئاقا قه دیتینه، دویفرا ده ریاقان (فاسكو دی كاما) ل دور (رأس الرجاء الصالح) زقری و ل سالا ۱۲۹۷ ز كول سنوری ئه فریقیایه.

حکومهتا ئسپانیا ژی د قهدیتنین جوگرافی دا روّله کی بهرچاف دیتیه. ل پیشیا ههمیان ژی دهریافان (کریستو فر کوّلمبس) (۱٤٤٦۱۵۰۸ز) کو ئهو ب خو ئیتالی بوو وهسا هزر دکر کو ئهرد یی خپه وئهسمان ژی ل روّرژئافایی ئهوروّپایه کوّلمبس د دهریایی دا دهستههلات داریین ئیسپانیا پشتهفانیا وی کریه ل سالا ۱٤۹۲ ز دگهل سی گهمیان وههشتی وحه فت کهساندا بهره ف روّرژئافای ب ریّکه فتن بهلکی ب وی کریکی بگههنه چینی پشتی ۳۲ روّرژان گههشتنه هشکاتیی کو گزیرتین (کنار) ی بوون. وهسا هزر دکر گزیرتین هیندستانا روّرژههلاتن وپشتی وی ههر ب وی ئاراستهی کوّلمبوس سهرکیشیا سی گهمیین وپشتی وی ههر ب وی ئاراستهی کوّلمبوس سهرکیشیا سی گهمیین دی کر وگههشتنه کنارین هیندوراس وفهنزویلا، ههتا مری ژی ههروهسا هزردکر کو یی گههشتیه گزیرتین هیندی یین روّرژههلات ونهزانی کو جیهانا نوی (ئهمریکا) یاقهدیتی.

ناڤەڕۆك

٥	شارستانيهتا كوردستانى	پشکا ئیکی
**	شارستانيهتا دۆلا رافيدەين	پشکا دووي
**	شارستانيەتا دولا نيل	پشکا سیئ
91	شارستانیهتا گریکی یان	پشکا چواری
1.4	شارستانيەتا رۆمانى	پشکا پینجی
1.4	شارستانيەتا ئيرانى	پشکا شهشی
170	شارستانیهتا ئیسلامی شارستانیهتا میرنشینین کوردی	پشکا حهفتی
Y+A	شارستانيەتا ئەورۆپا	پشکا ههشتی
440		ناڤەرۆك

#